

Bojana Dinić, Jelica Petrović, Marija Zotović Kostić,
Ilija Milovanović i Vladimir Mihić

RIZIČNA UPOTREBA DRUŠTVENIH MREŽA KOD ADOLESCENATA

Novi Sad, 2021.

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
21000 Novi Sad
Dr Zorana Đinđića 2
www.ff.uns.ac.rs

Za izdavača
Prof. dr Ivana Živančević Sekeruš, dekan

Recenzenti
Prof. dr Dragan Popadić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
Prof. dr Jasmina Kodžopeljić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Doc. dr Dobrinka Kuzmanović, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

Lektura
mr Nataša Belić

Tehnička priprema
Igor Lekić

ISBN
978-86-6065-650-8

URL
<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-650-8>

Citirati kao: Dinić, B., Petrović, J., Zotović Kostić, M., Milovanović, I. i Mihić, V. (2021). *Rizična upotreba društvenih mreža kod adolescenata*. Novi Sad, RS: Filozofski fakultet u Novom Sadu. Preuzeto sa <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-650-8>

Monografija je nastala na osnovu projekta *Socio-psihološki činioci rizične upotrebe društvenih mreža kod adolescenata u Vojvodini*, koji finansira Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost AP Vojvodine.

Nijedan deo ove monografije ne sme se reprodukovati, ni prenositi u bilo kom obliku, niti bilo kojim sredstvima – elektronskim, mehaničkim, fotokopiranjem, snimanjem ili na drugi način, u bilo koji informatički sistem za skladištenje i korišćenje bez prethodne dozvole vlasnika prava. Sva prava zadržavaju izdavač i autor.

Sadržaj

PREDGOVOR	6
PREKOMERNA UPOTREBA DRUŠTVENIH MREŽA U ADOLESCENCIJI	12
O adolescentima danas: predstavnici generacije Z	12
Digitalne društvene mreže: pošast novog doba?	15
Motivacija za korišćenje društvenih mreža	17
Društvene mreže – prostor za eksperimentisanje sa identitetom	18
Razvoj socijalnih odnosa na društvenim mrežama	20
Prekomerna upotreba ili zavisnost od društvenih mreža?	24
Etiologija prekomerne upotrebe i zavisnosti od društvenih mreža	27
Individualni činioci	28
Značaj emocionalne regulacije	29
Mehanizmi razvoja prekomerne upotrebe i zavisnosti od DM	30
Kontekstualni činioci	31
Činioci iz domena porodičnog okruženja	32
Vršnjački odnosi	33
Ciljevi istraživanja	36
Rezultati istraživanja	37
Zastupljenost indikatora prekomerne upotrebe društvenih mreža (PUDM)	37
Uloga individualnih činilaca	40
Demografske karakteristike	40
Onlajn aktivnost	41
Psihološke karakteristike	45
Uloga roditelja i porodične prilike	47
Uloga vršnjaka	48
Uloga škole	50
Predloženi model	50
Zaključci i preporuke	53
Reference	59

DIGITALNO VRŠNJAČKO NASILJE	72
Šta je digitalno vršnjačko nasilje?.....	72
Specifičnosti digitalnog vršnjačkog nasilja.....	73
Forme digitalnog vršnjačkog nasilja	75
Učestalost digitalnog vršnjačkog nasilja.....	79
Činioci digitalnog vršnjačkog nasilja.....	83
Uloga individualnih činilaca.....	83
Demografske karakteristike.....	83
Onlajn aktivnost.....	85
Psihološke karakteristike.....	86
Uloga roditelja i porodičnih prilika.....	88
Uloga vršnjaka	89
Uloga škole.....	90
Ciljevi istraživanja	91
Rezultati istraživanja	92
Zastupljenost indikatora digitalnog vršnjačkog nasilja i viktimizacije.....	92
Uloga individualnih činilaca.....	99
Demografske karakteristike.....	99
Onlajn aktivnost.....	99
Psihološke karakteristike.....	101
Uloga roditelja i porodične prilike	103
Uloga vršnjaka.....	104
Uloga škole.....	108
Predloženi model.....	111
Zaključci i preporuke	116
Reference.....	121
SEKSTING U ADOLESCENCIJI.....	127
Šta je seksting?.....	128
Učestalost i korelati sekstinga kod mladih.....	130
Individualni činioci.....	131

Kontekstualni činioci.....	133
Mentalno zdravlje, rizična ponašanja i seksting	136
Ciljevi istraživanja	138
Rezultati istraživanja	139
Zastupljenost različitih formi sekstinga	139
Uloga individualnih činilaca.....	142
Demografske karakteristike	142
Onlajn aktivnost.....	143
Psihološke karakteristike.....	144
Uloga vršnjaka.....	145
Uloga roditelja i porodične prilike	147
Uloga škole.....	148
Predloženi model	150
Zaključci i preporuke	159
Reference.....	162
METODOLOŠKI DEO ISTRAŽIVANJA.....	172
Uzorak i postupak.....	172
Instrumenti.....	174
Reference.....	183
Prilozi	185

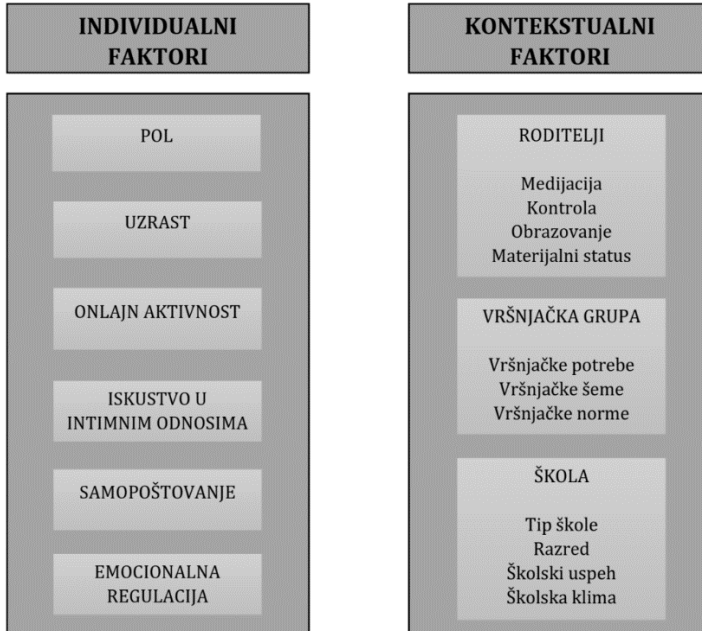
PREDGOVOR

Društvene mreže dobijaju sve važniju ulogu u životu adolescenata, utičući na način provođenja slobodnog vremena, komunikaciju, usvajanje društvenih normi i sticanje novih iskustava. Prema rezultatima istraživanja projekta *Deca Evrope na internetu* iz 2019. god., u Srbiji 90% adolescenata svakodnevno pristupa društvenim mrežama. Međutim, pored brojnih pozitivnih strana, korišćenje društvenih mreža nosi sa sobom i rizike. U metaanalitičkim studijama se kao najvažniji rizici navode prekomerna upotreba društvenih mreža i uključenost u različite forme digitalnog vršnjačkog nasilja. Jedna od formi digitalnog nasilja koja je karakteristična za adolescenciju je tzv. seksting (slanje ili postavljanje na internet sopstvenih ili tuđih fotografija, poruka ili video-snimaka sa eksplicitnim seksualnim sadržajem), koji je kod nas vrlo retko istraživao.

Većina dosadašnjih istraživanja bila je usmerena na ispitivanje učestalosti rizičnih ponašanja dece i mladih na internetu i društvenim mrežama, njihov efekat na mentalno zdravlje i na identifikovanje rizikofaktora za javljanje rizične upotrebe društvenih mreža, uglavnom iz domena socio-demografskih ili socijalnih činilaca. Korpusu dosadašnjeg saznanja nedostaje pristup u kojem bi se ispitali efekti specifičnih individualnih i kontekstualnih činilaca koji bi bili pogodni za preventivne postupke i tretmane. U tom cilju nastao je projekat *Socio-psihološki činioci rizične upotrebe društvenih mreža kod adolescenata u Vojvodini* koji je realizovan tokom 2020–2021. godine pod pokroviteljstvom Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost AP Vojvodine, a čiji su članovi istraživačkog tima autori ove monografije.

Projekat je usmeren na unapređenje detekcije rizičnih i vulnerabilnih grupa adolescenata, uzimajući u obzir individualne i

kontekstualne faktore, te na kreiranje preporuka za prevenciju tri oblika rizične upotrebe društvenih mreža ali i interneta, uopšte – prekomerne upotrebe društvenih mreža, digitalnog vršnjačkog nasilja i sekstinga. U okviru projekta pažljivo su odabrane individualne i kontekstualne karakteristike adolescenata na koje se mogu fokusirati preventivni programi. U domenu individualnih karakteristika, pored uobičajenih socio-demografskih karakteristika (pol i uzrast) i podataka o iskustvu u intimnim odnosima, ispitivani su i efekti različitih onlajn aktivnosti (broj naloga na društvenim mrežama, onlajn rizična ponašanja u kontekstu ugrožavanja privatnosti i sl.), te samopoštovanja i strategija emocionalne regulacije. U domenu kontekstualnih karakteristika ispitivani su efekti različitih agenasa socijalizacije – roditelja, vršnjačke grupe i škole. Preciznije, u domenu uloge roditelja i porodičnih prilika, ispitivani su efekti roditeljske uključenosti i supervizije ponašanja dece na društvenim mrežama, obrazovanja roditelja i materijalni status. U domenu uloge vršnjaka i vršnjačkih odnosa ispitivani su efekti socijalnih potreba koje se zadovoljavaju u interakciji sa vršnjacima uživo i preko društvenih mreža, potom šeme vršnjačkih odnosa koje predstavljaju utvrđene obrasce vršnjačkih interakcija i socijalne norme o učestalosti digitalnog nasilja i sekstinga na društvenim mrežama koje važe u vršnjačkoj grupi. U domenu uloge škole, ispitivani su efekti školske klime u vezi sa percepcijom bezbednosti i podrške koju učenici dobijaju od nastavnika, tipa škole (gimnazija ili srednja stručna škola), razreda i školskog uspeha učenika (videti grafički prikaz dole).

Uzorak ispitanika koji je obuhvaćen istraživanjem u okviru projekta sastoji se od 576 učenika (71.4% pripadnica ženskog pola) iz 20 srednjih škola u Vojvodini iz urbanih i ruralnih sredina. Obuhvaćeni su učenici gimnazija i srednjih stručnih škola od II do IV razreda, uzrasta od 15 do 19 godina. Svi učenici imaju od minimum 2 naloga na društvenim mrežama (njih 3.1%) do maksimalno 8 naloga (1%), dok najveći broj njih ima 5 naloga (29.3%). Istraživanje je sprovedeno u periodu od septembra do decembra 2020. godine.

Ova monografija je rezultat pomenutog projekta i nastojanja da se relativno sveobuhvatno i koncizno objasne osnovni aspekti rizične upotrebe društvenih mreža kod adolescenata, te individualni i kontekstualni činioci koji mogu doprineti njihovoj realizaciji i prevenciji. Prvo poglavlje pod nazivom „Prekomerna upotreba društvenih mreža u adolescenciji” napisale su prof. dr Jelica Petrović i prof. dr Marija Zotović Kostić. U ovom poglavlju je dat prikaz problema i stavova u vezi sa korišćenjem društvenih

mreža. Problematizovana su, analizirana i preispitana neka opšta mesta koja se pojavljuju među kritičarima prekomerne upotrebe društvenih mreža. Uticaj društvenih mreža na adolescente je razmotren u kontekstu razvojnih zadataka u adolescenciji, te je ukazano na potencijalno pozitivne i negativne efekte upotrebe društvenih mreža. Potom su navedeni kriterijumi za definisanje prekomerne upotrebe društvenih mreža kao oblika zavisničkog ponašanja, te moguća etiologija ovog oblika ponašanja koja uključuje sistematičan pregled individualnih i kontekstualnih činilaca koji oblikuju prekomernu upotrebu društvenih mreža kod adolescenata. Potom je prikazan empirijski deo, te su nakon ciljeva istraživanja navedeni rezultati u vezi s prediktorima prekomerne upotrebe društvenih mreža. Na kraju su istaknuti ključni zaključci rezultata istraživanja i navedene smernice i preporuke za prevenciju prekomerne upotrebe društvenih mreža.

Drugo poglavlje pod nazivom „Digitalno vršnjačko nasilje” napisala je prof. dr Bojana Dinić. U ovom poglavlju je najpre definisano digitalno nasilje, te njegove specifičnosti u odnosu na tradicionalno, klasično ili oflajn nasilje i specifičnosti u vezi sa mestom dešavanja nasilja, a to je sajber i onlajn prostor. Razumevanju specifičnosti digitalnog nasilja doprinosi i sistematični popis i objašnjenje različitih formi digitalnog nasilja. Potom je dat pregled učestalosti vršenja i trpljenja digitalnog nasilja, s osvrtom na prevalencu digitalnog nasilja u Srbiji u odnosu na ostale zemlje sveta. Navedeni su individualni i kontekstualni činoci koji oblikuju digitalnu nasilnu interakciju između adolescenata, s kratkim osvrtom na sličnosti sa činocima tradicionalnog nasilja. Nakon toga su navedeni ciljevi i rezultati istraživanja projekta u vezi s prediktorima vršenja i trpljenja digitalnog nasilja. Na kraju su dati ključni zaključci

rezultata istraživanja i smernice i preporuke za prevenciju digitalnog nasilja.

Treće poglavlje „Seksting u adolescenciji” napisali su asist. dr Ilija Milovanović i prof. dr Vladimir Mihić. Na početku poglavlja se ističu problemi u definisanju sekstinga i u pokušaju razdvajanja njegovih razvojno utemeljenih aspekata prihvatljivog ispoljavanja seksualnosti, posebno u periodu adolescencije, od aspekata koji se podvode pod seksualno nasilje, zloupotrebu i nasilno ponašanje uopšte. Definisanje sekstinga prati i iscrpan popis različitih vrsta sekstinga (npr. aktivni i pasivni i sl.). U nastavku ovog poglavlja izneti su rezultati o učestalosti sekstinga i njegovim korelatima iz domena individualnih i kontekstualnih činilaca, a poseban odeljak je posvećen povezanosti izloženosti sekstingu sa mentalnim zdravljem i drugim rizičnim ponašanjima u adolescenciji. Budući da je seksting nov fenomen, istraživanja o njemu su veoma retka, te ovo poglavlje sadrži iscrpan popis dosadašnjih istraživanja na ovu temu. Nakon ovog dela predstavljani su ciljevi i rezultati istraživanja u vezi s prediktorima različitih vrsta sekstinga. Na kraju poglavlja su dati osnovni zaključci istraživanja i smernice i preporuke za prevenciju sekstinga.

Na kraju, u poglavlju „Metodološki deo istraživanja” koji je napisao asist. dr Ilija Milovanović, dat je detaljan prikaz metodologije istraživanja s opisom karakteristika uzorka i korišćenih instrumenata. U okviru ovog poglavlja se mogu naći osnovni deskriptivni podaci kao i predložene lokalne norme za tumačenje skorova na korišćenim merama prekomerne upotrebe društvenih mreža i sklonosti ka vršenju i trpljenju digitalnog vršnjačkog nasilja.

Posebna vrednost ove publikacije ogleda se u tome što su u njoj predstavljani prvi rezultati istraživanja u Srbiji tokom COVID-19 pandemije, a u vezi sa rizičnom upotrebom društvenih mreža kod

adolescenata. U toku pandemije se nastava u školama izvodila kombinovano (uživo ili na daljinu) ili samo na daljinu. Mnogi nastavnici su koristili različite aplikacije kao i socijalne mreže za komunikaciju i razmenu nastavnih sadržaja sa učenicima. Pored toga, imajući u vidu protektivne mere za suzbijanje širenja zaraze koronavirusom, poput zabrane okupljanja i socijalnog distanciranja, adolescenti, kao i svi ostali, su svoje socijalne potrebe više zadovoljavali onlajn. S obzirom na znatno češću upotrebu društvenih medija tokom pandemije, o čemu se sada mogu naći i posebni tekstovi i podaci i na Vikipediji, čini se da je posebno važno ispitati upotrebu društvenih mreža kod adolescenata u ovom periodu kada se registruje njihovo pojačano korišćenje.

Teme kojima je u monografiji posvećena pažnja mogu biti korisne i zanimljive psihološkoj naučnoj i stručnoj javnosti, ali i svim drugima koji su zainteresovani za rezultate istraživanja i objašnjenja rizične upotrebe društvenih mreža kod adolescenata, pre svega nastavnicima i roditeljima, kao i donosiocima odluka u vezi s programima prevencije. Pored monografije, napisan je i *Vodič za prevenciju rizične upotrebe društvenih mreža kod adolescenata* (<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-654-6>) u kojem se mogu naći preporuke za prevenciju rizične upotrebe društvenih mreža kod adolescenata, posebno kreirane za tri ciljne grupe – nastavnike, roditelje i adolescente.

Zahvaljujemo se svim stručnim saradnicima i nastavnicima u školama širom Vojvodine koji su nam pomogli u prikupljanju podataka. Takođe, zahvaljujemo se recenzentima na konstruktivnim komentarima i sugestijama zarad unapređenja kvaliteta monografije.

prof. dr Bojana Dinić
Rukovodilac projekta

PREKOMERNA UPOTREBA DRUŠTVENIH MREŽA U ADOLESCENCIJI

O adolescentima danas: predstavnici generacije Z

Iako opis adolescencije kao perioda „bura i oluja”, koji se vezuje za same početke izučavanja adolescencije, nije izgubio na aktuelnosti (Zotović, Petrović i Majstorović, 2012), adolescenti u savremenom društvu predstavljaju generaciju koja ima svoja posebna obeležja i specifičnosti. Razvoj svake generacije obeležavaju uticaji društvenog konteksta – političkog i ekonomskog razvoja, važna društvena događanja i, naravno, industrijski i tehnološki razvoj. Na taj način se kreiraju kolektivni identitet, ali i vrednosti i norme sa kojima se pripadnici jedne generacije identifikuju.

Tradicionalna biološka paradigma je generaciju definisala kao prosečni interval vremena između rođenja roditelja i rođenja njihove dece. S obzirom na sve brže promene, danas je u široj upotrebi sociološko određenje koje pojam generacije definiše kao kohortu ljudi rođenih u sličnom vremenskom opsegu (raspon do 15 godina), a koji imaju uporedive starosne i životne faze i koje su oblikovali specifični događaji, trendovi i razvoj (McCrinkle, 2014).

U literaturi možemo pronaći različita stanovišta o nazivima, broju i karakteristikama pojedinih generacija, ali se gotovo svi autori slažu da postoje specifičnosti tri poslednje generacije koje se najčešće nazivaju X, Y i Z generacija. Da bismo bolje razumeli današnje adolescente, koji pripadaju generaciji Z, ukratko ćemo u Tabeli 1 predstaviti ključne razlike između ove tri kohorte koje su nasledile „bejbi bum generaciju” (engl. *baby boom generation*, videti Scott & Marshall, 2009).

Tabela 1

Karakteristike X, Y i Z generacije (prema: Smaliukien, Kocai, & Tamuleviciute, 2020)

Karakteristike	Generacija X	Generacija Y	Generacija Z
Godina rođenja	1965–1979	1980–1994	1995–2011
Dominantna filozofija	Skepticizam	Optimizam	Realizam
Osnovne karakteristike	Pobuna, revolt	Motivacija	Lakomislenost
Uključenost/participacija	Lokalno društvo	Internacionalno društvo	Globalno društvo
Dominantne vrednosti	Pomešane	Kolektivizam	Individualizam
Stepen aktivnosti	Nizak	Srednji	Visok
Stepen znanja	Nizak/srednji	Srednji	Visok
Kvalifikacije	Naporan rad, obrazovanje	Plaćeno obrazovanje	Učenje za sebe

Kao jedna od najvažnijih odrednica Z generacije (naziva se još i ajfon generacija, engl. *iPhone generation*) navodi se da, za razliku od svih svojih prethodnika, oni čine prvu kohortu koja je odrastala uz internet tehnologije (Prensky, 2001). Neki autori tvrde da Z generacija ima „digitalnu vezu sa internetom” (Turner, 2015), te da simbolička komunikacija preko interneta u adolescenciji postaje važnija od traženja fizičke blizine figura afektivne vezanosti u detinjstvu (Lei & Wu, 2007). Stoga se pripadnici Z generacije nazivaju „digitalnim domorocima” koji su jedini „izvorni govornici” digitalnog jezika (Prensky, 2001). Možemo reći da Z generacija nije samo vešta u upotrebi tehnologije, već da oni jesu tehnologija, budućnost koja nam se stvara pred očima. S druge strane, pripadnici ranijih generacija nazivaju se „digitalnim imigrantima” koji pokušavaju da se prilagode svom okruženju, ali zadržavaju svoj “akcent”, koji markira razlike u odnosu na digitalne domoroce i time održavaju generacijski jaz (Prensky, 2001).

Upravo navedene razlike tvore najčešće pominjane specifičnosti Z generacije koje se ogledaju u upotrebi komunikacionih tehnologija, društvenih mreža i medija uopšte. Berk (2009) kao osnovne karakteristike Z generacije navodi: (1) tehnološku umešnost; (2) oslanjanje na veb-pretraživače prilikom potrage za informacijama; (3) sklonost ka multimedijima; (4) kreiranje sopstvenog digitalnog sadržaja – više od 75% pripadnika ove generacije jesu autori vlastitog digitalnog sadržaja; (5) neophodnost brzine u svemu što rade, niska koncentracija na određeni sadržaj; (6) učenje kroz interaktivne aktivnosti; (7) multitasking; (8) vizuelna komunikacija – putem fotografije i kamere dele se sadržaji na društvenim mrežama; (9) radije kucaju nego što pišu; (10) očekuju brz odgovor. Ovaj autor napominje da postojeći obrazovni sistem više nije pogodan za pripadnike ove generacije, te da formalno obrazovanje gubi na značaju, dok se paralelno insistira na samoobrazovanju putem digitalnih alata (Berk, 2009).

Veoma laka dostupnost interneta i mobilne telefonije omogućili su adolescentima da gotovo neprekidno budu onlajn. Komunikacija nikad nije bila brža zahvaljujući različitim uređajima, a najpre pametnim telefonima. Imati ovaj uređaj postala je socijalna norma već u ranom uzrastu (Lenhart, 2015). Vrlo često se povezuje sa odrastanjem, te predstavlja svojevrsnu inicijaciju u svet odraslih (Ling, 2000). Tada na scenu stupa istinska umreženost – gotovo neprekidna komunikacija sa vršnjacima čini adolescente stalno zauzetima, pa ih neki autori nazivaju „pasivnim radnicima” koji ne zarađuju novac, ali žive vrlo intenzivnim životom (Skog, 2002).

Paralelno i u stručnoj i laičkoj javnosti susrećemo se sa polarizovanim, često ekstremnim, stavovima prema digitalnim medijima uopšte, koji se kreću od nekritičkog oduševljenja prosperitetom i

prednostima koje nove tehnologije donose do stava da se nove generacije zaglupljuju, zanesene simulacijom života. Navedeni polarizovani stavovi mogu se sažeti u nekoliko osnovnih teza (više u Terkl, 2011), koje su prikazane u Tabeli 2.

Tabela 2

Stavovi prema digitalnim medijima (prema Terkl, 2011)

Negativni stavovi	Pozitivni stavovi
Digitalni mediji udaljavaju čoveka od realnog sveta i njegovih problema.	Univerzalizuju čoveka, omogućavaju uključenost u tokove čovečanstva
Standardizuju život, pri čemu se gubi svaka individualnost.	Proširuju međuljudske odnose i predstavljaju meru individualnog bogatstva.
Umanjuju ulogu neposredne komunikacije, odnosi postaju nefunkcionalni.	Proširuju ograničenost neposrednih kontakata i šire univerzalno opštenje.
Podstiču isprazno provođenje slobodnog vremena.	Obogaćuju slobodno vreme.
Po prirodi su antidemokratski i represivni, manipulativni	Demokratizuju društveni život.

Iz mnoštva različitih ponuda savremenog doba izdvajaju se virtuelne društvene mreže za koje se smatra da imaju veoma snažan uticaj na mlade.

Digitalne društvene mreže: pošast novog doba?

Društvene mreže (DM) su nastale krajem 90-ih godina prošlog veka, a danas postaju sastavni deo našeg načina razmišljanja o socijalnoj interakciji (Kirkpatrick, 2010). DM predstavljaju virtuelne zajednice u kojima korisnici mogu kreirati pojedinačne javne profile, komunicirati sa prijateljima iz stvarnog života i upoznati se sa drugim ljudima na osnovu zajedničkih interesa (Kuss & Griffiths, 2011; Araci İyiyaydın, Çok, Yılmaztürk,

& Ulukaya Serhatoğlu, 2019). Istraživanja dosledno pokazuju da je najpopularnija društvena mreža Fejsbuk (Facebook), koji ima blizu 3 milijarde korisnika, od kojih se 50% svakodnevno prijavljuje, a slede ga: JuTjub (YouTube, oko dve milijarde korisnika), Instagram (milijardu i 200 miliona), Tik Tok (oko 700 miliona); Tviter (Twitter, 313 miliona), Snepčet (Snapchat, 500 miliona), Pinterest (400 miliona) i druge (Kallas, 2017; Protalinski, 2013; videti i <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>). Pripadnici Z generacije, tinejdžeri i studenti su, naravno, najčešći korisnici DM (Kuss & Griffiths, 2011). Društvene mreže za ovu generaciju predstavljaju važniji izvor informacija i medijskih sadržaja od svih ostalih konvencionalnih medija (Bair, Kelly, Serdar, & Mazzeo, 2012). Novija istraživanja pokazuju da pripadnici generacije Z sve više napuštaju Fejsbuk, pre svega zbog toga što su starije generacije počele da ga koriste (Madden et al., 2013). Drugo, oni se okreću društvenim mrežama koje prevalentno nude vizuelni sadržaj na uštrb teksta, te onima koje su brže, modernije i zanimljivije (poput Instagrama i Snepčeta, videti u Levak & Barić Šelmić, 2018).

Ono što se često postavlja kao pitanje jeste sledeće – da li su digitalne društvene mreže zaista i trajno promenile socijalne interakcije kakve poznajemo od ranije? Da li digitalno umrežavanje pretili da ugrozi kvalitet socijalnih interakcija u stvarnom životu? Dobro poznati lament nad gubitkom *realnog*, koje nestaje u *virtuelnom*, mora biti zasnovan na činjenicama. Kako bismo odgovorili na pitanje da li postoje i koje su potencijalne razvojne koristi od digitalnih društvenih mreža, krenućemo od bazičnih razvojnih zadataka u adolescenciji, koji se nisu promenili: formiranje identiteta i tektonske promene unutar socijalnih odnosa koje uključuju potrebu za pripadanjem i prihvatanjem od strane vršnjačke grupe,

kao i razvoj kvalitativno drugačijih prijateljskih odnosa i veza (Petrović, 2015; Petrović i Zotović, 2007).

Motivacija za korišćenje društvenih mreža

Ispitivanje motiva za učešće na društvenim mrežama pokazalo je da dominantnu motivaciju čini potreba za komunikacijom sa vršnjacima (Barker, 2009), a zatim održavanje kontakata sa prijateljima, upoznavanje novih ljudi, deljenje informacija i zabava (Bair et al., 2012). Slični rezultati o razlozima za kreiranje naloga na društvenim mrežama dobijeni su i u domaćem istraživanju koje je sprovedeno na uzorku od preko 1700 učenika iz Vojvodine (Zotović i Beara, 2016). U poređenju sa profilima na DM kod odraslih, adolescenti imaju znatno više konekcija, više komentara na svojim profilima i više medijskih veza (Pfeil, Arjan, & Zaphiris, 2009). Adolescenti, takođe, svakodnevno menjaju sadržaje na društvenim mrežama (Salaway, Caruso, & Nelson, 2008) i više vode računa o načinu na koji predstavljaju sebe na DM, što nije slučaj sa mlađim odraslim korisnicima (Pfeil et al., 2009).

Društvene mreže za mlađe generacije predstavljaju digitalna mesta za druženje (Boyd, 2007; Araci İyiyaydn et al., 2019), gde se komunikacija najčešće odvija ostavljanjem komentara na profilima, fotografijama ili video-zapisima prijatelja ili dopisivanjem preko instant poruka (Lenhart, 2009). Adolescenti svoje profile na društvenim mrežama smatraju ličnim, privatnim prostorom u koji je roditeljima zabranjen ulaz (Boyd, 2007), ali i nekim drugim odraslim osobama, poput nastavnika (Hewitt & Forte, 2006). Profili na DM koje kreiraju namenjeni su najpre vršnjacima i prijateljima sa kojima već komuniciraju uživo (Boyd, 2007; Ellison, Steinfield, & Lampe, 2007; Tufeccki, 2008). Istraživanja sprovedena u Srbiji pokazuju da za mlade,

uprkos činjenici da virtuelnim zajednicama posvećuju mnogo vremena, komunikacija i druženje uživo imaju veću važnost (Milinković, 2015).

Društvene mreže – prostor za eksperimentisanje sa identitetom

Društvene mreže predstavljaju vrstu arene za samoizražavanje. Profili na DM su visoko personalizovani, ukrašeni različitim digitalnim sadržajima koji nose poruku o specifičnim interesovanjima i hobijima kojima pojedinac sebe predstavlja vršnjačkoj publici (Steele & Brown, 1995). Neki autori tvrde da pojedinci koji provode mnogo vremena na DM eksperimentišući sa svojim identitetom zapravo imaju potrebu da jasnije definišu self koncept (Valkenburg & Peter, 2008). Naime, novi mediji omogućavaju prostor za konstrukciju i odabir višestrukih identiteta nezamislivih u oflajn svetu (Slater, 2002).

Prilikom kreiranja profila na DM, adolescenti imaju priliku da razvijaju način na koji vide sebe, kao i način na koji žele da ih drugi vide (Williams & Merten, 2008). Štaviše, jedan od primarnih motiva za korišćenje interneta i konkretno društvenih mreža za adolescente predstavlja istraživanje sopstvenog identiteta kroz fidbek koji dobijaju od drugih (Valkenburg, Schouten, & Peter, 2005). Proces samootkrivanja na digitalnim DM je svakako manje zastrašujući nego u interakciji uživo (Valkenburg, Sumter, & Peter, 2011), jer virtuelni svet predstavlja mesto na kome se bezbrižno može eksperimentisati sa različitim fluidnim identitetima. Tako, samootkrivanje na DM često služi kao vrsta vežbe za unapređivanje veština samootkrivanja van mreže od koje češće profitiraju dečaci (Valkenburg et al., 2011). Iako je samootkrivanje na DM lakše, istraživanja sugerišu da mladi ne otkrivaju informacije bilo kome. Naime, većina suptilno manipuliše informacijama koje deli na mrežama, vodeći računa o publici kojoj su

namenjene (Spies-Shapiro & Margolin, 2014). Međutim, kao ni u interakciji uživo, samoprezentacija nije lišena vršnjačke evaluacije koja je najznačajniji faktor razvoja identiteta u adolescenciji. Naime, vršnjačka grupa jeste najvažnije socijalno ogledalo, neophodno adolescentima za izgradnju self koncepta (Harter, 1999). Kada su u pitanju komentari na društvenim mrežama, čini se da se radi o dinamičkom procesu u kojem na samopercepciju utiče kvalitet iskustava na mreži. Istraživanja pokazuju da su dobijeni pozitivni komentari na profilima DM povezani sa višim nivoom samopoštovanja, dok su negativni komentari u pozitivnoj relaciji sa nižim nivoom samopoštovanja (Spies-Shapiro & Margolin, 2014; Valkenburg & Peter, 2007). Takođe, broj kontakata na društvenim mrežama nije značajan prediktor samopoštovanja kod adolescenata, ali kvalitet odnosa sa prijateljima na DM jeste (Valkenburg & Peter, 2007).

Tako se željene osobine i odrednice identiteta mogu menjati s obzirom na pozitivnu potvrdu, odnosno prihvatanje ili prekor okoline i značajnih drugih, baš kao što je slučaj u vršnjačkim grupama u interakciji uživo. Ono što je različito od svakodnevice koja se dešava uživo jeste veća mogućnost socijalnog poređenja zbog mnogo veće količine dostupnih informacija. Zbog toga se smatra da DM intenziviraju iskustvo adolescenata u razvoju identiteta (Spies-Shapiro & Margolin, 2014). Mogli bismo reći da DM omogućavaju brži razvoj identiteta u odnosu na ranije generacije, jer se brže isprobava, brže se dobija povratna informacija i samim tim dolazi do brzih promena u željenom pravcu. Naime, istraživanja potvrđuju da DM pružaju kontekst adolescentima za interakciju sa vršnjacima koji se razlikuju od njih samih (različite etničke, rasne ili druge grupe) i na taj način podstiču razvoj razumevanja, empatije i tolerancije. Oni tako imaju priliku da se pridruže grupama koje odražavaju različite aspekte njihovog identiteta ili interesovanja (Spies-Shapiro & Margolin, 2014). Neki adolescenti koji

pripadaju različitim etničkim, rasnim ili seksualnim manjinama, takođe, koriste DM za informisanje i traženje podrške van postojećih socijalnih veza kako bi rešili probleme u razvoju sopstvenog identiteta. Za sada, istraživački rezultati pokazuju da DM mogu biti koristan alat za razvojni zadatak kreiranja identiteta u adolescenciji, a kao važni moderatori ističu se socijabilnost, samopoštovanje i priroda povratnih informacija na DM (Spies-Shapiro & Margolin, 2014).

Razvoj socijalnih odnosa na društvenim mrežama

Naučna i stručna misao, orijentisana u pravcu uticaja interneta na društvene interakcije, socijalne odnose i socijalni kapital, generisala je četiri hipoteze koje govore o ovom odnosu (prema Lee, 2009), a kojima se vrlo lako može sagledati i uticaj DM na socijalni život adolescenata.

Ukratko, *hipoteza redukcije* (ili *hipoteza zamene*) potkrepljena je nalazima da vreme provedeno na mreži skraćuje vreme provedeno u interakciji licem u lice, te da onlajn komunikacija redukuje kvantitet i kvalitet socijalnih odnosa uživo (Kraut et al., 1998; Valkenburg & Peter, 2007). Naime, smatra se da onlajn komunikacija utiče na to da pojedinci provode više vremena sami za računarom stvarajući površna prijateljstva sa strancima, na uštrb interakcije uživo sa članovima porodice i prijateljima (Putnam, 2008).

Hipoteza stimulacije sugeriše da onlajn komunikacija ima potencijal da unapredi kvalitet odnosa i sa strancima (McKenna, Green, & Gleason, 2002), ali i sa postojećim prijateljima (Gross, 2004; Leung, 2002; Valkenburg & Peter, 2007). Ova hipoteza je zasnovana na sledećim pretpostavkama: (1) onlajn komunikacija ima manje zastrašujući format samootkrivanja (McKenna & Bargh, 2000); (2) intimno samootkrivanje je ključni prediktor

reciprociteta, poverenja, bliskosti i brige (Collins & Miller, 1994); (3) kao rezultat toga, onlajn komunikacija unapređuje konstrukciju “čvrstih veza”, posebno među adolescentima (McKenna & Bargh, 2000; McKenna et al., 2002), i na taj način stimuliše postojeća prijateljstva u stvarnom životu.

Prema hipotezi pod nazivom “*bogati postaju bogatiji*” (engl. “*rich-get-richer*”, videti Kraut et al., 2002), najveću korist od onlajn komunikacije ostvaruju osobe sa boljim socijalnim veštinama i čvršćim socijalnim mrežama. Naime, adolescenti koji su dobro integrisani u vršnjačku grupu i ekstrovertni adolescenti internet komunikaciju vide kao dodatnu priliku za interakciju sa vršnjacima, dok introvertni, socijalno anksiozni i usamljeni adolescenti na mrežama češće komuniciraju sa nepoznatima (Gross, Juvonen, & Gable, 2002; Kraut et al., 2002; Lee, 2009; Valkenburg & Peter, 2005).

I na kraju, hipoteza o *socijalnoj kompenzaciji*, konstruisana kao alternativna prethodno opisanoj, sugeriše da je onlajn komunikacija korisnija za socijalno anksiozne i izolovane pojedince kojima komunikacija licem u lice predstavlja problem (Jochen, Valkenburg, Schouten, & Peter, 2005; Kraut et al., 2002). Karakteristike onlajn komunikacije poput tekstualnih poruka, nedostatka vizuelnih i auditivnih znakova, kao i anonimnost, mogu ohrabriti samootkrivanje i pomoći formiranje novih socijalnih relacija, te na taj način umanjiti osećaj usamljenosti i depresije (McKenna & Bargh, 1999). Upravo zbog toga, onlajn komunikacija i interakcija mogu biti kompenzacija za slabe socijalne veze u interakciji uživo (Papacharissi & Rubin, 2000).

Neki autori, stoga, s pravom postavljaju pitanje o potencijalnim koristima onlajn komunikacije u odnosu na ciljeve i motivaciju pojedinca (Lee, 2009). Na osnovu toga, možemo reći da onlajn komunikacija na DM može služiti formiranju novih ili održavanju postojećih prijateljskih

socijalnih veza i odnosa, što su dva ključna socijalna razvojna zadatka u adolescenciji. Tako, na primer, Putnam (2008) razlikuje dve forme jednako važnih relacija ili socijalnog kapitala. Prvi reprezentuje tzv. "slabe veze" u kojima može postojati razmena informacija, ali im nedostaje emocionalna podrška. Zbog toga ih naziva "premošćujućim socijalnim kapitalom" (engl. "*bridging social capital*"). Drugu vrstu relacija čini tzv. "povezujući socijalni kapital", koji označava čvrste, emocionalno bliske relacije poput onih sa porodicom i prijateljima. Dve podjednako važne potrebe u adolescenciji su širenje socijalne mreže i osećaj uključenosti i prihvatanja, a sa druge strane, stvaranje i održavanje bliskih odnosa koji su izvor privrženosti, intimnosti i brige. Uz to, predložena je još jedna dimenzija socijalnog kapitala koja se odnosi na mogućnost održavanja značajnih socijalnih odnosa kroz različite životne faze (na primer u uslovima velike fizičke distance, poput preseljenja i sl.), te DM često imaju upravo ovu funkciju (Ellison et al., 2007).

U domaćem istraživanju (Bodroža, Jovanović i Popov, 2008) ispitivani su struktura i dinamika ponašanja na društvenim mrežama (autori ih nazivaju virtuelnim društvenim zajednicama), instrumentom sačinjenim za tu svrhu. Ustanovljeno je nekoliko obrazaca ponašanja:

(1) socijalizacija putem virtuelnih društvenih zajednica – doživljaj ovih servisa kao još jednog načina za sticanje novih prijateljstava, koja iz virtuelnog prelaze u realno okruženje;

(2) zavisnost od virtuelnih društvenih zajednica – sadrži niz disfunkcionalnih obrazaca korišćenja ovih servisa, kao što su veliki broj sati utrošenih na njima, neuspešni pokušaji da se upotreba DM kontroliše, uznemirenost usled deprivacije, odlaganje obaveza, lišavanje sna;

(3) kompenzaciono korišćenje virtuelnih društvenih zajednica – komunikacija na DM predstavlja izvor zadovoljstva, kao i zamenu za

prijateljstva i komunikaciju uživo; uključuje i manipulisanje informacijama u komunikaciji i predstavljanju na DM;

(4) virtuelni profil kao virtuelni self – osoba doživljava virtuelni profil kao sastavni deo self koncepta, preko kojeg može izraziti lični identitet, istaći osobine koje su možda nedovoljno prepoznate u interakcijama uživo;

(5) negativan stav prema DM – ovi korisnici izjavljuju da ih brzo zamara komunikacija preko DM, da se lako zasite takvih aktivnosti; svesni su da neki njihovi poznanici i prijatelji previše vremena provode na DM i smatraju to „besposličarenjem“.

Iz navedene analize zaključujemo da postoji nekoliko obrazaca ponašanja na društvenim mrežama (zavisnost, kompenzacija, „iskrivljen“ i ulepšan self), koji bi mogli biti okarakterisani kao problematični.

Iako je potpuno jasno da su nove tehnologije, i konkretno društvene mreže, donele mnogo pozitivnog u socio-emocionalni razvoj adolescenata i olakšale neke važne razvojne procese, zabrinutost oko negativnih posledica ne jenjava. Tehnologije će se, sasvim sigurno, i dalje razvijati, a umeće korišćenja informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) predstavljaće bazičnu i neophodnu veštinu za život u 21. veku. Naime, upotreba interneta se već smatra jednim od osnovnih dečjih prava, te se i redukcija njegovog korišćenja smatra povredom ovih prava (Livingstone, 2016). Stoga se s pravom postavlja pitanje – ne da li, nego kako optimalno koristiti društvene mreže kako bi adolescenti uživali sve prednosti koje one pružaju? U tom kontekstu se pominju prekomerna upotreba društvenih mreža i zavisnost od njih.

Prekomerna upotreba ili zavisnost od društvenih mreža?

Iako je život bez interneta i mogućnosti koje on pruža postao nezamisliv, naročito u aktuelnoj situaciji pandemije COVID-19, prekomerna upotreba može imati štetne posledice. Upotrebu interneta opisujemo kao prekomernu onda kada se javlja preterana i opsesivna upotreba, praćena preokupiranošću i doživljajem gubitka kontrole. Ovakav odnos prema internetu može da ima različite negativne posledice, među koje spada zanemarivanje socijalnih aktivnosti, komunikacije, zdravlja, zahteva na poslu ili u školi, kao i promena navika u ishrani i spavanju (Spada, 2014).

Debata o tome da li neka prekomerna ponašanja treba da budu okarakterisana kao zavisnička još uvek traje, kako u drugim oblastima tako i u vezi sa upotrebom društvenih mreža. Zavisničko ponašanje je operacionalno definisano kao svako ponašanje koje ima sledeće karakteristike (Griffiths, 2005):

(1) važnost (preokupacija): kada aktivnost na društvenim mrežama postane dominantna tako da se primećuju promene u kognitivnom (preokupiranost u razmišljanju i kognitivne distorzije, čak i kada nisu aktivni na DM); emocionalnom (žudnja), te bihevioralnom funkcionisanju (pogoršanje socijalnih odnosa);

(2) promene raspoloženja: jedna od konsekvenci aktivnosti na DM koja podrazumeva da DM postaje mehanizam prevladavanja stresa (subjektivni osećaj povišenog uzbuđenja ili, nasuprot tome, smirujući osećaj);

(3) tolerancija – proces kojim se sve više povećava količina aktivnosti na DM kako bi se postigao isti nivo zadovoljstva;

(4) simptomi povlačenja: neprijatna stanja ili osećanja, te fizički indikatori (drhtavica, neraspoloženje, razdražljivost) koji se javljaju kada pojedinac nije u mogućnosti da se uključi na DM;

(5) pojava sukoba: sukobi se odnose na one između pojedinca i njegove socijalne okoline (interpersonalni sukobi); na sukobe sa drugim aktivnostima (socijalni život, hobiji, prethodna interesovanja); te na intrapsihičke sukobe koji uglavnom uključuju zabrinutost zbog osećaja gubitka kontrole nad vremenom provedenim na DM;

(6) povratak (recidiv) – tendencija povratka na prekomernu upotrebu DM nakon nekog perioda kontrole ove aktivnosti.

Slično tome, Andersen i Palsen (Andreassen & Pallesen, 2014) definišu zavisnost od DM kao preteranu zabrinutost zbog DM, postojanje snažne motivacije da se osoba prijavi ili koristi DM, u meri da to narušava druge društvene aktivnosti, školu, studije (ili posao), međuljudske odnose i/ili psihološko zdravlje i blagostanje. Oni tvrde da zavisnici od DM obično provode puno vremena razmišljajući o DM i o tome kako mogu osloboditi više vremena za ovu aktivnost. Često provode mnogo više vremena na DM nego što je prvobitno bilo zamišljeno, te imaju potrebu da ih koriste sve više. Aktivnosti na DM imaju za cilj prevladavanje osećaja krivice, anksioznosti, nemira, bespomoćnosti i depresije. Ako im je ova aktivnost onemogućena, zavisnici obično ispoljavaju simptome stresa, postaju uznemireni ili razdražljivi. Uglavnom daju niži prioritet hobijima, školi ili poslu, slobodnim aktivnostima i vežbanju, a ignorišu partnere, članove porodice ili prijatelje. Aktivnost na DM negativno utiče na njihovo zdravlje, kvalitet spavanja, socijalne odnose i blagostanje (Andreassen & Pallesen, 2014).

U literaturi se mogu pronaći još neki termini, poput problematična, preterana ili patološka upotreba interneta, i svi oni aludiraju na potencijalne patološke obrasce ponašanja, a vrlo često se tretiraju i kao sinonimi za

zavisnost od interneta (videti u Popadić, Pavlović i Kuzmanović, 2020). Veoma je važno istaći razliku između zavisnosti od interneta i zavisnosti na internetu (Widyanto & Griffiths, 2006). Naime, na internetu se pojedinci bave različitim aktivnostima, od kojih neke imaju potencijal da izazovu zavisnost, uključujući tu i prekomernu upotrebu DM (Griffiths, 2000). Zavisnost se češće razvija u odnosu na određene aktivnosti na mreži, pa tako Jang (Young) (1999) razlikuje: zavisnost od igranja igara na mreži; preopterećenost informacijama (tj. zavisnost od "surfovanja" na internetu); internet kompulzije (onlajn kockanje ili kupovina); sajberseksualna zavisnost (onlajn pornografija ili zavisnost od seksa preko interneta) i zavisnost od sajber-odnosa (zavisnost od onlajn odnosa). Zavisnost od DM po opisanoj tipologiji spada u zavisnost od sajber odnosa, jer je primarna svrha ovih aktivnosti uspostavljanje i održavanje odnosa (Griffiths, Kuss, & Demetrovics, 2014).

Popadić i sar. (2020) u svom istraživanju koriste termin prekomerna upotreba interneta kako bi opisali kompulzivno i nekontrolisano korišćenje interneta, praćeno iritabilnošću, osećanjem krivice i sukobima sa okolinom. U istraživanju koje je bilo deo kros-kulturnog projekta *Deca Evrope na internetu* (engl. *EU Kids Online*) autori koriste naziv ekscesivna upotreba interneta (Kuzmanović, Pavlović, Popadić i Milošević, 2019), podrazumevajući pod njim smanjenu sposobnost za kontrolu upotrebe interneta i usled toga nastale probleme u komunikaciji sa okolinom. Autori navedenih studija smatraju da je zavisnost od interneta ekstremni slučaj njegove prekomerne upotrebe (Kuzmanović i sar., 2019; Popadić i sar., 2020), sa čime se slažu i drugi stručnjaci, navodeći da prekomerna upotreba DM kod manjeg broja pojedinaca može da izazove zavisnost (Kuss & Griffiths, 2011). Dakle, prekomerna upotreba DM ne mora nužno biti jednaka zavisnosti, jer studije slučaja pokazuju da neki korisnici provode čak

do 14 sati dnevno na internetu, a da pritom negativne posledice u ostalim životnim oblastima nisu nužno prisutne (Griffiths, 2010).

Čini se da vreme provedeno na mreži nije ekskluzivni kriterijum za dijagnostifikovanje zavisnosti, već da je pre reč o vrstama aktivnosti, motivaciji i kvalitetu sadržaja koji se prati. Ključna razlika između prekomerne upotrebe društvenih mreža i zavisnosti od istih je u tome da je zavisnost kvalitativno drugačija, jer je praćena nedostatkom kontrole, kompulzivnim ponašanjem i povezana je sa negativnim posledicama u različitim oblastima života (Andreassen & Pallesen, 2014). Neki autori tvrde da pojedinci koji su zavisni od upotrebe DM imaju simptome slične onima koje doživljavaju osobe koje su zavisne od supstanci ili nekog drugog ponašanja (Echeburua & de Corral, 2010).

Etiologija prekomerne upotrebe i zavisnosti od društvenih mreža

Kao širok okvir za razumevanje ponašanja adolescenata generalno, pa i ponašanja na društvenim mrežama, može da posluži Bronfenbrennerova teorija ekoloških sistema, koja postulira četiri sistema, smeštenih jedan u drugi (Bronfenbrenner, 1977). U središtu se nalazi pojedinac sa svojim individualnim karakteristikama koje obuhvataju predispozicije za određeno ponašanje, a oko njega su, u koncentričnim krugovima, mikrosistem, mezosistem, egzosistem i makrosistem. Ovom modelu autor u kasnijem radu dodaje i peti – hronosistem (vremensku dimenziju, videti Bronfenbrenner, 1994). Sistemi obuhvataju sledeće činioce:

(1) Mikrosistem je obrazac aktivnosti, društvenih uloga i međuljudskih odnosa koje ima pojedinac, u datom fizičkom i društvenom neposrednom okruženju. U ovaj sistem ubrajaju se porodica i vršnjačke grupe.

(2) Mezosistem predstavlja veze i procese koji se odvijaju između više mikrosistema – mezosistem je zapravo „sistem mikrosistema”, kontekst u kome se društveni odnosi odvijaju. Ovaj nivo obuhvata činioce koji potiču od školskog okruženja i lokalne zajednice, kao i interakcije porodice i škole, te porodice i vršnjaka.

(3) Egzosistem je socijalno okruženje koje utiče na pojedinca, iako on u njemu direktno ne učestvuje. U ovom „prstenu” su smešteni mediji, porodični prijatelji, proširena porodica, radno mesto roditelja, itd.

(4) Makrosistem je sastavljen od sveobuhvatnih karakteristika kulture, koje utiču preko specifičnog sistema vrednosti, društvenog uređenja, (ne)dostupnosti materijalnih resursa, običaja, tradicije, itd. Dakle, to je šire društveno okruženje i kultura u kojoj dete (ili adolescent) živi.

(5) Hronosistem predstavlja „treću dimenziju okruženja”: protok vremena i promene koje se dešavaju, ne samo u smislu odrastanja deteta/adolescenta i promena u njegovom mikrosistemu (promene u strukturi porodice, odrastanje prijatelja, promena škole), nego i u društvenom, istorijskom i kulturološkom smislu.

Model ukazuje da postoje složene interakcije individualnih i kontekstualnih činilaca koje treba imati u vidu u pokušaju razumevanja određenog ponašanja. U okviru projekta *Socio-psihološki činiooci rizične upotrebe društvenih mreža kod adolescenata u Vojvodini*, osim individualnim, pažnja je posvećena i činiocima mikrosistema (činiooci iz domena porodice i vršnjačke grupe) i mezosistema (činiooci iz domena škole).

Individualni činiooci

Na osnovu istraživanja drugih zavisničkih ponašanja, pretpostavlja se da i zavisnici od društvenih mreža imaju biološku predodređenost za razvoj prekomernog i kompulzivnog korišćenja DM (Andreassen, 2015).

Kada su u pitanju crte ličnosti, ispitivanja relacija Petofaktorskog modela ličnosti i zavisnosti od DM ističu da su visoki skorovi na neuroticizmu i ekstraverziji, a niski skorovi na savesnosti pozitivno povezani sa zavisnošću od DM (Andreassen et al., 2013). Pored toga, neki istraživači su utvrdili da su mladi ljudi sa narcisoidnim tendencijama skloniji zavisnosti od društvenih mreža (Gojković, Narančić i Dostanić, 2016; La Barbera, La Paglia, & Valsavoia, 2009; Mehdizadeh, 2010). Polazeći od činjenice da u osnovi narcizma vrlo često stoji nisko samopoštovanje (Campbell & Foster, 2007; Marshall, Lefringhausen, & Ferenczi, 2015), ne čudi da je i nisko samopoštovanje često u vezi sa zavisničkim ponašanjem na DM (Mehdizadeh, 2010; Saiphoo, Dahoah, Halevi, & Vahedi, 2020).

Značaj emocionalne regulacije

Iako je veoma teško napraviti finu distinkciju između prekomerne upotrebe i zavisnosti od DM, neki autori smatraju da se tranzicija od prekomerne upotrebe ka zavisnosti javlja onda kada pojedinac DM doživljava kao najvažniji ili jedini mehanizam za ublažavanje stresa, usamljenosti ili depresije (Xu & Tan, 2012). Tada aktivnosti na DM omogućavaju kontinuirano nagrađivanje (npr. samoeфикаsnost, zadovoljstvo), što pojedince motiviše da koriste DM u sve većoj meri. Pojačano korišćenje DM često dovodi do različitih problema (ignorisanje stvarnih odnosa, zapostavljanje obaveza i drugih interesovanja), koji pogoršavaju neželjena raspoloženja koje pojedinac opet prevladava pojačanim aktivnostima na DM. Tako se stvara začarani krug zavisničkog ponašanja u kome jednu od glavnih uloga očito igra nedostatak emocionalne regulacije.

Povezanost prekomerne upotrebe interneta, ali i konkretno društvenih mreža sa teškoćama u emocionalnoj regulaciji potvrđena je u

velikom broju istraživanja (Hormes et al., 2015; Hormes, Kearns, & Timko, 2014; Marino et al., 2019; Pontes, Taylor, & Stavropoulos, 2018), naročito kod mlađih adolescenata (Liang, Zhu, Dai, Li, & Zheng, 2021), i kod ambivalentno afektivno vezanih (Liu & Ma, 2019). Teškoće u emocionalnoj regulaciji smatraju se osnovnim faktorom rizika za različite zavisnosti, kako od supstanci tako i od aktivnosti na internetu. Naime, govori se o emocionalno regulatornoj funkciji društvenih mreža, jer aktivnost na ovim aplikacijama dovodi do povećanja pozitivnog afekta (Drach, Orloff, & Hormes, 2021). Tako, prekomerno korišćenje DM može služiti za izbegavanje osećanja distresa i prevladavanja stresa, anksioznosti i depresije (Liu & Ma, 2019), što potencijalno vodi u zavisnost od DM (Lei & Wu, 2007). Stoga su istraživači saglasni u stavu da bi intervencije namenjene problematičnoj upotrebi DM morale da obuhvate razvoj strategija emocionalne regulacije (Drach, Orloff, & Hormes, 2021; Liang et al., 2021; Liu & Ma, 2019).

Mehanizmi razvoja prekomerne upotrebe i zavisnosti od DM

Kada su u pitanju individualni psihološki činioci razvoja prekomerne upotrebe i zavisnosti od DM, u literaturi se najčešće pominju tri teorijske kognitivističke perspektive koje se međusobno ne isključuju (Turel & Serenko, 2012):

(1) *Kognitivno-bihevioralni model* naglašava da patološka upotreba socijalnih mreža proizilazi iz maladaptivnog načina razmišljanja, koje dodatno pojačavaju sredinski činioci što na kraju dovodi do kompulzivne i/ili zavisničke upotrebe DM. Naime, maladaptivne kognicije, uključujući osnovna uverenja, atribucije, šeme, očekivanja i automatske misli, mogu aktivirati ponašanja prekomerne upotrebe DM, naročito u slučaju kada

osoba ima negativan self koncept i/ili sumnja u svoje socijalne veštine (Andreassen & Pallesen, 2014).

Liri i sar. (Leary et al., 1995, prema Holmes, 2000) sugerišu da je osećanje sopstvene vrednosti zasnovano na iskustvima prihvatanja ili odbacivanja od strane drugih, tako da nisko samopoštovanje zapravo predstavlja potrebu za odobravanjem i interpersonalnim povezivanjem. Ovi autori zapravo tvrde da samopoštovanje predstavlja meru interpersonalne prihvaćenosti. Otuda su i istraživački nalazi uglavnom jednoglasni kada je u pitanju povezanost niskog stepena samopoštovanja i zavisnosti od DM (Wilson, Fornasier, White, 2010; Mehdizadeh, 2010; Saiphoo et al., 2020).

(2) *Model socijalnih veština* sugeriše da patološka upotreba socijalnih mreža nastaje kao posledica deficita veština samoprezentacije u komunikaciji licem u lice, što u krajnjoj instanci može voditi u zavisnost. U prilog tome govori i prethodno opisana hipoteza o socijalnoj kompenzaciji koja sugeriše da je onlajn komunikacija korisnija za socijalno anksiozne pojedince, jer ohrabruje samootkrivanje i smanjuje osećaj usamljenosti (Kraut et al., 2002).

(3) *Socio-kognitivni model* naglašava da patološka upotreba socijalnih mreža nastaje kao posledica očekivanja pozitivnih ishoda, u kombinaciji sa internet samoefikasnošću i nedostatkom samoregulacije na internetu (Turel & Serenko, 2012).

Kontekstualni činioci

Iz okvira makrosistema, tj. socio-kulturnih činilaca, pominje se uticaj takmičarskog okruženja, te insistiranja na statusu, slavi i uticaju koji predstavljaju kulturološke simbole onoga što je još Kristofer Laš nazvao "narcističkom kulturom", tvrdeći da javni i privatni život poprimaju osobine spektakla (Laš, 1986). Naime, društvene mreže pozivaju na socijalno

poređenje i takmičenje, nudeći obilje mogućnosti i izbora u načinu na koji korisnici žele da vide sebe i načina na koji žele da ih vide drugi. Obećane socijalne nagrade i priznanja (uspeh, slava, novac, moć) dolaze nakon postizanja iluzije savršenstva, te je otud moguće da učešće u ovom takmičenju, koje je obeleženo brzim promenama dominantnih trendova (savršenstvo se brzo menja), vodi mlade osobe ka prekomernoj upotrebi ili zavisnosti od DM.

Činioci iz domena porodičnog okruženja

Istraživanja sugerišu da zavisnost od interneta može biti uplivisana i određenom porodičnom dinamikom: nisko funkcionalne porodice (Ko, Yen, Yen, Lin, & Yang, 2007); učestali porodični konflikti na relaciji roditelj – adolescent (Yen, Yen, Chen, Chen, & Ko, 2007), te nezadovoljstvo porodičnim životom (Lam, Peng, Mai, & Jing, 2009) u vezi su sa razvojem zavisnosti od interneta uopšte. Veliki broj istraživanja pokazao je da su roditeljski stilovi, porodična atmosfera i porodični komunikacijski obrasci važni za pojavu problematičnog ponašanja adolescenata, posebno zavisnosti (Gugliandolo, Costa, Kuss, Cuzzocrea, & Verrastro, 2019; Li, Lei, & Tian, 2018).

Metode kojima roditelji regulišu ponašanja dece na internetu (medijatorska uloga) mogu se široko klasifikovati u restriktivno posredovanje i poučno/instruktivno posredovanje. Prva medijatorska uloga odnosi se na donošenje pravila, a druga na ulaganje aktivnih napora u tumačenju medijskog sadržaja za decu (Kirwil, Garmendia, Garitaonandia, & Fernandez, 2009). Livingston i Helsper (Livingstone & Helsper, 2008) u svom istraživanju izdvajaju četiri faktora roditeljske medijacije: aktivnu zajedničku upotrebu i tri vrste restriktivne medijacije: upotrebu tehničkih alata za filtriranje sadržaja, donošenje pravila i praćenje posećivanih stranica i mejlova.

Roditeljska instruktivna medijacija najčešće zavisi od njihovog obrazovanja i nivoa digitalne pismenosti: što su roditelji manje obrazovani i u manjem stepenu digitalno pismeni, to se manje razgovara o dečjim onlajn aktivnostima i deca više vremena samostalno koriste internet. To dovodi do povećanja konflikata u odnosu sa roditeljima (Kirwil et al., 2009; Mesch & Talmud, 2010). Roditelji dece koja pripadaju Z generaciji plaše se prekomerne upotrebe interneta zbog lakoće pristupa neprimerenim informacijama i slikama, kao i društvenim mrežama na kojima deca mogu dobiti pristup ljudima širom sveta. S druge strane, pripadnici Z generacije se žale da roditelji preterano kontrolišu njihovu upotrebu interneta (Borca, Bina, Keller, Gilbert, & Begotti, 2015).

Iako mnogi roditelji ohrabruju posedovanje mobilnih telefona, jer na taj način obezbeđuju fizičko praćenje svoje dece (tzv. "digitalna uzica", Ling, 2004), malom broju je dostupna kontrola sadržaja dečje komunikacije. Upravo aplikacije za društvene mreže omogućavaju mladim ljudima da svoj društveni život organizuju izvan pogleda svojih roditelja. S druge strane, roditelji koji i sami koriste DM, najčešće ih i koriste za komunikaciju sa svojom decom, prijateljima svoje dece i njihovim roditeljima, a istraživanja pokazuju da ova vrsta komunikacije unapređuje odnos između dece i roditelja (Doty & Dworkin, 2014).

Vršnjački odnosi

Ipak, jedan od najvažnijih uticaja iz grupe socio-kulturnih činilaca je vršnjačka grupa. Naime, rečeno je da, pored svih turbulentnih promena u adolescenciji, jednu od najznačajnijih predstavlja jačanje uticaja vršnjačke grupe, jer socijalne potrebe dostižu svoj maksimum upravo u ovom životnom dobu. Potrebu za pripadanjem, dokazivanjem i posebno potvrđivanjem na planu društvenih kontakata obezbeđuje upravo vršnjačka

grupa. Deca imaju izrazitu potrebu da budu članovi nekih grupa, a jednom kada to i postanu, to članstvo postaje centralni fokus njihove pažnje. Ulazeći postepeno u period adolescencije, dete takođe ima potrebu za većim stepenom intime kada su vršnjački odnosi u pitanju. Karakteristike odnosa u adolescenciji su bliskost, poverenje, lojalnost i uzajamno poštovanje razlika među ličnostima, koje dalje otvaraju put prvim dubljim prijateljstvima koje karakteriše manji egocentrizam i veća senzitivnost prema drugima. Otuda nije neobična ogromna popularnost društvenih mreža među mladima, jer one zadovoljavaju osnovne socijalne potrebe u adolescenciji: formiranje i održavanje vršnjačkih relacija (Boyd & Ellison, 2007; Ellison et al., 2007). Ono što socijalni život adolescenata čini drugačijim u odnosu na prethodne generacije je dodatno intenzivirani i ubrzaniji socijalni život upravo zbog društvenih mreža.

Naime, javna priroda društvenih mreža dinamiku popularnosti i odbacivanja od strane vršnjačke grupe čini još izrazitijom i eksplicitnijom, jer utiče na jačinu i transparentnost postojećih vršnjačkih normi (Chu, 2005). Subjektivne norme predstavljaju stepen u kome pojedinac percipira socijalni pritisak da se uključi u neko određeno ponašanje (Rhodes, Ewoldsen, Shen, Monahan, & Eno, 2014); dok se deskriptivne norme odnose na percepciju pojedinca o stepenu ispoljavanja određenog ponašanja drugih (Borsari & Carey, 2003). Vršnjačke norme odnose se na stil oblačenja, način komunikacije, jezik, stavove i ponašanja koji se propagiraju kao dominantni u vršnjačkoj subkulturi. Ovaj uticaj može biti indirektan (kroz usvajanje prećutnih normi i vrednosti) ili direktan (nagovaranje i zadirkivanje, kritikovanje ili postidiivanje, videti Cotterell, 2007). Istraživanja pokazuju da su današnji adolescenti visoko svesni očekivanja od svoje virtuelne zajednice i vrlo dobro upoznati sa vizuelnim trendovima koji dominiraju na društvenim mrežama (Hernvall & Siibak, 2011).

Želja za prihvaćenošću u grupi vršnjaka dostiže svoj maksimum u srednjoj adolescenciji (Petrović, 2015). Iako možemo reći da je ostvarivanje prihvaćenosti normativni razvojni socijalni zadatak, istraživanja sugeriraju da se socijalni ciljevi kod adolescenata grupišu u dve velike kategorije. Ciljevi imaju isti osnovni motiv – prihvaćenost, ali ih adolescenti zadovoljavaju na drugačiji način. Tako razlikujemo ciljeve orijentisane na delotvornost, odnosno moć (dominaciju) i ciljeve orijentisane na zajedništvo, tj. na afilijativnost (relacioni ciljevi – oni koji su orijentisani na bliskost sa drugima; Ojanen et al., 2005). Tako, na primer, Lok (Locke, 2000, prema Ojanen, Grönroos, & Salmivalli, 2005) smatra da se interpersonalni ciljevi mogu posmatrati kroz dimenziju koja podrazumeva moć (dominaciju) nasuprot submisivnosti (ispunjavanje tuđih očekivanja – izbegavanje argumentisanja i ispoljavanja besa); i drugu, koja pretpostavlja bliskost (tendencija zbližavanja i održavanja bliskosti sa drugima) nasuprot separaciji (skrivanje misli i osećanja od drugih). Istraživanja su pokazala da su dominacija i afilijativnost dve ortogonalne dimenzije interpersonalnih dispozicija koje nisu dovoljno diferencirane do početka adolescencije. Tek tada se razvijaju u posebne motive koji imaju sasvim različite korelate (Ojanen et al., 2005).

Odbacivanje od strane vršnjačke grupe predstavlja veoma neprijatno iskustvo za adolescente, koje kreira psihološke ožiljke koji utiču na sve dalje odnose. Pojedinaac na osnovu ovih iskustava modifikuje sliku o sebi, što kreira stepen njegovog samopouzdanja u kontekstu vršnjačkih interakcija. Adolescent, takođe, grupu vršnjaka počinje da percipira kao hostilnu ili kao dobronamernu. S tim u vezi, istraživači su pretpostavili postojanje šeme vršnjačkih odnosa (engl. *peer relational schemata*), koja predstavlja kombinaciju percepcije samog sebe i percepcije vršnjaka u kontekstu vršnjačkih interakcija. Ove šeme se mogu posmatrati kao unutrašnji radni

modeli vršnjačkih relacija (Salmivalli, Ojanen, Haanpää, & Peets, 2005). Iako po našem saznanju do sada nema istraživačkih podataka o povezanosti ovih šema sa prekomernom upotrebom društvenih mreža, mogli bismo očekivati da negativne relacije šeme (negativna slika o sebi i negativna percepcija vršnjačke grupe) budu povezane sa njihovom prekomernom upotrebom. Upravo zbog toga što onlajn komunikacija ima manje zastrašujući format samootkrivanja (McKenna & Bargh, 2000), pa samim tim pogoduje adolescentima koji zbog prethodnih iskustava izbegavaju komunikaciju licem u lice. U prilog ovoj hipotezi idu i rezultati istraživanja koji pokazuju da je zavisnost od DM povezana sa povećanom potrebom za pripadanjem vršnjačkoj grupi (Pelling & White, 2009) i povećanim stepenom usamljenosti (Teppers, Luyckx, Klimstra, & Goossens, 2014; Wan, 2009).

Ciljevi istraživanja

U okviru dela projekta koji se odnosi na prekomernu upotrebu društvenih mreža, postavljeni su sledeći ciljevi:

(1) Registrovati učestalost različitih indikatora prekomerne upotrebe društvenih mreža, te broj adolescenata kod kojih je (prekomerna) upotreba tolika da se može govoriti o zavisnosti od društvenih mreža;

(2) Ispitati efekte individualnih i kontekstualnih činilaca na sklonost ka prekomernoj upotrebi društvenih mreža. U skladu sa ekološkim modelom obuhvaćena su tri nivoa činilaca. Prvi, individualni nivo obuhvata socio-demografske karakteristike (pol i uzrast), onlajn aktivnosti (broj naloga na DM, vreme provedeno na internetu i sklonost onlajn rizičnim aktivnostima, koje se odnose najviše na ugrožavanje privatnosti) i psihološke karakteristike – samopoštovanje i strategije emocionalne regulacije. Preostala dva nivoa koja su obuhvaćena istraživanjem predstavljaju

kontekstualne činioce iz domena mikro- i mezonivoa. U okviru mikronivoa obuhvaćeni su činioci koji se odnose na ulogu roditelja (roditeljska medijacija i kontrola pri korišćenju interneta i društvenih mreža njihove dece) i porodične prilike (obrazovanje roditelja i materijalni status), kao i na ulogu vršnjaka (zadovoljenje socijalnih ciljeva u interakciji sa vršnjacima uživo i preko društvenih mreža; šeme vršnjačkih odnosa koje predstavljaju kombinaciju percepcije samog sebe i percepcije vršnjaka u kontekstu vršnjačkih interakcija, te mogu varirati od negativnih ka pozitivnim; i vršnjačke norme koje se odnose na uobičajenost nasilne interakcije među vršnjacima). U okviru mezonivoa obuhvaćeni su činioci koji su vezani za kontekst škole, a to su percepcija školske klime tj. škole kao bezbednog mesta, tip škole (gimnazija ili srednja stručna škola), razred i školski uspeh;

(3) Predložiti finalni model kojim se objašnjava sklonost ka prekomernoj upotrebi društvenih mreža na osnovu ispitivanih individualnih i kontekstualnih činilaca.

Metodološki deo rada je detaljno opisan u poslednjem poglavlju monografije.

Rezultati istraživanja

Zastupljenost indikatora prekomerne upotrebe društvenih mreža (PUDM)

Na osnovu rezultata istraživanja može se zaključiti da indikatori prekomerne upotrebe nisu visoko zastupljeni među učenicima srednjih škola (Tabela 3). Od ispitivanih ponašanja kod adolescenata je najprisutnije sledeće – provođenje puno vremena u razmišljanju o društvenim mrežama ili planiranju njihovog korišćenja. Čak oko 70% učenika je izvestilo da se to

dešava ponekad ili češće od toga, dok oko 36% učenika izveštava da se to dešava često ili veoma često.

U Tabeli 3 prikazani su deskriptivni statistički pokazatelji za pojedinačne stavke (*AS* i *SD*) i za skalu u celini. Prosečan skor na instrumentu iznosi 14.51 (*SD* = 4.87) i veći je nego u originalnom istraživanju koje je sprovedeno na uzorku od 23.533 osobe različitih uzrasta (*AS* = 10.30, *SD* = 4.77; Andreassen et al., 2016). Autori instrumenta smatraju da se o zavisnosti od društvenih mreža može govoriti kada je rezultat na najmanje četiri stavke veći od 3, pri čemu su sve stavke formulisane u skladu sa dijagnostičkim kriterijumima za poremećaje koji uključuju zavisnost (Andreassen, 2015).

Prema napred navedenom graničnom skoru, u našem uzorku **10.6% učenika pokazuje zavisnost od društvenih mreža** (što je manje nego u originalnom istraživanju gde je pomenuti procenat iznosio 13.5%). Strana istraživanja izveštavaju o različitim procentima zastupljenosti zavisnosti od interneta i/ili društvenih mreža. Oni se u evropskim zemljama kreću od 1 do 11% kod adolescenata (Kuss, Griffiths, Karila, & Billieux, 2014; Durkee et al., 2012), dok u se istraživanjima na kineskim adolescentima i njihovim vršnjcima iz Japana i Koreje dobijaju i viši procenti, do 36.7% (Cao & Su, 2007; Kim et al., 2006; Milani, Osualdella, & Di Blasio, 2009; Ni, Yan, Chen, & Liu, 2009; Park, Kim, & Cho, 2008; Tateno et al., 2018). Razlike u procentima mogu se pripisati, pre svega, različitim metodološkim pristupima u ispitivanju ovog fenomena. Savremena istraživanja zavisnosti od interneta ukazuju na trend porasta zastupljenosti ovog poremećaja među mladima (npr. Aydemir, 2018; Chia et al., 2020).

Tabela 3

Učestalost pojedinačnih oblika manifestacija prekomerne upotrebe društvenih mreža

Koliko često si (u poslednjih godinu dana) ...	veoma retko		ponekad		često		veoma često		AS	SD
	retko	retko	ponekad	često	često	često				
...provodio/la puno vremena misleći o društvenim mrežama ili planirao/la da koristiš društvene mreže?	57 (9.9)	119 (20.7)	195 (33.9)	121 (21.0)	84 (14.6)	3.10	1.18			
...osećao/la poriv da koristiš društvene mreže sve više i više?	127 (22.0)	148 (25.7)	165 (28.6)	83 (14.4)	53 (9.2)	2.63	1.23			
...koristio/la društvene mreže da zaboraviš na lične probleme?	199 (34.5)	105 (18.2)	96 (16.7)	98 (17.0)	78 (13.5)	2.57	1.45			
...bezuspešno pokušavao/la da smanjiš upotrebu društvenih mreža?	213 (37.0)	130 (22.6)	123 (21.4)	60 (10.4)	50 (8.7)	2.31	1.30			
...postao/la nemiran ili uznemiren ako ti je zabranjena upotreba društvenih mreža?	349 (60.6)	101 (17.5)	60 (10.4)	32 (5.6)	34 (5.9)	1.79	1.19			
...koristio/la društvene mreže u toj meri da je to negativno uticalo na tvoje školske obaveze?	259 (45.0)	137 (23.8)	82 (14.2)	48 (8.3)	50 (8.7)	2.12	1.30			
Ukupno						14.51	7.87			

U Srbiji, u istraživanju koje je bilo deo već pomenutog projekta *Deca Evrope na internetu* (Kuzmanović i sar., 2019) autori su računali indeks ekscesivne upotrebe interneta i dobili podatak da on nije velik ($AS = 1.65$, na skali od 1 do 5) i da četvrtina dece odgovara sa "nikad" na sva pitanja koja se odnose na ekscesivnu upotrebu interneta. Međutim, jedna petina učenika imala je skor 2 i više (kao da su za svaki od ponuđenih simptoma označili da im se desio "nekoliko puta"). Rezultati su teško uporedivi sa našim istraživanjem zbog toga što je korišćena drugačija metodologija, ali podržavaju zaključak da prekomerna upotreba interneta i društvenih mreža nije visoko zastupljena među učenicima srednjih škola.

Uloga individualnih činilaca

Demografske karakteristike

Pol. Rezultati pokazuju da postoje polne razlike u prekomernoj upotrebi društvenih mreža ($t(574) = -5.93, p < .01$). Devojke postižu više skorove ($AS = 2.53; SD = 0.83$) na skali koja meri upotrebu društvenih mreža u poređenju sa mladićima ($AS = 2.13; SD = 0.68$).

Kada se varijabla pol dovodi u vezu sa pripadnošću kategoriji mladih koji ispoljavaju zavisnost od društvenih mreža (definisano na osnovu graničnog skora), dobijaju se statistički značajne razlike. U kategoriji sa simptomima zavisnosti od društvenih mreža nalazi se samo 4 mladića (6.6%), dok ostatak od njih 57 (93.4%) čine devojke ($\chi^2(1) = 15.10, p < .001$). Slično je u istraživanju Kuzmanović i sar. (2019), gde je zabeležen veći indeks ekscesivne upotrebe interneta kod devojaka u poređenju sa mladićima, a razlike su sa povećanjem uzrasta bile sve veće.

Uzrast. Nije zabeležena značajna povezanost između uzrasta učenika i prekomerne upotrebe društvenih mreža ($\rho = .06, p > .05$). Treba

imati na umu da je raspon uzrasta veoma mali, od 15 do 19 god., te da je moguće da je to uticalo na nisku korelaciju.

Onlajn aktivnost

U Tabeli 4 prikazana je učestalost mladih koji imaju naloge na različitim društvenim mrežama.

Tabela 4

Frekvencije i procenti adolescenata koji imaju naloge na različitim društvenim mrežama

	<i>f</i>	%
Instagram	570	99.0
Facebook	493	85.6
YouTube	493	85.6
Snapchat	482	83.7
TikTok	346	60.1
Twitter	178	30.9
Kik	8	1.4
Nešto drugo	240	41.7

Iz Tabele 4 se vidi da Instagram ubedljivo vodi po popularnosti među mladima, tako da naloge imaju gotovo svi ispitanici, sem njih šestoro (1%). Uočava se da se situacija promenila u odnosu na istraživanje na velikom uzorku mladih iz Vojvodine iz 2016. godine. Tada je Fejsbuk bio na prvom mestu po popularnosti (Zotović i Beara, 2016). Popularnost Fejsbuka je i dalje visoka, a većina mladih osoba ima profile na JuTjubu i Snepčetu. Svi adolescenti imaju od minimum 2 naloga na društvenim mrežama (njih 3.1%) do maksimalno 8 naloga (1%), dok najveći broj njih ima 5 naloga (29.3%).

Razlike između onih koji imaju i onih koji nemaju nalog na određenim društvenim mrežama u prekomernoj upotrebi društvenih mreža dobijene su za naloge Tviteru ($t(574) = -4.16, p < .001$), Snepčetu ($t(574) = -2.26, p < .05$), TikToku ($t(574) = -5.97, p < .001$), i nekoj od društvenih mreža

koje nisu bile ponuđene (opcija "nešto drugo", $t(574) = -3.89, p < .001$). U ovoj kategoriji najčešće je bila navedena društvena mreža Tinder, a kod malog broja učenika i Badu (Badoo). Naime, adolescenti koji imaju naloge na ovim društvenim mrežama ispoljavaju više manifestacija prekomerne upotrebe.

Adolescenti su izveštavali da na internetu provode od 1 do čak 18 sati dnevno, pri čemu prosečno vreme na ispitanom uzorku iznosi 5.02 ($SD = 3.12$). Vrednost standardne devijacije ukazuje na to da dve trećine ispitanika provodi od 2 do 8 sati na internetu. Među ispitanim učenicima njih 15% ($n = 86$) provodi više od osam sati na mreži. Sličan procenat učenika koji provode preko 7 sati na internetu dobijen je kod nas u okviru projekta *Deca Evrope na internetu* (Kuzmanović i sar., 2019).

Učestalost pojedinačnih vidova rizičnog ponašanja na internetu prikazana je u Tabeli 5. Najčešća rizična ponašanja su povezivanje i kontaktiranje sa osobama sa kojima se ispitanici nisu upoznali uživo. Povezivanje sa nepoznatim osobama bilo je najčešće rizično ponašanje i u istraživanju u okviru projekta *Deca Evrope na internetu* (Kuzmanović i sar., 2019).

Tabela 5

Učestalost pojedinačnih oblika rizičnih ponašanja na internetu

Koliko često si u posljednjih godinu dana radio/la...	nikada	nekoliko puta	bar jednom mesečno	bar jednom nedeljno	(skoro) svaki dan	AS	SD
Slao/la lične podatke (npr. puno ime i prezime, adresu ili broj telefona) nekome koga nikada uživo nisi upoznao/la?	340 (59.0)	165 (28.6)	56 (9.7)	10 (1.7)	4 (0.7)	1.56	.80
Dodao/la ljude koje nikada uživo nisi upoznao/la u prijatelje ili kontakte?	137 (23.8)	215 (37.3)	119 (20.7)	71 (12.3)	34 (5.9)	2.39	1.15
Pretvarao/la da si druga osoba na internetu od onoga što si stvarno?	461 (80.0)	76 (13.2)	22 (3.8)	9 (1.6)	8 (1.4)	1.31	.74
Poslao/la svoju sliku ili video nekome koga nikad nisi lično upoznao/la?	384 (66.7)	112 (19.4)	54 (9.4)	15 (2.6)	11 (1.9)	1.54	.91
Imao/la kontakt na internetu s nekim koga nikada nisi uživo upoznao/la?	117 (29.7)	179 (31.1)	105 (18.2)	62 (10.8)	59 (10.2)	2.41	1.29
Upoznao/la uživo nekoga koga si prvo upoznao/la preko interneta?	230 (39.9)	199 (34.5)	81 (14.1)	44 (7.6)	22 (3.8)	2.01	1.09

Korelacije pokazuju da su ukupan broj naloga na društvenim mrežama, dnevno vreme provedeno na internetu i učestalost rizičnih ponašanja na internetu pozitivno povezani sa prekomernom upotrebom društvenih mreža (Tabela 6). U aktuelnim okolnostima, kada se dobar deo nastave i društvenog života odvija putem interneta, teško je odrediti kriterijume za normalnu ili prekomernu upotrebu interneta. U studiji Hinića (Hinić, 2014) navodi se da je većina ispitanika koji su se obraćali za pomoć zbog zavisnosti od interneta provodila na mreži više od 30 sati nedeljno, što bi na dnevnom nivou bilo četiri i po sata. Koliko vremena na internetu je previše ostaje važno otvoreno pitanje za buduća istraživanja.

Tabela 6

Relacije onlajn aktivnosti i prekomerne upotrebe društvenih mreža (PUDM)

Onlajn aktivnost	PUDM	1	2	3
1. Ukupan broj naloga	.26***	1		
2. Dnevno vreme provedeno na internetu	.29***	.14***	1	
3. Rizična ponašanja na internetu	.32***	.26***	.27***	1

*** $p < .001$

Moglo bi se zaključiti da je za mlade sa većim stepenom prekomerne upotrebe društvenih mreža karakterističan veći broj naloga na društvenim mrežama, više vremena provedenog na internetu, kao i veća učestalost rizičnih ponašanja na internetu – više neopreznosti, olako davanje ličnih informacija i stupanje u kontakt s nepoznatim osobama. Treba imati u vidu da su i varijable koje se odnose na onlajn aktivnosti sve u značajnim međusobnim korelacijama (Tabela 6).

Psihološke karakteristike

Od individualnih karakteristika adolescenata ispitivani su samopoštovanje i strategije emocionalne regulacije (koje su operacionalizovane kao teškoće u emocionalnoj regulaciji). Rezultati pokazuju da je samopoštovanje negativno povezano sa PUDM, odnosno da će adolescenti koji imaju niže samopoštovanje biti skloniji razvijanju simptoma prekomerne upotrebe društvenih mreža (Tabela 7). Kada su u pitanju teškoće u emocionalnoj regulaciji, može se videti da svi tipovi teškoća pozitivno koreliraju sa PUDM, osim nedostatka emocionalne svesnosti.

Tabela 7

Relacije individualnih karakteristika i prekomerne upotrebe društvenih mreža (PUDM)

Psihološke karakteristike	PUDM	PUDM*
Samopoštovanje	-.29***	
Strategije emocionalne regulacije, tj. teškoće u emocionalnoj regulaciji		
Strategije (ograničen pristup strategijama emocionalne regulacije)	.36***	.25***
Neprihvatanje emocionalnih reakcija (odgovora)	.28***	.17***
Impulsivnost (teškoće u kontroli impulsa)	.24***	.17***
Ciljevi (teškoće u održavanju usmerenosti na cilj)	.37***	.29***
Svesnost (nedostatak emocionalne svesnosti)	.05	.08
Jasnoća (nedostatak emocionalne jasnoće)	.33***	.22***

Napomena: U koloni PUDM* prikazane su parcijalne korelacije, uz kontrolu varijable samopoštovanje.

*** $p < .001$

Mnogobrojna istraživanja potvrđuju vezu između (niskog) samopoštovanja i problematične upotrebe interneta i zavisnosti od društvenih mreža (Mehdizadeh, 2010; Saiphoo, Dahoah Halevi, & Vahedi,

2020; Wilson, Fornasier, & White, 2010). Godine 2016. izašao je tematski broj časopisa *Sajberpsihologija i ponašanje* (engl. *CyberPsychology and Behavior*) u kome su predstavljeni rezultati studija iz različitih delova sveta (npr. Velika Britanija, Tajvan, Kina, Turska, Iran). Zajednički njihov imenitelj je dobijena povezanost niskog samopoštovanja i problematične upotrebe interneta (Wiederhold, 2016). I u domaćim istraživanjima se samopoštovanje, zajedno sa još nekim varijablama, pokazalo povezanim sa izraženijom problematičnom upotrebom interneta i društvenih mreža (Hinić, Zotović, Beara, & Rakić-Bajić, 2020; Zotović i Beara, 2016). Navedena istraživanja sprovedena su na uzorku od preko 1000 adolescenata, prosečnog uzrasta 17 godina, a, između ostalih, primenjena je Skala poremećaja upotrebe Interneta (PUI) (Hinić, 2012).

Pokazalo se da je samopoštovanje u umerenim negativnim korelacijama sa teškoćama u emocionalnoj regulaciji (strategije: $r = -.52$; neprihvatanje: $r = -.48$; impulsivnost: $r = -.25$; ciljevi: $r = -.39$; jasnoća: $r = -.47$), te su računane i parcijalne korelacije strategija sa prekomernom upotrebom društvenih mreža. Kada se kontroliše varijabla samopoštovanje dobijaju se statistički značajne, ali niske korelacije između strategija emocionalne regulacije i PUDM (Tabela 7).

Navedeni podaci ukazuju na činjenicu da su činioци iz domena individualno-psiholoških karakteristika važni faktori za ispoljavanje prekomerne upotrebe društvenih mreža, sa samopoštovanjem kao posebno važnim iz ovog domena. Ne treba, međutim, zanemariti ni značaj koji imaju strategije emocionalne regulacije. Budući da internet omogućava anonimnost, adolescenti ga mogu koristiti za isprobavanje različitih identiteta i novih oblika ponašanja, bez straha od socijalne osude i posledica. Smanjivanje lične odgovornosti u sajber prostoru može biti okolnost koja povećava spontanost i korisnicima olakšava da urade nešto što u ličnom

kontakta ne bi uradili. Kada je u pitanju povezanost PUDM i strategija emocionalne regulacije verovatno se radi o cirkularnoj povezanosti. Lošije strategije regulacije emocija dovode do prekomerne upotrebe društvenih mreža, a vreme provedeno na njima održava i produbljuje ove strategije.

Uloga roditelja i porodične prilike

Obrazovanje roditelja i materijalni status. Obrazovanje roditelja, kao i procenjene materijalne prilike u porodici nisu značajno povezane sa PUDM (Tabela 8).

Roditeljska medijacija i kontrola. Roditeljska medijacija i roditeljska kontrola nisu značajno povezane sa PUDM (Tabela 8).

Tabela 8

Relacije porodičnih činilaca i prekomerne upotrebe društvenih mreža

Porodični činioци	Prekomerna upotreba društvenih mreža
Obrazovanje oca	.01
Obrazovanje majke	.00
Procena materijalnog statusa	-.02
Roditeljska medijacija	-.08
Roditeljska kontrola	.02

Napomena: U slučaju obrazovanja i materijalnog statusa su izračunati rang koeficijenti korelacije, a u ostalim slučajevima linearni.

Veliki broj istraživanja pokazao je značaj porodičnih varijabli za pojavu problematičnog ponašanja adolescenata, posebno zavisnosti (Gugliandolo, Costa, Kuss, Cuzzocrea, & Verrastro, 2019; Ko et al., 2007; Lam, Peng, Mai & Jing, 2009; Li, Lei, & Tian, 2018; Yen et al., 2007). U ovom istraživanju dobijen je rezultat da roditeljska medijacija i roditeljska kontrola nisu povezane sa PUDM. Rezultat treba uzeti sa izvesnom rezervom, s obzirom

na to da su ova dva roditeljska ponašanja nisko zastupljena u okviru ispitivanog uzorka. Za svako od pitanja o roditeljskoj medijaciji između 40 i 50% učenika je odgovorilo da roditelji nikada ili skoro nikada ne ispoljavaju navedena ponašanja (npr. ne objašnjavaju kako bezbedno koristiti internet, zašto su neki sadržaji na internetu dobri ili loši; ne pomažu kada detetu nešto zasmeta na internetu). Kada je u pitanju roditeljska kontrola, na svako od pitanja (da li roditelji koriste blokiranje sadržaja, praćenje sadržaja, ograničavanje vremena na internetu) 75 do 85% ispitanih učenika je odgovorilo negativno. Slični rezultati koji se tiču roditeljske medijacije i kontrole dobijeni su i u okviru projekta *Deca Evrope na internetu* (Kuzmanović i sar., 2019), gde se porodični faktori nisu pokazali povezanim sa ekscesivnom upotrebom interneta. I u već pomenutom istraživanju koje su sprovele Zotović i Beara (2016) dobijen je podatak da najveći broj roditelja ne kontroliše vreme koje deca provode na internetu (77% negativnih odgovora za korišćenje računara i 84% za korišćenje mobilnih telefona).

Uloga vršnjaka

Socijalni ciljevi. Socijalni ciljevi generalno i socijalni ciljevi koji se ostvaruju preko društvenih mreža su u pozitivnoj vezi sa PUDM (Tabela 9). Naime, adolescenti koji imaju izraženije socijalne ciljeve u pogledu prihvatanja i bliskosti sa vršnjacima, kao i ostvarivanja dominacije u vršnjačkoj grupi, generalno, ali i preko društvenih mreža, imaju i više simptoma prekomerne upotrebe društvenih mreža. Valja napomenuti da iako su korelacije između socijalnih ciljeva i prekomerne upotrebe društvenih mreža značajne, one su niske.

Tabela 9

Relacije indikatora vršnjačkih odnosa i prekomerne upotrebe društvenih mreža

Činioci vršnjačkih odnosa	Prekomerna upotreba društvenih mreža
Socijalni ciljevi	
Bliskost i prihvatanje	.15***
Bliskost i prihvatanje na društvenim mrežama	.24***
Dominacija	.22***
Dominacija na društvenim mrežama	.23***
Pozitivne šeme vršnjačkih odnosa	-.11***
Vršnjačke norme (veća tolerancija na digitalno nasilje)	.26***

*** $p < .001$

Šeme vršnjačkih odnosa. Šeme vršnjačkih odnosa negativno koreliraju sa PUDM. Što su šeme vršnjačkih odnosa negativnije, to je veća izraženost simptoma prekomerne upotrebe društvenih mreža (Tabela 9). Naime, ukoliko se vršnjaci iz razreda ne doživljavaju kao izvor podrške i poverenja, već kao neprijateljski nastrojeni i sebični pojedinci, to je veći rizik da adolescent razvije prekomernu upotrebu društvenih mreža. Treba, takođe, imati u vidu da se radi o veoma niskoj korelaciji, iako ima smisla očekivati da se prekomerna upotreba interneta razvija kada se internet koristi kao način za izbegavanje disfunkcionalne relacije sa vršnjacima (Caplan, 2002).

Vršnjačke norme. Rezultati istraživanja pokazuju da postoji pozitivna povezanost vršnjačkih normi koje ukazuju na veću toleranciju na digitalno nasilje i prekomerne upotrebe društvenih mreža (Tabela 9). I u ovom slučaju se verovatno radi o cirkularnoj povezanosti, gde i intenzivnija upotreba društvenih mreža povratno utiče na veću toleranciju na digitalno nasilje.

Uloga škole

Tip škole. Nema značajnih razlika u PUDM s obzirom na to da li ispitanici pohađaju gimnaziju ili srednju stručnu školu ($t(543) = 0.51, p > .05$).

Razred. Nema značajnih razlika u PUDM u odnosu na razred (II, III ili IV) koji ispitanici pohađaju ($F(2,573) = 0.85, p > .05$), što je u skladu i sa rezultatima u vezi sa relacijama sa uzrastom.

Uspeh. Nema značajnih razlika u PUDM s obzirom na to kakav su uspeh u školi imali učenici ($F(2,573) = 2.02, p > .05$).

Školska klima. Školska klima se nije pokazala povezanom sa PUDM ($r = -.04, p > .05$).

Predloženi model

Kako bi se ustanovilo koji su ključni faktori prekomerne upotrebe društvenih mreža, sprovedena je hijerarhijska regresiona analiza u četiri koraka, s činiocima iz domena demografskih varijabli, onlajn aktivnosti, individualnih karakteristika i vršnjačkih odnosa koji su izdvojeni kao značajni u prethodnim analizama. Rezultati pokazuju da sve grupe činilaca uključene u analizu ostvaruju značajan doprinos predikciji (Tabela 10).

Tabela 10

Procenat objašnjene varijanse svake grupe činilaca u predikciji prekomerne upotrebe društvenih mreža

Grupe činilaca prekomerne upotrebe društvenih mreža	ΔR^2
Demografske karakteristike – pol	.05***
Onlajn aktivnost	.16***
Psihološke karakteristike	.11***
Vršnjački odnosi	.03***
Ukupno	.35***

*** $p < .001$

U finalnom modelu, u poslednjem koraku, može se videti da su se kao značajni prediktori izdvojili – pol; iz domena onlajn aktivnosti – dnevno vreme provedeno na internetu i rizična ponašanja na internetu; iz domena psiholoških karakteristika – dve strategije emocionalne regulacije (ograničen pristup strategijama emocionalne regulacije i teškoće u održavanju usmerenosti na cilj); i na kraju, iz domena vršnjačkih odnosa – vršnjačke norme i u manjem doprinosu dominacija kao socijalni cilj (Tabela 11). Na osnovu navedenih rezultata može se zaključiti da je prekomerna upotreba društvenih mreža složeni fenomen koji je uslovljen individualnim činiocima, kao i uticajima iz domena mikrosistema.

Tabela 11

Parcijalni doprinosi prediktora prekomerne upotrebe društvenih mreža

Grupe prediktora	Prediktori	β
Demografske karakteristike	Pol	.14***
Onlajn aktivnost	Broj naloga	.10
	Dnevno vreme na internetu	.18***
	Rizično ponašanje na internetu	.11***
Psihološke karakteristike	Samopoštovanje	-.05
	Strategije emocionalne regulacije	
	Strategije	.12**
	Neprihvatanje	-.01
	Impulsivnost	.02
	Ciljevi	.16***
Vršnjački odnosi	Jasnoća	.07
	Socijalni ciljevi	
	Bliskost i prihvatanje	-.02
	Bliskost i prihvatanje na društvenim mrežama	.07
	Dominacija	.08*
	Dominacija na društvenim mrežama	.06
	Pozitivne šeme vršnjačkih odnosa	.05
Vršnjačke norme (veća tolerancija na digitalno nasilje)	.10**	

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

Zaključci i preporuke

Rezultati sprovedenog istraživanja pokazuju da indikatori prekomerne upotrebe društvenih mreža nisu visoko zastupljeni među učenicima srednjih škola. Među ispitivanim ponašanjima kao najčešća ponašanja izdvajaju se sledeća: provođenje puno vremena u razmišljanju o društvenim mrežama ili planiranje korišćenja društvenih mreža. Trećina ispitanih učenika (veoma) često provodi vreme razmišljajući o sadržajima sa društvenih mreža.

Osim što smo u okviru istraživanja dobili podatke o upotrebi društvenih mreža kod adolescenata, rezultati ukazuju na potrebu da se konstrukt prekomerne upotrebe pažljivo operacionalizuje. Ukoliko se ispituje samo realno vreme provedeno na DM, možemo ostati uskraćeni za informaciju koliko se često razmišlja o sopstvenim i tuđim aktivnostima na DM, što je važan indikator problematičnog/zavisničkog ponašanja. Upotrebu interneta opisujemo kao prekomernu onda kada se javlja preterana i opsesivna upotreba praćena preokupiranošću i doživljajem gubitka kontrole (Spada, 2014). Prekomerna upotreba potencijalno vodi ka zavisnosti od društvenih mreža, koja može da izazove ozbiljne probleme u psihosocijalnom funkcionisanju osobe.

U istraživanju prikazanom u ovom radu, 10% adolescenata je ispunjavalo kriterijume za zavisnost od društvenih mreža (Andreassen, 2015). Ovaj procenat ne odstupa značajno od procenata dobijenih u drugim istraživanjima u evropskim zemljama (Durkee et al., 2012; Kuss, Griffiths, Karila & Billieux, 2014), iako još uvek ne postoji metodološki standard za procenu, kao uostalom ni dijagnostički kriterijumi za zavisnost od DM/interneta.

Posebnu pažnju zaslužuje rezultat da preko 90% učenika koji imaju simptome zavisnosti od društvenih mreža čine devojke. Zadatak za buduća istraživanja bio bi da se detaljnije ispituju uzroci ove pojave, kao i da se kreiraju posebne mere koje bi uzele u obzir registrovane uzroke.

Iako neki autori smatraju da koncept zavisnosti od interneta predstavlja nepotrebnu patologizaciju ekstremno izraženog normalnog ponašanja (Popadić i sar., 2019), definitivno je da problematična upotreba društvenih mreža postoji. U kreiranju intervencija usmerenih ka smanjivanju zavisnosti od DM treba imati na umu da cilj ne može biti potpuno uzdržavanje od njihovog korišćenja (kao u slučaju zavisnosti od supstanci), jer su one, kao i internet, postale nezaobilazni sastavni deo slobodnog vremena, industrije zabave i kulture (Kuss & Griffiths, 2011). U aktuelnim uslovima pandemije, društvene mreže su postale korisna podrška i za obrazovne onlajn aktivnosti. Umesto toga, krajnji cilj mora biti kontrolisana upotreba društvenih mreža (Echeburua & de Corral, 2010).

Svi ispitivani činoci iz domena onlajn aktivnosti pokazali su se povezanim (u pitanju su niske korelacije) sa prekomernom upotrebom društvenih mreža. Može se zaključiti da je za mlade sa većim stepenom PUDM karakterističan veći broj naloga na društvenim mrežama, više vremena provedenog na internetu, kao i veća učestalost rizičnih ponašanja na internetu – više neopreznosti, olako davanje ličnih informacija i stupanje u kontakt s nepoznatim osobama. Navedeni činoci, sem broja naloga na društvenim mrežama, u finalnom modelu predstavljali su i značajne prediktore PUDM.

Od individualnih karakteristika adolescenata ispitivani su samopoštovanje i strategije emocionalne regulacije, koje su operacionalizovane kao teškoće u emocionalnoj regulaciji. Rezultati pokazuju da je samopoštovanje negativno povezano sa PUDM, odnosno da

će adolescenti koji imaju niže samopoštovanje biti skloniji razvijanju simptoma prekomerne upotrebe društvenih mreža, te da svi tipovi teškoća pozitivno koreliraju sa PUDM, osim nedostatka emocionalne svesnosti. Istraživački nalazi o povezanosti niskog stepena samopoštovanja i zavisnosti od društvenih mreža gotovo su jednoglasni (Mehdizadeh, 2010; Saiphoo et al., 2020; Wilson et al., 2010;). Takođe je i povezanost prekomerne upotrebe interneta, i konkretno društvenih mreža, sa teškoćama u emocionalnoj regulaciji, potvrđena u velikom broju istraživanja (Hormes et al., 2014; Hormes, Kearns & Timko, 2014; Marino et al., 2019; Pontes et al., 2018). U finalnom modelu samopoštovanje se ne pojavljuje kao prediktor, a među teškoćama u emocionalnoj regulaciji se kao najvažniji aspekt izdvaja problem održavanja usmerenosti na cilj. Osim ovog aspekta, značajan prediktor je i ograničen pristup strategijama emocionalne regulacije. Savremeni istraživači su saglasni u tome da bi intervencije namenjene problematičnoj upotrebi društvenih mreža morale da obuhvate razvoj strategija emocionalne regulacije (Drach et al., 2021, Liang et al., 2021; Liu & Ma, 2019), a poznavanje konkretnih nedostataka u emocionalnoj regulaciji je izuzetno značajno kao polazište za kreiranje ovakvih intervencija.

Faktori vršnjačkih odnosa i okruženja pokazali povezanim sa prekomernom upotrebom društvenih mreža, iako je povezanost slabijeg intenziteta. Adolescenti koji imaju izraženije socijalne ciljeve u pogledu prihvatanja i bliskosti sa vršnjacima, kao i ostvarivanja dominacije u vršnjačkoj grupi, generalno i preko društvenih mreža, imaju i više simptoma prekomerne upotrebe društvenih mreža. Iako nedostaju zvanični uporedivi istraživački podaci, možemo očekivati da ovi socijalni ciljevi igraju značajnu ulogu u prekomernoj upotrebi DM. Na primer, ukoliko je adolescent iskusio socijalnu nagradu zbog aktivnosti na društvenim mrežama (zabava, pažnja, pozitivan feedback) ili izbegao nepovoljne posledice (dosada, kritikovanje,

odbacivanje od strane vršnjaka), ovo ponašanje imaće tendenciju ponavljanja i češćeg praktikovanja. To može dovesti do prekomerne upotrebe ili zavisnosti od DM.

Negativnije šeme vršnjačkih odnosa, koje predstavljaju negativnu percepciju vršnjaka u kontekstu vršnjačkih interakcija, takođe su povezane sa PUDM, kao i veća tolerancija na digitalno nasilje. Iako ne raspolažemo istraživačkim podacima o značaju vršnjačkih šema za razvoj prekomerne upotrebe društvenih mreža, povezanost negativnih relacionih šema (negativna slika o sebi i negativna percepcija vršnjačke grupe) sa PUDM nije iznenađujuća. Razlog za to je što onlajn komunikacija podrazumeva, kao što smo istakli, manje zastrašujući format samootkrivanja (McKenna & Bargh, 2000), što bi moglo da pogoduje adolescentima koji zbog prethodnih loših iskustava izbegavaju komunikaciju licem u lice. Iz ove grupe su se, kao prediktori sa malim doprinosom objašnjenju varijanse kriterijuma, izdvojili dominacija kao socijalni cilj i vršnjačke norme koje su usmerene ka toleranciji digitalnog nasilja.

Rezultati koji se odnose na činioce iz domena vršnjačkih odnosa (izraženiji socijalni ciljevi, negativnije šeme vršnjačkih odnosa i vršnjačke norme koje ukazuju na veću toleranciju na nasilje) i domena individualnih karakteristika (niže samopoštovanje i teškoće u emocionalnoj regulaciji) i njihov značaj za razvoj PUDM, u skladu su sa osnovnom tezom teorije socijalne kompenzacije (Kraut et al., 2002), prema kojoj kompjuterski posredovana komunikacija omogućava kompenzaciju problema osoba koje su socijalno anksiozne i manje kompetentne (iako socijalna anksioznost nije direktno ispitivana u ovom istraživanju).

Činioci iz domena porodice, roditeljskog ponašanja i škole se u ovom istraživanju nisu pokazali kao značajni za pojavu prekomerne upotrebe društvenih mreža. Istraživanja na temu značaja činilaca iz domena porodice

za upotrebu interneta i DM nisu jednoznačna. Neka od njih sugerišu da zavisnost od interneta može biti uplivisana određenom porodičnom dinamikom – međutim ona uzimaju u obzir neke druge varijable porodičnog okruženja: funkcionalnost (Ko et al., 2007), porodične konflikte na relaciji roditelj – adolescent (Yen et al., 2007), (ne)zadovoljstvo porodičnim životom (Lam et al., 2009), roditeljske stilove, porodičnu atmosferu i porodične komunikacijske obrasce (Gugliandolo et al., 2019; Li et al., 2018). U ovoj studiji ispitivane su roditeljska medijacija i kontrola koje su na nivou celokupnog uzorka bile zastupljene u relativno maloj meri.

Rezultati testiranja celokupnog modela sugerišu da ispitivane varijable objašnjavaju zajedno 35% varijanse varijable prekomerne upotrebe društvenih mreža, gde su najvažniji prediktori pol, onlajn aktivnosti i strategije emocionalne regulacije. To predstavlja važne informacije ne samo za razumevanje etiologije PUDM, već i za kreiranje interventnih programa. Imajući u vidu da je varijable – dnevno vreme na internetu i rizično ponašanje na internetu – moguće posmatrati i kao korelate i kao indikatore prekomerne upotrebe društvenih mreža, najvažnijim možemo smatrati podatak da su činioci iz domena nedostataka u emocionalnoj regulaciji značajni prediktori prekomerne upotrebe društvenih mreža. To bi značilo da razvijanje strategija za upravljanje emocijama može da bude vid prevencije prekomerne upotrebe interneta i društvenih mreža, a poznavanje konkretnih strategija predstavlja veoma korisnu smernicu za rad u toj oblasti.

Ključni zaključci istraživanja:

- Indikatori prekomerne upotrebe društvenih mreža nisu visoko zastupljeni među ispitivanim učenicima;
- Među ispitivanim indikatorima upotrebe društvenih mreža najčešći su sledeći: provođenje puno vremena u razmišljanju o DM i planiranju korišćenja društvenih mreža;
- 10% adolescenata je ispunjavalo kriterijume za zavisnost od društvenih mreža;
- Devojke su pod većim rizikom za razvoj prekomerne upotrebe društvenih mreža i zavisnosti od društvenih mreža;
- Veći stepen uključenosti u onlajn aktivnosti (više provedenog vremena na internetu u toku dana i veća učestalost rizičnih ponašanja na društvenim mrežama) pozitivno je povezan sa prekomernom upotrebom društvenih mreža;
- Za prekomernu upotrebu društvenih mreža karakteristični su niže samopoštovanje i teškoće u emocionalnoj regulaciji;
- Faktori vršnjačkih odnosa – izraženiji socijalni ciljevi koji se odnose na ostvarivanje dominacije i tolerantniji odnos ka digitalnom nasilju, pokazali su se kao povezani sa prekomernom upotrebom društvenih mreža, dok to nije bio slučaj sa činiocima iz domena porodice i škole;
- Rezultati imaju implikacije za kreiranje preventivnih i interventnih programa u kojima bi u fokusu mogle biti strategije emocionalne regulacije, kao i razvijanje pozitivne samopercepcije i percepcije vršnjačke grupe, sa polazištem u nekom od kognitivističkih modela.

Reference

- Andreassen, C. S. (2015). Online social network site addiction: A comprehensive review. *Current Addiction Reports, 2*, 175–184. <https://doi.org/10.1007/s40429-015-0056-9>
- Andreassen, C. S., & Pallesen, S. (2014). Social network site addiction - an overview. *Current Pharmaceutical Design, 20*(25), 4053–4061. <https://doi.org/10.2174/13816128113199990616>
- Andreassen, C. S., Billieux, J., Griffiths, M. D., Kuss, D. J., Demetrovics, Z., Mazzoni, E., & Pallesen, S. (2016). The relationship between addictive use of social media and video games and symptoms of psychiatric disorders: A large-scale cross-sectional study. *Psychology of Addictive Behaviors, 30*(2), 252–262. <https://doi.org/10.1037/adb0000160>
- Andreassen, C.S., Griffiths, M.D., Gjertsen, S.R., Krossbakken, E., Kvam, S., Pallesen S. (2013). The relationship between behavioral addictions and the five-factor model of personality. *Journal of Behavior Addict, 2*, 90–99.
- Aracı İyiyaydın, A., Çok, F., Yılmaztürk, N., & Ulukaya Serhatoğlu, S. (2019). Social networking sites and adolescence: A content analysis of the published studies. *Başkent University Journal of Education, 6*(2), 225–235. Retrieved from <http://buje.baskent.edu.tr/index.php/buje/article/view/191>
- Aydemir, H. (2018). Examining the internet addiction levels of high school senior students. *Journal of Education and Training Studies, 6*(4), 17–25. <https://doi.org/10.11114/jets.v6i4.3084>
- Bair, C. E., Kelly, N. R., Serdar, K. L., & Mazzeo, S. E. (2012). Does the Internet function like magazines? An exploration of image-focused media, eating pathology, and body dissatisfaction. *Eating Behaviors, 13*, 398–401.
- Barker V. (2009). Older adolescents' motivations for social network site use: the influence of gender, group identity, and collective self-esteem. *Cyberpsychology & Behavior: The impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society, 12*(2), 209–213. <https://doi.org/10.1089/cpb.2008.0228>

- Berk R. A. (2009). Teaching Strategies for Net Generation. *Transformative Dialogues: Teaching & Learning Journal*, 3(2), 8–13.
- Bodroža, B., Jovanović, S. i Popov, B. (2008). Latentna struktura ponašanja u virtuelnim društvenim zajednicama i njegove relacije sa socijalnom anksioznošću. *Primenjena psihologija*, 1(1–2), 19–36. <https://doi.org/10.19090/pp.2008.1-2.19-36>
- Borca, G., Bina, M., Keller, P. S., Gilbert, L. R., & Begotti, T. (2015). Internet use and developmental tasks: Adolescents' point of view. *Computers in Human Behavior*, 52, 49–58.
- Borsari, B., & Carey, K. B. (2003). Descriptive and injunctive norms in college drinking: A meta-analytic integration. *Journal of Studies on Alcohol*, 64, 331–341.
- Boyd, D. (2007). Why youth (heart) social network sites: The role of networked publics in teenage social life. In D. Buckingham (Ed.), *MacArthur Foundation series on digital learning - Youth, Identity, and Digital media* (pp. 119–142). Cambridge, MA: MIT Press.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210–230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*, 32(7), 513–531. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.32.7.513>
- Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. In T. Husen & T. N. Postlethwaite (Eds.), *International encyclopedia of education, Vol 3* (2nd edition, pp. 1643–1647). Oxford: Elsevier.
- Campbell, W. K., & Foster, J. D. (2007). The narcissistic self: Background, an extended agency model, and ongoing controversies. In C. Sedikides & S. Spencer (Eds.), *Frontiers in social psychology: The self* (pp. 115–138). Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Cao, F., & Su, L. (2007). Internet addiction among Chinese adolescents: Prevalence and psychological features. *Child: Care, Health and Development*, 33(3), 275–281. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2006.00715.x>

- Caplan, S. E. (2002). Problematic Internet use and psychosocial well-being: Development of a theory-based cognitive-behavioral measurement instrument. *Computers in Human Behavior, 18*(5), 553–575. [https://doi.org/10.1016/S0747-5632\(02\)00004-3](https://doi.org/10.1016/S0747-5632(02)00004-3)
- Chia, D. X., Ng, C. W., Kandasami, G., Seow, M. Y., Choo, C. C., Chew, P. K., Lee, C., & Zhang, M. W. (2020). Prevalence of Internet addiction and gaming disorders in southeast Asia: A meta-analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(7), 2582–2599. <https://doi.org/10.3390/ijerph17072582>
- Chu, J, Y. (2005). Adolescent boy's friendships and peer group culture. *New Directions for Child and Adolescent Development, 107*, 7–22.
- Collins, N. L., & Miller, L. C. (1994). Self-disclosure and liking: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 116*(3), 457–475. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.116.3.457>
- Cotterell, J. (2007). *Social Networks in Youth and Adolescence*. London: Routledge
- Doty, J., Dworkin, J. (2014). Parents' of adolescents use of social networking sites. *Computers in Human Behavior, 33*, 349–355.
- Drach, R.D, Orloff, N.C, Hormes J.M. (2021). The emotion regulatory function of online social networking: Preliminary experimental evidence. *Addictive Behaviors, 112*: 106559. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2020.106559>.
- Durkee, T., Kaess, M., Carli, V., Parzer, P., Wasserman, C., Floderus, B., & Wasserman, D. (2012). Prevalence of pathological internet use among adolescents in Europe: Demographic and social factors. *Addiction, 107*(12), 2210–2222. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2012.03946.x>
- Echeburúa, E., & de Corral, P. (2010). Addiction to new technologies and to online social networking in young people: A new challenge. *Adicciones, 22*(2), 91–95.
- Ellison N, B. Steinfield, C. & Lampe C. (2007). The benefits of Facebook "friends": Social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication, 12*, 1143–1168.

- Gojković, V., Narančić, A., i Dostanić, J. (2016). Narcizam i samopoštovanje u svetu Facebooka. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 35(3), 7–18.
- Griffiths, M. (2000). Internet Addiction - Time to be Taken Seriously? *Addiction Research*, 8, 413–418.
- Griffiths, M. D. (2005). A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, 10(4), 191–197. <https://doi.org/10.1080/14659890500114359>
- Griffiths, M. D. (2010) The Role of Context in Online Gaming Excess and Addiction: Some Case Study Evidence. *International Journal of Mental Health Addiction*, 8, 119–125. <https://dx.doi.org/10.1007/s11469-009-9229-x>
- Griffiths, M. D., Kuss, D. J., & Demetrovics, Z. (2014). Social Networking Addiction: An Overview of Preliminary Findings. In K. P. Rosenberg & L. C. Feder (Eds.), *Behavioral addictions: Criteria, evidence and treatment* (pp. 119–141). New York: Elsevier.
- Gross, E. F. (2004). Adolescent Internet use: What we expect, what teens report. *Applied Developmental Psychology*, 25, 633–649.
- Gross, E. F., Juvonen, J., & Gable, S. L. (2002), Internet Use and Well-Being in Adolescence. *Journal of Social Issues*, 58, 75–90. <https://doi.org/10.1111/1540-4560.00249>
- Gugliandolo, M. C., Costa, S., Kuss, D. J., Cuzzocrea, F., & Verrastro, V. (2019). Technological addiction in adolescents: The interplay between parenting and psychological basic needs. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 18, 1389–1402. <https://doi.org/10.1007/s11469-019-00156-4>
- Harter, S. (1999). *The construction of the self: A developmental perspective*. New York: The Guilford Press.
- Hernvall, P., & Siibak, A. (2011). Writing identity: Gendered values and user content creation in SNS interaction among Estonian and Swedish tweens. *Global Studies of Childhood*, 1(4), 365–376. <https://doi.org/10.2304/gsch.2011.1.4.365>
- Hewitt, A., & Forte, A. (2006). *Crossing boundaries: Identity management and student/faculty relationships on the Facebook*. Paper presented at the Computer Supported Cooperative Work, Banff, Canada.

- Hinić, D. (2012). Evaluacija Skale poremećaja upotrebe Interneta (PUI). *Psihologija*, 45 (3), 311–325. <https://doi.org/10.2298/PSI1203311H>
- Hinić, D. (2014). *Internet komunikacije i poremećaj upotrebe Interneta*. Doktorska disertacija, Fakultet medicinskih nauka, Univerzitet u Kragujevcu.
- Hinić, D., Zotović, M., Beara, M., & Rakić-Bajić, G. (2020). Relationship of problematic Internet use and positive orientation indicators in adolescents. *Psihologija*, 53(4), 341–357. <https://doi.org/10.2298/PSI190720018H>
- Holmes, J.G. (2000), Social relationships: the nature and function of relational schemas. *European Journal of Social Psychology*, 30, 447–495. [https://doi.org/10.1002/1099-0992\(200007/08\)30:4<447::AID-EJSP10>3.0.CO;2-Q](https://doi.org/10.1002/1099-0992(200007/08)30:4<447::AID-EJSP10>3.0.CO;2-Q)
- Hormes, J. M., Kearns, B., & Timko, C. A. (2014), Online social networking addiction. *Addiction*, 109, 2079–2088. <https://doi.org/10.1111/add.12713>
- Kallas P. (2017). *Top 15 Most Popular Social Networking Sites and Apps*. Retrieved from <https://www.dreamgrow.com/top-10-social-networking-sites-market-share-of-visits/>
- Kim, K., Ryu, E., Chon, M. Y., Yeun, E. J., Choi, S. Y., Seo, J. S., & Nam, B. W. (2006). Internet addiction in Korean adolescents and its relation to depression and suicidal ideation: A questionnaire survey. *International Journal of Nursing Studies*, 43(2), 185–192. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2005.02.005>
- Kirkpatrick D. (2010). *The Facebook Effect*. New York, NY: Simon & Schuster Paperbacks.
- Pfeil, U., Arjan, R., & Zaphiris, P. (2009). Age differences in online social networking - A study of user profiles and the social capital divide among teenagers and older users in myspace. *Computers in Human Behavior*, 25, 642–654. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.08.015>
- Kirwil, L., Garmendia, M., Garitaonandia, C., & Fernandez, G.M. (2009). Parental mediation. In S. Livingstone & L. Haddon (Eds.), *Kids Online: Opportunities and Risks for Children* (pp. 195–225). The Policy Press: Bristol.

- Ko, C. H., Yen, J. Y., Yen, C. F., Lin, H. C., Yang, M. J. (2007). Factors predictive for incidence and remission of In-ternet addiction in young adolescents: A prospective study. *Cyber Psychology & Behavior*, 10, 545–551.
- Kraut, R., Kiesler, S., Boneva, B., Cummings, J., Helgeson, V. and Crawford, A. (2002), Internet Paradox Revisited. *Journal of Social Issues*, 58, 49–74. <https://doi.org/10.1111/1540-4560.00248>
- Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukophadhyay, T., & Scherlis, W. (1998). Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist*, 53(9), 1017–1031. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.53.9.1017>
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2011). Online social networking and addiction- a review of the psychological literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 8(9), 3528–3552. <https://doi.org/10.3390/ijerph8093528>
- Kuss, D., Griffiths, M., Karila, L., & Billieux, J. (2014). Internet addiction: A systematic review of epidemiological research for the last decade. *Current Pharmaceutical Design*, 20(25), 4026–4052. <https://doi.org/10.2174/138161281131999906176>
- Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D. i Milošević, T. (2019). *Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji: rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu*. Beograd, RS: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Preuzeto sa https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3514189
- La Barbera, D., La Paglia, F., & Valsavoia, R. (2009). Social network and addiction. *Studies in health technology and informatics*, 144, 33–36.
- Lam, L.T., Peng, Z.W., Mai, J.C, Jing, J. (2009). Factors associated with Internet addiction among adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 12, 551–555.
- Laš, K. (1986). *Narcistička kultura*. Zagreb: Naprijed.
- Lee, S. J. (2009). Online Communication and Adolescent Social Ties: Who benefits more from Internet use? *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14, 509–531.

- Lei, L. & Wu, Y. (2007). Adolescents' paternal attachment and Internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 10(5), 633–639.
- Lenhart, A. (2009). *Teens and social media: An overview*. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/internet/2009/04/10/teens-and-social-media-an-overview/>
- Lenhart, A. (2015). *Teens, Social Media & Technology Overview 2015*. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/internet/2015/04/09/teens-social-media-technology-2015/>
- Leung, L. (2002). Loneliness, self-disclosure and ICQ ("I Seek You") use. *CyberPsychology & Behavior*, 5, 241–251.
- Levak, T., & Barić Šelmić, S. (2018). Escaping the "virtual promenade" – new trends in use of social networks by members of generation "Z". *Media, Culture and Public Relations*, 9(1-2), 37–55.
- Li, S., Lei, H., & Tian, L. (2018). A meta-analysis of the relationship between parenting style and Internet addiction among mainland Chinese teenagers. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 46(9), 1475–1487. <https://doi.org/10.2224/sbp.7631>
- Liang, L., Zhu, M., Dai, J., Li, M., & Zheng, Y. (2021). The Mediating Roles of Emotional Regulation on Negative Emotion and Internet Addiction Among Chinese Adolescents From a Development Perspective. *Frontiers in Psychiatry*, 12: 608317. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.608317>
- Ling, R. (2000). We will be reached: the use of mobile telephony among Norwegian youth. *Information Technology & People*, 13(2), 102–120.
- Ling, R. (2004). *The Mobile Connection: The Cell Phone's Impact on Society*. San Francisco: Morgan Kaufmann Publishers Inc.
- Liu, C., & Ma, J. L. (2019). Adult Attachment Style, Emotion Regulation, and Social Networking Sites Addiction. *Frontiers in Psychology*, 10: 2352. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02352>
- Livingstone, S, Helsper, E. (2008). Parental mediation of children's Internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 52, 581–599.
- Livingstone, S. (2016) Reframing media effects in terms of children's rights in the digital age. *Journal of Children and Media*, 10(1), 4–12.

- Madden, M., Lenhart, A., Cortesi, S., Gasser, U., Duggan, M., Smith, A., & Beaton, M. (2013). *Teens, Social Media, and Privacy*. Pew Research Center. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/internet/2013/05/21/teens-social-media-and-privacy/>
- Marino, C., Caselli, G., Lenzi, M., Monaci, G. M., Vieno, A., & Spada, M. M. (2019). Emotion regulation and desire thinking as predictors of problematic Facebook use. *Psychiatric Quarterly*, 90, 405–411. <https://doi.org/10.1007/s11126-019-09628-1>
- Marshall, T. C., Lefringhausen, K., & Ferenczi, N. (2015). The Big Five, self esteem, and narcissism as predictors of the topics people write about in Facebook status updates. *Personality and Individual Differences*, 85, 35–40.
- McCrindle, M (2014). *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations*. Bella Vista: McCrindle Research Pty Ltd.
- McKenna, K. Y. A., & Bargh, J. A. (1999). Causes and consequences of social interaction on the Internet: A conceptual framework. *Media Psychology*, 1(3), 249–269. https://doi.org/10.1207/s1532785xmep0103_4
- McKenna, K. Y. A., & Bargh, J. A. (2000). Plan 9 from cyberspace: The implications of the Internet for personality and social psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 4(1), 57–75. <https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR040>
- McKenna, K. Y. A., Green, A. S., & Gleason, M. E. J. (2002). Relationship formation on the Internet: What's the big attraction? *Journal of Social Issues*, 58(1), 9–31. <https://doi.org/10.1111/1540-4560.00246>
- Mehdizadeh, S. (2010). Self-presentation 2.0: Narcissism and self-esteem on Facebook. *Cyber Psychology, Behavior, and Social Networking*, 13, 357–364.
- Mesch, G., & Talmud, I. (2010). *Wired youth: The social world of adolescence in the information age*. New York: Routledge.
- Milani, L., Osualdella, D., & Di Blasio, P. (2009). Quality of interpersonal relationships and problematic Internet use in adolescence. *CyberPsychology & Behavior*, 12(6), 681–684. <https://doi.org/10.1089/cpb.2009.0071>

- Milinković, M. (2015). Učešće u virtuelnim zajednicama: onlajn i oflajn život. *Communication and Media Journal*, 34, 73–96. <https://doi.org/10.5937/comman10-8572>
- Ni, X., Yan, H., Chen, S., & Liu, Z. (2009). Factors influencing internet addiction in a sample of freshmen university students in China. *CyberPsychology & Behavior*, 12(3), 327–330. <https://doi.org/10.1089=cpb.2008.0321>
- Ojanen, T., Grönroos, M., Salmivalli, C. (2005). An interpersonal circumplex model of children's social goals: Links with peer-reported behavior and sociometric status. *Developmental Psychology*, 41, 699–710. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.41.5.699>
- Papacharissi, Z & Rubin, A.M. (2000). Predictors of Internet Use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 44(2), 175–196.
- Park, S. K., Kim, J. Y., & Cho, C. B. (2008). Prevalence of Internet addiction and correlations with family factors among South Korean adolescents. *Adolescence*, 43(172), 895–909. PMID: 19149152
- Pelling, E. L., & White, K. M. (2009). The theory of planned behavior applied to young people's use of social networking web sites. *CyberPsychology & Behavior*, 12, 755–759.
- Petrović, J. (2015). *Konflikti u adolescenciji: od socijalne adaptacije do destrukcije*. Novi Sad: Filozofski fakultet
- Petrović, J. i Zotović, M. (2007). Prihvaćenost u grupi vršnjaka i emocionalna kompetencija dece preadolescentnog uzrasta. *Psihologija*, 40(3), 431–447.
- Pfeil, U., Arjan, R., & Zaphiris, P. (2009). Age differences in online social networking: A study of user profiles and the social capital divide among teenagers and older users in MySpace. *Computers in Human Behavior*, 25(3), 643–654. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.08.015>
- Pontes, H. M., Taylor, M., & Stavropoulos, V. (2018). Beyond "Facebook Addiction": The Role of Cognitive-Related Factors and Psychiatric Distress in Social Networking Site Addiction. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 21(4), 240–247. <https://doi.org/10.1089/cyber.2017.0609>

- Popadić, D., Pavlović, Z., & Kuzmanović, D. (2019). Intensive and excessive Internet use: Different predictors operating among adolescents. *Psihologija*, 53(3), 273–290. <https://doi.org/10.2298/PSI190805003P>
- Prensky, M. (2001). *Digital Natives, Digital Immigrants (Part 1)*. Bingley, UK: MCB University Press
- Protalinski, E. (2013). *Facebook passes 1.19 billion monthly active users, 874 million mobile users, and 728 million daily users*. Retrieved from <https://thenextweb.com/news/facebook-passes-1-19-billion-monthly-active-users-874-million-mobile-users-728-million-daily-users>
- Putnam, R. (2008). *Kuglati sam*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Rhodes, N., Ewoldsen, D. R., Shen, L., Monahan, J. L., & Eno, C. (2014). The accessibility of family and peer norms in young adolescent risk behavior. *Communication Research*, 41, 3–26. <https://doi.org/10.1177/0093650211429118>
- Saiphoo, A. N., Dahoah Halevi, L., & Vahedi, Z. (2020). Social networking site use and self-esteem: A meta-analytic review. *Personality and Individual Differences*, 153, 109639. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109639>
- Salaway, G., Caruso, J. B., & Nelson, M. R. (2008). *The Educause Center for Applied Research (ECAR) Study of Undergraduate Students and Information Technology, 2008*. Retrieved from <http://www.educause.edu/ECAR/theecarstudyofundergraduatestu/163283>
- Salmivalli, C., Ojanen, T., Haanpää, J., & Peets, K. (2005). "I'm OK but You're Not" and Other Peer-Relational Schemas: Explaining Individual Differences in Children's Social Goals. *Developmental Psychology*, 41(2), 363–375. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.41.2.363>
- Scott, J. & Marshall, G. (2009). *Oxford Dictionary of Sociology* (3rd revised edition). Oxford, UK: Oxford University Press
- Skog, B. (2002). Mobiles and the Norwegian Teen: Identity, Gender and Class. In J. Katz, & M. Aakhus (Eds), *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance* (pp. 255–273). Cambridge: Cambridge University Press.

- Slater, D. (2002). Social relationships and identity online and offline. In L. Lievrouw & S. Livingstone (Eds.), *Handbook of new media* (pp. 533–546). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Ltd. <https://www.doi.org/10.4135/9781848608245.n38>
- Smaliukien, R., Kocai, E., & Tamuleviciute, A. (2020). Generation Z and Consumption: How Communication Environment Shapes Youth Choices. *Media Studies*, 11(22), 24–45.
- Spada M. M. (2014). An overview of problematic internet use. *Addictive Behaviors*, 39(1), 3–6. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2013.09.007>
- Spies Shapiro, L. A., & Margolin, G. (2014). Growing up wired: social networking sites and adolescent psychosocial development. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 17(1), 1–18. <https://doi.org/10.1007/s10567-013-0135-1>
- Steele, J. R., & Brown, J. D. (1995). Adolescent room culture: Studying media in the context of everyday life. *Journal of Youth and Adolescence*, 24(5), 551–576.
- Tateno, M., Teo, A. R., Shiraishi, M., Tayama, M., Kawanishi, C., & Kato, T. A. (2018). Prevalence rate of Internet addiction among Japanese college students: Two cross-sectional studies and reconsideration of cut-off points of Young's Internet Addiction Test in Japan. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 72(9), 723–730. <https://doi.org/10.1111/pcn.12686>
- Teppers, E., Luyckx, K., Klimstra, T. A., & Goossens, L. (2014). Loneliness and Facebook motives in adolescence: a longitudinal inquiry into directionality of effect. *Journal of Adolescence*, 37, 691–699.
- Terkl, Š. (2011). *Sami zajedno*. Beograd: Clio.
- Tufekci, Z. (2008). Can you see me now? Audience and disclosure regulation in online social network sites. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 28(20), 20–36.
- Turel, O. & Serenko, A. (2012) The benefits and dangers of enjoyment with social networking websites. *European Journal of Information Systems*, 21(5), 512–528, <https://doi.org/10.1057/ejis.2012.1>
- Turner, A. (2015). Generation Z: Technology And Social Interest. *Journal of Individual Psychology*, 71(2), 103–113.

- Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2007). Online communication and adolescent well-being: Testing the stimulation versus the displacement hypothesis. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12, 1169–1182.
- Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2008). Adolescents' identity experiments on the Internet: Consequences for social competence and self-concept unity. *Communication Research*, 35, 208–230.
- Valkenburg, P. M., Schouten, A. P., & Peter, J. (2005). Adolescents' identity experiments on the internet. *New Media & Society*, 7(3), 383–402. <https://doi.org/10.1177/1461444805052282>
- Valkenburg, P. M., Sumter, S. R., & Peter, J. (2011). Gender differences in online and offline self-disclosure in pre-adolescence and adolescence. *The British Journal of Developmental Psychology*, 29(2), 253–269. <https://doi.org/10.1348/2044-835X.002001>
- Wan, C. (2009). *Gratifications and loneliness as predictors of campus-SNS websites addiction and usage pattern among Chinese college students*. Hong Kong: Chinese University of Hong Kong.
- Widyanto, L., & Griffiths, M. (2006). "Internet addiction": A critical review. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 4(1), 31–51. <https://doi.org/10.1007/s11469-006-9009-9>
- Wiederhold, B. K. (2016). Low self-esteem and teens' internet addiction: What have we learned in the last 20 years? Editorial. *CyberPsychology & Behavior*, 19(6), 359. <https://doi.org/10.1089/cyber.2016.29037.bkw>
- Williams, A. L., & Merten, M. J. (2008). A review of online social networking profiles by adolescents: implications for future research and intervention. *Adolescence*, 43(170), 253–274.
- Wilson, K., Fornasier, S., & White, K. M. (2010). Psychological predictors of young adults' use of social networking sites. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 13(2), 173–177. <https://doi.org/10.1089/cyber.2009.0094>.
- Xu, H., & Tan, B.C.Y. (2012). *Why do I keep checking Facebook: Effects of message characteristics on the formation of Social Network Services addiction*. International Conference on Information Systems, ICIS

2012, 812–823. Available at <http://scholarbank.nus.edu.sg/handle/10635/78432>

- Yen, J. Y., Yen, C. F., Chen, C. C., Chen, S. H., & Ko, C. H. (2007). Family factors of internet addiction and substance use experience in Taiwanese adolescents. *CyberPsychology & Behavior* 10, 323–329.
- YOUNG, K.S. (1999) Internet addiction: Symptoms, evaluation and treatment. *Innovations in Clinical Practice*, 17, 19–31.
- Zotović, M. i Beara, M. (2016) *Mentalno zdravlje mladih u AP Vojvodini: stanje i perspektiva*. Novi Sad: Centar za proizvodnju znanja i veština.
- Zotović, M., Petrović, J. i Majstorović, N. (2012). Izvori stresa i načini prevladavanja stresa kod adolescenata: jesu li bure i oluje mit ili realnost? *Psihologija*, 45(2), 171–188. <https://doi.org/10.2298/PSI1202171Z>

DIGITALNO VRŠNJAČKO NASILJE

Šta je digitalno vršnjačko nasilje?

Upotreba mobilnih telefona i pristup internetu postali su svakodnevne aktivnosti, posebno među mladmom populacijom koja sve ranije biva aktivna na internetu. Na primer, iako za većinu onlajn platformi (Instagram, TikTok, Snepčet, JuTjub, Tviter, Fejsbuk...) postoji formalno propisana donja uzrasna granica (13 godina), čak polovina dece u Srbiji uzrasta od 10 godina ima profil na nekoj od pomenutih društvenih mreža (Kuzmanović, Lajović, Grujić i Medenica, 2016). U poređenju sa ostalim zemljama, u Srbiji je najveća izraženost (45%) pojave da deca imaju profile na društvenim mrežama pre propisanog uzrasta (Smahel et al., 2020). Kod adolescenata se profil na društvenim mrežama, takoreći, podrazumeva. Većina srednjoškolaca (92%) i starijih osnovaca (88%) ima profil na nekoj društvenoj mreži (Popadić i Kuzmanović, 2016). Iako to sa sobom nosi brojne prednosti koje se tiču unapređenja socijalnog života, jedna od mračnih strana ove pojave je digitalno nasilje.

Digitalno nasilje (engl. *cyberbullying*) predstavlja specifičan *način* namernog nanošenja štete drugome (Smith, 2019) – elektronskim ili digitalnim putem, u sajber prostoru. Jednu od najcitiranijih definicija digitalnog nasilja ponudili su i Pečin i Hinduža (Patchin & Hinduja, 2006), definišući ga kao svojevolumno i repetitivno nanošenje štete drugome putem elektronskog medijuma. Sličnu definiciju ponudili su i Piter i Piterman (Peter & Petermann, 2018) na osnovu analize različitih definicija digitalnog nasilja, te su digitalno nasilje odredili kao upotrebu informaciono-komunikacionih

tehnologija u cilju repetitivnog i namernog nanošenja štete, uznemiravanja, povređivanja i/ili omalovažavanja žrtve¹.

Međutim, u nekim definicijama se ne ističe repetitivnost kao karakteristika digitalnog nasilja. Na primer, prema UNICEF-u (2021) digitalno nasilje se definiše kao korišćenje digitalne tehnologije (interneta i mobilnih telefona) s ciljem da se druga osoba uznemiri, povredi, ponizi i da joj se nanese šteta. Naime, prema nekim autorima (npr. Manesini & Nocentini, 2009), repetitivnost nasilja je uvek prisutna u digitalnom nasilju (npr. jednom javno okačenom uvredljivom sadržaju može se pristupiti više puta; jedan sadržaj se može prosleđivati većem broju ljudi, itd.).

S obzirom na navedeno, kao ključne karakteristike digitalnog nasilja mogu se istaći sledeće: (1) nasilje se odvija putem informaciono-komunikacionih tehnologija, digitalnih i elektronskih medija i onlajn; (2) postoji svesna namera da se drugome nanese šteta, da se drugi uznemiri, ponizi i sl.; (3) šteta mora biti realizovana; (4) repetitivnost nasilnog akta je uvek uključena u digitalno nasilje.

Specifičnosti digitalnog vršnjačkog nasilja

Odvijanje nasilja preko digitalnih i elektronskih medija i u sajber prostoru predstavlja osnovnu karakteristiku digitalnog nasilja i to je ujedno osnovna distinktivna karakteristika u odnosu na tradicionalno, klasično ili oflajn nasilje. Pored toga, postoji još specifičnosti digitalnog nasilja u odnosu na tradicionalno nasilje. Te specifičnosti se odnose, pre svega, na karakteristike komunikacije u sajber prostoru. Najpre, kada se jednom neki sadržaj postavi onlajn ili prosledi drugoj osobi, teško može biti uništen i

¹ Iako se sve više napuštaju termini nasilnik i žrtva, te zamenjuju opisima – osoba koja vrši nasilje i osoba koja trpi nasilje, s obzirom na široku upotrebu ovih termina, oni će biti zadržani dalje u tekstu iz praktičnih razloga.

obrisan zauvek. U tom smislu, nasilni akt može biti trajan i ne prestaje sa završetkom interpersonalne interakcije, kao u slučaju tradicionalnog nasilja. Postoji zahtev koji se može uputiti da se neki sadržaj ukloni sa interneta, ali to i dalje nije garancija da je on zauvek obrisan, jer postoji mogućnost da ga je neko snimio, pa da ga ponovo može postaviti onlajn.

Potom, nasilje se može odvijati 24 sata dnevno i na bilo kom mestu gde se žrtva nalazi – digitalno nasilje nije vremenski, ni prostorno ograničeno, niti je ograničeno na korišćenje interneta. Zbog toga neki autori ističu da kod digitalnog nasilja praktično nema predaha za žrtvu (Patchin & Hinduja, 2006).

Onlajn okruženje ima još jednu specifičnost, a to je da doprinosi većoj dezinhibiciji (Suler, 2004). U onlajn okruženju osobe manje kontrolišu svoje ponašanje, pa su sklonije drskom i agresivnijem ponašanju nego što bi bile u direktnoj komunikaciji (licem u lice). Onlajn okruženje i nemogućnost da se vidi reakcija žrtve čini nasilnike sklonijim da deindividualizuju ili dehumanizuju žrtvu. Čini se da nasilnici zaborave da zapravo komuniciraju sa drugim ljudskim bićem.

Identitet nasilnika lako može biti sakriven i nasilnik ostati anoniman. Anonimnost nasilnicima daje “ogrtač nevidljivosti”, tj. osećaj nedodirljivosti i moći da mogu proći nekažnjeno (Carrington, 2006). To bi značilo da, na neki način, anonimnost nasilnike ohrabruje da čine to što čine. Anonimnost dodatno doprinosi dezinhibiranošći u onlajn prostoru. Pored toga, anonimnost smanjuje i rizik od osvete. Ipak, u većini slučajeva nasilnik je poznat žrtvi i žrtva ga može identifikovati (npr. Kuzmanović i sar., 2016).

Na kraju, u digitalnom nasilju publika može biti neograničena. Čim je neki uvredljivi sadržaj prosleđen, bilo privatno ili javno, on je već dostupan za deljenje. Masovnost je zagarantovana zbog toga što se informacije šire velikom brzinom preko repostovanja, šerovanja, obaveštenja o lajkovima,

itd. Publika se može stalno povećavati s protokom vremena i ne može se ni znati koliko je osoba, svojevrijedno ili ne, na neki način uključeno u nasilje.

Forme digitalnog vršnjačkog nasilja

Pri navođenju formi ili oblika digitalnog nasilja, najčešće se navode specifični nasilni akti. Onlajn komunikacija je složena, kao i komunikacija uživo. Prema tome, širok je dijapazon načina na koji se nekome može naneti šteta, a s razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija proširuju se i mogućnosti za to. Na osnovu pregleda literature, mogu se izdvojiti sledeći oblici digitalnog nasilja koji se odnose na specifične nasilne akte:

(1) Postavljanje uznemirujućih, uvredljivih ili pretećih sadržaja (tekstualnih poruka, slika, video-sadržaja...) preko SMS, instant poruka (npr. preko Vibera, Skajpa) ili imejlova. To može varirati od jedne poruke do bombardovanja i zatrpavanja porukama i vremenskim tempiranjem poruka.

(2) Postavljanje istih sadržaja preko društvenih mreža (npr. Fejsbuk, Instagram, TikTok, Snepčeta, Tvitera), u različitim onlajn grupama, mejling-listama, čet-sobama i forumima, preko platformi za deljenje video-sadržaja (npr. JuTjub), onlajn video-igara, sajtova i blogova, bilo privatno ili javno.

(3) Ignorisanje, isključivanje iz grupa na socijalnim mrežama, mejling-listama i sl. Ovi oblici se odnose na progonstvo (engl. *ostracism*) koje predstavlja indirektni oblik nasilja u pravom smislu te reči. Može se pojaviti u bilo kom okruženju u koje se pristupa šifrom, ili za čiji pristup je potrebna posebna dozvola (kao što su privatne grupe na društvenoj mreži Fejsbuk). U nekim situacijama isključivanje se može doživeti kao očekivani ili realni ishod, ukoliko neko, na primer, nije aktivan u privatnoj onlajn zajednici ili ne odgovara na poruke, ili ne odgovara dovoljno brzo na poruke na način na koji bi druga strana želela.

(4) Neprimereno komentarisanje tuđih slika, objava i sl.

(5) “Veselo šamaranje”, “šaljivo šamaranje” (engl. *happy slapping*) ili snimanje udaranja je pojava kada jedna ili više osoba napada žrtvu u cilju snimanja napada, obično telefonom. U pitanju su neprovocirani napadi, najčešće nad slučajnim prolaznicima (nepoznatim osobama), koji se snimaju. Posebno je važna žrtvina reakcija – iznenađenje ili šokiranost. Napadači često izjavljuju da je u pitanju samo šala, međutim, rezultat ovakvog napada može biti nanošenje ozbiljnih telesnih povreda, pa čak i smrt. Ovaj fenomen je nastao u Ujedinjenom Kraljevstvu oko 2005. godine u vozovima podzemne železnice i vrlo brzo se proširio po celoj zemlji. Varijanta “veselog šamaranja” je skakutanje (engl. *hopping*), koje uobičajeno podrazumeva upravo direktne fizičke napade na nepoznate ili poznate osobe.

(6) Nedozvoljeno saopštavanje ili auting (engl. *outing*) odnosi se na neodobreno javno pokazivanje, postavljanje ili prosleđivanje tuđih privatnih informacija i tajni ili slika osobama kojima one nisu namenjene. Najčešće, napadač od jedne osobe prima privatni imejl, poruku ili sliku sa potencijalno osetljivim i ponižavajućim informacijama, sa seksualnom konotacijom, koju onda prosleđuje ili pokazuje drugima. Čitanje i prosleđivanje sadržaja sa tuđeg mobilnog telefona ili drugog uređaja, takođe, može biti deo procesa autinga.

(7) Podsticanje mržnje po različitim osnovama, kao što je, na primer, govor mržnje (engl. *hate speech*). Govor mržnje je bilo koji oblik komunikacije u govoru, pisanju ili ponašanju, kojim se napada ili koristi pogrđni ili jezik diskriminacije u odnosu na osobu ili grupu na osnovu toga ko su (na osnovu njihove religije, etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, boje kože, porekla, pola ili drugog faktora identiteta). Sve češće se ovaj pojam odnosi i na netrpeljivost prema različitom političkom i drugom mišljenju

(Komitet pravnika za ljudska prava, 2017). Govor mržnje nije vezan samo za elektronske medije, ali s njihovom popularizacijom su društvene mreže i druge platforme postale mesto ispoljavanja govora mržnje.

(8) Potpaljivanje ili flejming (engl. *flaming*) predstavlja onlajn verbalno prepucavanje, diskreditovanje osoba sa drugačijim mišljenjem, najčešće na forumima u onlajn diskusijama i čet-sobama, ali se može prebaciti i na privatnu elektronsku komunikaciju. Ono uključuje žustru raspravu između dve ili više osoba i sastoji se u namernom postavljanju ili slanju elektronskih poruka sa uvredljivim, zlobnim, gnevnim, ponižavajućim ili vulgarnim izrazima. U svojim porukama često koriste velika slova i spektar vizuelnih slika i emotikona kako bi svojim porukama dodali emocionalni intenzitet. Za razliku od nekih drugih oblika nasilja, u ovom obliku uznemiravanje nije jednostrano, već obe strane učestvuju u uzajamnom vređanju i omalovažavanju.

(9) Trolovanje (engl. *trolling*) je slično je flejmingu – odnosi se na zakuvavanje onlajn diskusije i diskreditovanje osoba sa određenim mišljenjem. Međutim, ono što je specifična odrednica trolovanja je to da je onaj ko troluje bazično nezainteresovan za određenu temu, te da mu je cilj ometanje komunikaciju koja se odvija preko interneta. Njegov cilj je da stvori razdor u postojećoj onlajn zajednici, usmeri tok diskusije i generalno izazove što veću reakciju učesnika onlajn zajednice, najčešće na društvenim mrežama, forumima, blogovima ili komentarima u onlajn izdanjima novina. U trolovanje spada i namerno iznošenje netačnih, neproverenih ili “prenaduvanih” informacija, potpirivanje neargumentovanih rasprava, vređanje po bilo kojem osnovu i sl. Internet trolovi bacaju mamac svojim komentarima, često namerno praveći gramatičke greške, kako bi se drugi ljudi “upecali” na to, i onda dalje vode diskusiju u svom pravcu i unose razdor u konkretnu internet zajednicu. Trolovi često imaju lažni identitet kako bi se

infiltrirali u neku zajednicu, te onda sačekali svoj trenutak za napad. Naziv trolovanje potiče od termina trol koji označava demona ili džina u skandinavskoj mitologiji koji je prepoznatljiv po svom smislu za zavrzlamu.

(10) Različiti načini lažnog predstavljanja u cilju nanošenja štete drugome. Na primer: 1) maskiranje – lažno predstavljanje kako bi se slao/postavljao materijal na nečiju štetu i korišćenje izmišljenog ili tuđeg identiteta kako bi se iznudili neki sadržaji od žrtve (tajne ili fotografije sa seksualnom konotacijom) i potom plasirali u negativnom kontekstu ili na užtrb žrtve; 2) kreiranje profila na društvenim mrežama na ime žrtve kako bi se komuniciralo na negativan, neprikladan način sa drugima; 3) napadač može ukrasti ili iskoristiti šifru druge osobe (koja mu je rečena u poverenju) kako bi bio u mogućnosti da promeni njen lični profil i informacije. Za razliku od autinga, u kojem je napadač “legalno” došao do tih sadržaja, u slučaju obmanjivanja o kojem je ovde reč, napadač se koristi različitim trikovima i prevarama kako bi došao do tih sadržaja bilo od žrtve ili osoba bliskih njoj.

(11) Ogovaranje, klevetanje objavljivanje lažnih optužbi ili glasina o drugoj osobi s ciljem da se uništi njena reputacija ili prijateljstva.

(12) Promena ili krađa lozinki, slanje virusa.

(13) Digitalno uhođenje ili proganjanje (engl. *cyber-stalking*) odnosi se na korišćenje elektronske komunikacije u cilju proganjanja druge osobe kroz repetitivnu uznemiravajuću i preteću elektronsku komunikaciju. Obično se upućuju privatne poruke, pretnje povređivanjem, zastrašivanja i neprijatni komentari. S obzirom na to, često postoji opasnost da se virtuelno proganjanje prenese u oflajn okruženje, pa su žrtve uplašene za svoju bezbednost. Ovaj vid digitalnog nasilja je daleko intrunzivniji i uključuje mnogo više zastrašivanja i pretnji nego ostali vidovi nasilja.

(14) Uznemiravanje telefonskim pozivima, koje podrazumeva da se preko telefona žrtve izlažu uvredama, ponižavanju, zadirkivanju, pretnjama,

ali i uznemirujućim audio-sadržajima ili samo pozivima, bez ikakvog glasa (tzv. tihi pozivi).

(15) Seksting (engl. *sexting*) predstavlja postavljanje, slanje ili prosleđivanje sadržaja sa eksplicitnom, seksualnom konotacijom, pri čemu sadržaj može uključivati žrtvu, ali i druge ljude ili isečke iz filmova, slika iz novina, sa sajtova i sl. Seksting nije nužno vezan za vršnjačke odnose, ali se javlja i u njima.

Lista oblika digitalnog nasilja nije konačna. Sa razvojem novih tehnologija, javljaju se i novi fenomeni (npr. "veselo šamaranje"). Možemo, nažalost, očekivati da će u budućnosti biti i novih trendova u manifestovanju digitalnog nasilja.

Učestalost digitalnog vršnjačkog nasilja

S obzirom na različite definicije digitalnog nasilja (npr. da li je u definiciju uključen kriterijum repetitivnosti ili ne), period procene (npr. poslednjih mesec dana, poslednjih godinu dana, ili tokom života) i sl., prevalenca digitalnog nasilja varira od studije do studije. Tako se, u preglednim istraživanjima procenat učenika koji su izloženi digitalnom nasilju kreće od 1 do 62% (Smith & Slonje, 2010) ili od 7 do 40%, odnosno 23% u proseku kroz 19 zemalja (Smahel et al., 2020). U pregledu rezultata 35 studija, procenat žrtvi je varirao od 5.5 do čak 72%, pri čemu je prosečna izloženost bila 24.45% (Patchin & Hinduja, 2012). Generalno, moglo bi se grubo oceniti da je učestalost viktimizacije od 10 do 40% (Kowalski, Giumetti, Schroeder, & Lattanner, 2014). Kada je reč o učestalosti nasilja, ona je manja. Na primer, u preglednim studijama procenat učenika koji su nasilnici kreće se od 3 do 38%, odnosno 14% u proseku kroz 19 zemalja (Smahel et al., 2020) ili od 3 do 20% (Patchin & Hinduja, 2012).

Kod nas je do sada sprovedeno nekoliko projekata koji su bave digitalnim nasiljem. Najvažniji među njima je međunarodni projekat koji se realizovao u zemljama Evropske unije *Deca Evrope na internetu*, u okviru kojeg je u Srbiji 2018. sprovedeno istraživanje na reprezentativnom nacionalnom uzorku od 1150 učenika, uzrasta od 9 do 17 godina. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da broj učenika koji prijavljuju da su bili izloženi i da su činili digitalno nasilje raste s uzrastom, te na uzrastu od 15 do 17 godina njih 24% izveštava da je bilo meta digitalnog nasilja, a 17% da je vršilo nasilje (Kuzmanović, Pavlović, Popadić i Milošević, 2019). Najčešći oblik digitalnog nasilja kojem su učenici bili izloženi jeste primanje ružnih i uvredljivih poruka. U poređenju s drugim zemljama, u Srbiji je zabeležen veći broj učenika koji su imali barem jedno negativno iskustvo na internetu (41% na uzrastu od 15–16 godina, dok je raspon ovakvih iskustava po zemljama za istu uzrasnu grupu od 10% do 52%, više u Smahel et al., 2020).

Pored ovog projekta, još jedan međunarodni projekat je *Deca sveta na internetu* (engl. *Global Kids Online*) u organizaciji UNICEF-a, u partnerstvu sa Londonskom školom ekonomije i političkih nauka, koji je počeo 2006., a u koji se Srbija uključila 2015. godine. Ciljna grupa je ista (učenici uzrasta 9–17 godina), a istraživanje koje je sprovedeno 2016. godine obuhvata kvalitativni (na uzorku od 35 učenika) i kvantitativni metod ispitivanja (na uzorku od 197 učenika i njihovih roditelja iz 16 osnovnih i srednjih škola iz urbanih sredina). Rezultati ovog istraživanja pokazuju da je 42% učenika uzrasta 15–17 godina doživelo neko uznemirujuće iskustvo na internetu, pri čemu je primetan trend porasta iskustva nasilja s uzrastom (Popadić, Pavlović, Petrović, & Kuzmanović, 2016). Na celom uzorku je njih 19% bilo izloženo digitalnom nasilju, što je veća učestalost u odnosu na izloženost tradicionalnom nasilju (8%) ili obema vrstama nasilja (9%). Još jedan važan

podatak je da se digitalno nasilje najčešće dešavalo na društvenim mrežama (Popadić et al., 2016).

Treba spomenuti još jedan važan projekat *Zaustavimo digitalno nasilje*, pod pokroviteljstvom Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, kancelarije UNICEF-a za Srbiju i kompanije Telenor. Pokrenut je u okviru međunarodnog projekta *Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju za decu*. Istraživanje je realizovano 2012. godine, u 17 osnovnih i 17 srednjih škola na uzorku učenika od IV razreda osnovne do IV razreda srednje škole, a za period procene je uzeto poslednjih godinu dana. Ukupno je ispitano 3786 učenika, 3078 roditelja i 1379 nastavnika. Rezultati ovog projekta pokazuju da je upotreba digitalnih medija veoma rasprostranjena među učenicima, te da se povećava s uzrastom (Popadić i Kuzmanović, 2013). Takođe, paralelno s tim, s uzrastom se povećava i učestalost digitalnog nasilja i broj učenika koji su u njega uključeni. Pritom, kod srednjoškolaca (učenika od II do IV razreda), digitalno nasilje preko interneta biva češće u odnosu na pozivanje i SMS poruke. Najveći broj srednjoškolaca je bio izložen nekom obliku digitalnog nasilja samo jednom (2–11%), pri čemu je najčešći oblik bio uznemiravanje SMS porukama, telefonskim pozivima i na društvenim mrežama. Uznemiravanje telefonskim pozivima je najčešće među nasilnim epizodama koje su se desile više puta. Zbirno gledano, njih 66% je doživelo neki oblik digitalnog nasilja, pri čemu je većina njih doživela tri ili više oblika nasilja (27%).

U istom projektu broj nasilnika je bio manji od broja žrtvi nasilja, pa je tako ugrožavanje drugih putem digitalnih medija priznalo 33% srednjoškolaca, a uočljiv je trend porasta s uzrastom. Srednjoškolci koji su vršili nasilje najčešće su izveštavali da se nasilna epizoda desila jednom ili dva puta (4–9% u zavisnosti od forme digitalnog nasilja), ali nije zanemarljivo i to da je nasilje u 2–4% slučajeva bilo sprovedeno više od pet

puta. Među formama nasilja koje su se dešavale repetitivno najčešće je javno komentarisanje nekog poznanika na društvenim mrežama na način koji ga može povrediti ili korišćenje tuđeg naloga bez pristanka (Popadić i Kuzmanović, 2013).

Na osnovu navedenih rezultata moglo bi se zaključiti da se izloženost digitalnom nasilju među učenicima u Srbiji kreće od 24% do 66%, uključujući i pojedinačna iskustva. Broj učenika koji vrši nasilje je manji i iznosi od 17% do 33%.

Primetno je i da je iskustvo uznemiravanja češće od vršenja nasilja, tako da beležimo više žrtava, nego nasilnika. Ovakav trend možemo objasniti time da nasilnici uznemiravaju veći broj učenika. Drugo, zbog mogućnosti brzog širenja nepoželjnih sadržaja, postavlja se pitanje kako je žrtva saznala za taj sadržaj – direktno od nasilnika koji je kreirao sadržaj, ili od nekoga ko ga je prosledio, te je moguće da oni koji su samo prosleđivali sadržaj ne karakterišu sebe kao nasilnika. Treće objašnjenje odnosi se na pristrasnosti prilikom davanja odgovora. Naime, ovakav trend većeg broja žrtava u odnosu na broj nasilnika Popadić i Kuzmanović (2013) pripisuju tendenciji dece i mladih da ne priznaju baš olako da svojim ponašanjem ugrožavaju druge, čak i u uslovima anonimnog ispitivanja. S obzirom na to, može se očekivati da je učestalost vršenja digitalnog nasilja još veća.

Na posletku, na osnovu rezultata pomenutih projekata dolazimo do još jednog zaključka – postoji veliki stepen preklapanja vršenja i trpljenja nasilja, odnosno da uloga nasilnika-žrtve nije zanemarljiva, iako je najviše učenika koji su samo žrtve, a najmanje je onih koji su samo nasilnici (npr. Kuzmanović i sar., 2019). Povezanost nasilja i viktimizacije se takođe dobija i u slučaju tradicionalnog nasilja (npr. Dinić, Sokolovska, Milovanović i Oljača, 2014; Čolović, Kodžopeljić, Mitrović, Dinić, & Smederevac, 2015), kao i nezanemarljiv broj učenika koji se mogu okarakterisati kao oni koji ujedno

i vrše i trpe klasično nasilje, odn. koji se mogu okarakterisati kao nasilnici-žrtve (npr. 5.4% u Čolović et al., 2015). Dakle, u digitalnom nasilju, kao i u tradicionalnom, mogu se prepoznati tri osnovne uloge u nasilnoj interakciji – uloga žrtve, uloga nasilnika i uloga nasilnika-žrtve. Na budućim istraživanjima ostaje da se ispituju ostale uloge u nasilnoj interakciji koja se odvija onlajn i u sajber prostoru, a koje se tiču posmatrača.

Činioci digitalnog vršnjačkog nasilja

Postoje različiti modeli kojima se objašnjava nasilje, koji se mogu primeniti i na objašnjenje digitalnog nasilja. Jedan od najkorišćenijih i sveobuhvatnijih modela kojim se objašnjava nasilje je Bronfenbrennerov ekološki model (Bronfenbrenner, 1979; 1994). Kao što je opisano u prethodnom poglavlju, u istraživanju projekta *Socio-psihološki činioci rizične upotrebe društvenih mreža kod adolescenata u Vojvodini* usmerili smo se na neke individualne činioce, kao i kontekstualne koji pripadaju mikrosistemu (porodični i vršnjački odnosi) i mezosistemu (školsko okruženje) ekološkog modela.

Uloga individualnih činilaca

Demografske karakteristike

Prilikom ispitivanja sklonosti ka nasilju, neizostavno je ispitivanje polnih razlika. U jednom sistematičnom pregledu dobijeno je da su u većini selektovanih studija češće mete digitalnih napada bile devojke (Chun, Lee, Kim, & Lee, 2020). Međutim, u drugoj grupi istraživanja se ističe da zapravo nema polnih razlika u viktimizaciji (više u Smith & Slonje, 2010; Tokunaga, 2010). S druge strane, kada je u pitanju sklonost ka digitalnom nasilju,

rezultati metaanalitičke studije na 39 radova pokazuju da postoje polne razlike, u korist muškaraca (Sun, Fan, & Du, 2016). Ipak, polne razlike pokazuju malu veličinu efekta tako da su polne razlike praktično zanemarljive. Kada je u pitanju uloga nasilnika-žrtve, u novijoj metaanalizi na 22 selektovane studije, pokazano je da nema značajnih polnih razlika u ovoj ulozi (Lozano-Blasco, Cortés-Pascual, & Latorre-Martínez, 2020).

U izveštaju projekta *Deca Evrope na internetu* za Srbiju je dobijen podatak da su pripadnice ženskog pola češće među žrtvama nasilja, dok među nasilnicima ima podjednako i muškaraca i žena. Treba svakako imati na umu da uzorak ovog istraživanja obuhvata osnovce i srednjoškolce (Kuzmanović i sar., 2019). U istraživanju na srednjoškolcima dobijeni su oprečni rezultati. Dok jedno istraživanje pokazuje da je muškaraca više u grupi nasilnika-žrtve, a u ostalim ulogama nasilja nije zabeležena značajna prediktivna uloga pola (Opsenica Kostić, Panić i Cakić, 2015), druga istraživanja pokazuju da su muškarci češće nasilnici, ali da nema značajnih polnih razlika u poziciji žrtve (Stanković, 2019). Ipak, imajući u vidu rezultate sistematičnih pregleda i metaanaliza možemo zaključiti da polnih razlika nema u digitalnom nasilju i viktimizaciji, a ako ih i ima, da su slabo izražene i u korist muškaraca u slučaju nasilja.

Ovi rezultati donekle prate nalaze istraživanja tradicionalnog nasilja (npr. Dinić sar., 2014; Sokolovska, Dinić i Marinković, 2015) u kojima je pokazano da kod adolescenata nema polnih razlika u posebnoj formi tradicionalnog nasilja koja se odnosi na ugrožavanje socijalnih odnosa žrtve, tzv. relaciono nasilje, koje je od svih oblika nasilja najviše u vezi sa digitalnim nasiljem (Modecki, Minchin, Harbaugh, Guerra, & Runions, 2014). Naime, sa razvojem socijalnih veština kog dečaka odn. momaka, polne razlike u ovim veštinama se gube. To za posledicu ima nepostojanje polnih razlika u

formama vršnjačkog nasilja koje zahtevaju socijalne veštine u odnosu na npr. fizičku snagu, a za digitalno nasilje su upravo socijalne veštine važne.

Kada je u pitanju uzrast, rezultati većine istraživanja ukazuju na to da su stariji adolescenti češće nasilnici u odnosu na mlađe, te da su mlađi adolescenti češće žrtve u odnosu na starije (više u Smith & Slonje, 2010). U osnovnoj školi je digitalno nasilje nisko zastupljeno, ali se njegova učestalost povećava u adolescenciji (Kowalski, Limber, & McCord, 2019), što potvrđuju i istraživanja kod nas (npr. Kuzmanović i sar., 2019). Digitalno nasilje i viktimizacija dostižu svoj pik tokom rane adolescencije (Tokunga, 2010). Jedan od razloga je bolja digitalna pismenost i kompjuterske veštine među starijima. Međutim, kada je u pitanju uloga nasilnika-žrtve, rezultati metaanalize pokazuju da uzrast ne objašnjava značajno pripadnost ovoj ulozi, ali treba imati na umu da, iako su analizom obuhvaćeni uzorci ispitanika od 11 do 19 godina, najviše je bilo onih od 13 i 14 godina, te da je opseg uzrasta bio mali (Lozano-Blasco et al., 2020).

Rezultati u vezi sa povezanošću uzrasta odn. starosti i sklonosti ka nasilju prate trend koji se dobija i u slučaju ispitivanja tradicionalnog nasilja. Naime, dobijeno je da su učenici II i III razreda srednjih škola više skloni relacijom nasilju u odnosu na najstarije učenike, tj. učenike IV razreda, mada je ovaj efekat pod moderatorskim efektom školskog uspeha (Dinić i sar., 2014).

Onlajn aktivnost

Prethodna istraživanja konzistentno pokazuju da se sa povećanom upotrebom interneta i informaciono-komunikacionih tehnologija, povećava i verovatnoća vršenja i trpljenja digitalnog nasilja (npr. Zych, Farrington, & Ttofi, 2019). Internet zavisnost iliti prekomerna upotreba interneta jedan je od ključnih prediktora digitalnog nasilja i viktimizacije (Casas, del Rey, &

Ortega-Ruiz, 2013). U metaanalizi je pokazano da učestalost različitih digitalnih aktivnosti ostvaruje umerenu povezanost i sa sklonošću ka digitalnom nasilju i sa viktimizacijom (Guo, 2016). U jednoj preglednoj studiji je izdvojen podatak da tri i više sati dnevno na internetu predstavlja rizičan faktor za javljanje nasilja, korišćenje instant poruka, veb-kamere i odavanje ličnih informacija putem interneta (Bottino, Bottino, Regina, Crrelia, & Ribeiro, 2015). Kod osnovaca su onlajn igre najčešće mesto gde se dešava digitalno nasilje, a kod adolescenata su to društvene mreže, pre svega Tviter i Fejsbuk (Kowalski et al., 2019).

Drugi aspekt onlajn aktivnosti koji je povezan sa digitalnim nasiljem je kontrola ličnih informacija koje se prikazuju na internetu. Naime, nasilje je povezano sa većim rizičnim ponašanjem na internetu poput odavanja ličnih informacija (Casas et al., 2013). U virtuelnom okruženju, posebno na društvenim mrežama, mladi ljudi vrlo olako ugrožavaju svoju privatnost u cilju ostvarivanja željene popularnosti. Kontinuirano deljenje ličnih informacija, fotografija, video-sadržaja i drugih podataka (sa poznatim, ali i sa nepoznatim ljudima) čini osobu vulnerabilnijom (podložnijom) da postane meta digitalnog nasilja (Popadić i Kuzmanović, 2013).

Psihološke karakteristike

Individualni faktori imaju efekat na nasilje i viktimizaciju, ali je pokazano da su indikativniji za viktimizaciju (Zych et al., 2019). Protektivni faktori viktimizacije su: prosocijalne tendencije, veći nivo samopoštovanja, pozitivna slika o sebi, efikasnost u upravljanju emocijama (ali ne i empatija), razvijene socijalne kompetencije i veštine rešavanja problema. S druge strane, ukoliko učenik ima visok stepen samopoštovanja, razvijene veštine upravljanja emocijama i višu empatiju, te višu otvorenost za iskustva,

prijatnost i savesnost, a nižu ekstraverziju, manja je verovatnoća da će postati nasilnik.

Jedan od ključnih korelata sklonosti ka digitalnom nasilju je niska empatija (Zych, Baldry, Farrington, & Llorent, 2019). Nasilnici pokazuju nižu empatiju, što ih čini emocionalno distanciranim od žrtve, te se zbog toga lakše upuštaju u nasilje. Valja napomenuti da je niska empatija takođe važan korelat sklonosti ka tradicionalnom nasilju, posebno njen aspekt koji se odnosi na nemogućnost uviđanja i razumevanja emocionalnih stanja kod drugih (Dinić, Kodžopeljić, Sokolovska, & Milovanović, 2016). Pored empatije, novija istraživanja nam potvrđuju da je nedostatak regulacije i upravljanja emocijama najvažnija komponenta emocionalne inteligencije za određenje pozicije nasilnika u digitalnom nasilju (Segura, Estévez, & Estévez, 2020). Zanimljivo je da i žrtve karakteriše nedostatak emocionalne regulacije. Na osnovu navedenih rezultata može se zaključiti da je emocionalna regulacija važna i za poziciju nasilnika i za poziciju žrtve, dok je empatija važna samo za poziciju nasilnika.

Dobijeni rezultati su u skladu sa istraživanjima tradicionalnog nasilja u kojima je dobijeno da je jedna od dominantnih karakteristika nasilnika veća učestalost doživljavanja i ispoljavanja besa (npr. Kodžopeljić, Smederevac, Mitrović, Dinić, & Čolović, 2014), što indirektno ukazuje na lošu regulaciju besa i kontrolu ponašanja. Generalno posmatrano, sklonost ka tradicionalnom i ka digitalnom vršnjačkom nasilju su povezane (Modecki et al., 2014), pa se može očekivati da se isti korelati izdvajaju za obe vrste nasilja.

Pored navedenog, kao dominantni korelati digitalnog nasilja u jednoj metaanalizi ističu se eksternalizovani problemi (zloupotreba supstanci, agresija...), pa potom tendencija da se socijalne situacije tumače kao agresivne ili s agresivnom namerom od strane drugih aktera, internalizovani

problemi (anksioznost, depresivnost...) i antisocijalne osobine ličnosti (Guo, 2016). Iste karakteristike se izdvajaju kao značajni korelati i viktimizacije, pri čemu nešto veći efekat imaju internalizovani problemi kod viktimizacije, a eksternalizovani problemi i agresivne interpretacije kod vršenja digitalnog nasilja (Guo, 2016). Iako su eksternalizovani problemi nešto što se čini karakterističnijim za nasilnike u digitalnom prostoru, prethodna istraživanja su pokazala da je i viktimizacija povezana sa nekim od ovih problema, kao što su konzumacija alkohola i cigareta, sa problemima u školi, kao i sa redukovanim prosocijalnim ponašanjem (Bottino et al., 2015; Ybarra & Mitchell, 2004).

Uloga roditelja i porodičnih prilika

Iako istraživanja ističu važnost činilaca (i njihovih efekata) koji potiču iz porodičnog okruženja, oni nisu najvažniji kontekstualni faktor ni viktimizacije, ni nasilja (Zych et al., 2019). Ipak, kao protektivni faktori protiv viktimizacije mogu se izdvojiti: visok socio-ekonomski status, pozitivno porodično okruženje, harmonični i topli porodični odnosi i porodična kohezija, podržavajuća i podsticajna porodična atmosfera, te učestala interakcija i komunikacija sa roditeljima.

Kao poseban aspekt uloge roditelja ističu se medijacija i supervizija roditelja u detetovom korišćenju interneta i novih tehnologija. Roditeljska medijacija ili posredovanje podrazumevaju različite načine na koje roditelji pokušavaju da utiču na to kako i u koje svrhe njihova deca koriste digitalne medije (više u Kuzmanović i sar., 2019). Roditeljska supervizija ili kontrola digitalnih oruđa omogućavaju nadgledanje i praćenje detetovih aktivnosti na internetu. Metaanalitička studija pokazuje da i roditeljska medijacija i kontrola doprinose sprečavanju nasilja i viktimizacije (Zych et al., 2019).

Nasuprot navedenom, domaća istraživanja pokazuju drugačije rezultate. Na primer, u jednom istraživanju na učenicima srednjih škola dobijen je podatak da se roditeljski nadzor najčešće svodi na zabranu dopisivanja sa nepoznatim ljudima (51.9%) i nešto manje na zabranu ostavljanja ličnih podataka (35.5%) i posedovanje šifre uređaja preko kojeg dete pristupa internetu (37.2%, videti u Matović i Zunić-Pavlović, 2020). Dalje, ne postoji značajna povezanost restriktivnih strategija roditeljskog nadzora sa učinjenim nasiljem na internetu, niti sa doživljenim nasiljem (Matović i Zunić-Pavlović, 2020). Dobijeni rezultati se mogu objasniti niskom digitalnom pismenošću roditelja kod nas (Kuzmanović i sar., 2019; Popadić i Kuzmanović, 2016). Naime, učenici smatraju da njihovi roditelji nemaju dovoljno razvijene digitalne veštine, te samim tim i ređe od njih traže savet u vezi sa snalaženjem na računaru i zaštitom u sajber prostoru. Takođe, stariji učenici (15–17 godina) se ređe obraćaju roditeljima za pomoć u vezi s nekim problemima i iskustvima na internetu, u odnosu na mlađe učenike (Popadić et al., 2016). Treba napomenuti da je zabeležena diskrepanca između roditelja i njihove dece u odgovorima u vezi sa medijacijom roditelja, te da roditelji precenjuju svoju ulogu u ovom procesu (Popadić et al., 2016).

Uloga vršnjaka

Pošto se digitalno nasilje dešava između vršnjaka, oni imaju posebno važnu ulogu za razvijanje nasilja – da li će se i u kom pravcu nasilje razviti. Generalno, u adolescenciji je vršnjačka grupa važniji agens socijalizacije nego što je to porodica. Istraživanja dosledno pokazuju da se žrtve nasilja najpre za pomoć obraćaju prijateljima i da su spremne da njima priznaju da im se dešava nasilje (npr. Slonje, Smith, & Frisén, 2013). Ukoliko neko ima slabu socijalnu mrežu, slabe socijalne veštine i ukoliko nema prijatelja od

poverenja, to ga čini lakom metom za nasilnike. Metaanalitička studija je pokazala da je negativan uticaj vršnjaka najvažniji među kontekstualnim faktorima digitalne viktimizacije, pri čemu su, pored uticaja vršnjaka, kontekstualnim faktorima obuhvaćeni i porodično okruženje i školska klima (Guo, 2016). S druge strane, u slučaju digitalnog nasilja, ova tri kontekstualna faktora su takođe značajna, ali je njihov efekat na nasilje relativno ujednačen. Međutim, novija metaanalitička studija, iako potvrđuje značaj uloge vršnjaka u viktimizaciji, donosi saznanje da je njen efekat veći u slučaju nasilja (Zych et al., 2019). Naime, loš status u grupi, negativan uticaj vršnjaka i izostanak vršnjačke podrške su karakteristike nasilnika.

Uloga škole

Za razliku od tradicionalnog nasilja, digitalno nasilje se dešava bilo gde i bilo kada, – nije ograničeno na školu ili put od škole do kuće. U istraživanjima u kojima je direktno ispitivano kada i gde se vrši digitalno nasilje, rezultati pokazuju da se ono dešava van školskih časova i boravka u školi (npr. Slonje & Smith, 2008). Ipak, to ne znači da škola nema značajan uticaj na javljanje digitalnog nasilja. Jedan od ključnih protektivnih faktora u cilju prevencije nasilja jesu pozitivna školska klima i osećaj sigurnosti u školi (Zych et al., 2019). Školska klima predstavlja skup svih okolnosti u kojima se odvija proces obrazovanja i vaspitanja, uključujući odnose koji postoje među učesnicima obrazovno-vaspitnog procesa i kao takva predstavlja važan kontekstualni uslov za razvoj i adaptaciju učenika u školi (Lozić, 2020). Negativna školska klima, loša komunikacija sa nastavnicima i nepoverenje u njih, te zataškavanje nasilja u školi dovode do povećanja digitalnog nasilja (npr. Popadić i Kuzmanović, 2013).

Ciljevi istraživanja

U okviru ovog aspekta projekta koji se odnosi na digitalno vršnjačko nasilje, postavljeni su sledeći ciljevi:

(1) Ispitati učestalost različitih indikatora vršnjačkog digitalnog nasilja i viktimizacije;

(2) Ispitati efekte individualnih i kontekstualnih činilaca na sklonost ka digitalnom nasilju i izloženost digitalnom nasilju. U skladu sa ekološkim modelom obuhvaćena su tri nivoa činilaca. Prvi, individualni nivo obuhvata socio-demografske karakteristike (pol i uzrast), onlajn aktivnosti (prekomernu upotrebu društvenim mreža i izloženost onlajn rizičnim aktivnostima koje se odnose najviše na ugrožavanje privatnosti) i psihološke karakteristike – samopoštovanje i strategije emocionalne regulacije. Preostala dva nivoa koja su obuhvaćena istraživanjem predstavljaju kontekstualne činioce iz domena mikro- i mezonivoa. U okviru mikronivoa obuhvaćeni su činioци koji se odnose na ulogu roditelja (roditeljska medijacija i kontrola pri korišćenju interneta i društvenih mreža njihove dece) i porodične prilike (obrazovanje roditelja i materijalni status), kao i na ulogu vršnjaka (zadovoljenje socijalnih ciljeva u interakciji sa vršnjacima uživo i preko društvenih mreža; šeme vršnjačkih odnosa koje predstavljaju kombinaciju percepcije samog sebe i percepcije vršnjaka u kontekstu vršnjačkih interakcija, te mogu varirati od negativnih ka pozitivnim; i vršnjačke norme koje se odnose na uobičajenost nasilne interakcije među vršnjacima). U okviru mezonivoa obuhvaćeni su činioци koji su vezani za kontekst škole, a to su percepcija školske klime tj. škole kao bezbednog mesta, tip škole (gimnazija ili srednja stručna škola), razred i školski uspeh;

(3) Predložiti finalni model kojim se objašnjava sklonost ka digitalnom nasilju i viktimizaciji na osnovu ispitivanih individualnih i

kontekstualnih činilaca. S obzirom na to da sklonost ka digitalnom nasilju i viktimizaciji pozitivno i značajno koreliraju, kako bi se dobio jasniji uvid u značaj ovih činilaca, analiza za ispitivanje prediktora sklonosti na digitalnom nasilju će se raditi bez i sa kontrolom sklonosti ka viktimizaciji. Isti postupak će biti primenjen i u slučaju ispitivanja prediktora sklonosti ka digitalnoj viktimizaciji.

Metodološki deo rada je detaljno opisan u poslednjem poglavlju.

Rezultati istraživanja

Zastupljenost indikatora digitalnog vršnjačkog nasilja i viktimizacije

U okviru instrumenta za procenu digitalnog vršnjačkog nasilja i viktimizacije, učenici su pitani za iskustvo trpljenja i vršenja digitalnog nasilja u proteklih godinu dana. Na osnovu rezultata može se zaključiti da većina učenika srednjih škola nije iskusila digitalno vršnjačko nasilje, niti je vršila isto (Tabela 12). U proseku po stavkama oko 75% učenika nije nikada bilo izloženo digitalnom nasilju. Međutim, postoje oblici nasilja koje određeni procenat učenika doživljava češće od jednom nedeljno, što je zabrinjavajući podatak. Najčešći oblik nasilja je dobijanje uvredljivih poruka lično ili preko drugih (između 4–5% učenika), dok postavljanje ličnih informacija i izmenjenih fotografija i video-sadržaja, tako da budu uvredljivi, nije zastupljeno na učestalosti od više puta nedeljno, verovatno zato jer ovi oblici zahtevaju poznavanje digitalnih veština.

Tabela 12

Učestalost pojedinačnih oblika viktimizacije

Koliko često...	nikad	1–2 puta godišnje	1–2 puta mesečno	jednom nedeljno	više od jednom nedeljno	AS	SD
ti je neko rekao nešto uvredljivo ili te je nazivao pogrđnim imenima u SMS ili onlajn porukama?	269 (46.7)	203 (35.2)	62 (10.8)	20 (3.5)	22 (3.8)	0.83	1.01
je neko drugima preko SMS ili onlajn poruka rekao nešto uvredljivo o tebi ?	224 (38.9)	205 (35.6)	84 (14.6)	35 (6.1)	28 (4.9)	1.02	1.10
ti je neko pretio preko SMS ili onlajn poruka?	457 (79.3)	83 (14.4)	20 (3.5)	6 (1.0)	10 (1.7)	0.31	0.75
ti je neko hakovao nalog i pristupio tvojim ličnim informacijama (preko imejla ili naloga na društvenim mrežama)?	482 (83.7)	75 (13.0)	9 (1.6)	7 (1.2)	2 (0.3)	0.21	0.56
ti je neko hakovao nalog i pretvarao se da si ti (preko poruka ili naloga na društvenim mrežama)?	537 (93.2)	29 (5.0)	5 (0.9)	3 (0.5)	2 (0.3)	0.10	0.42
je neko kreirao lažni nalog pod tvojim imenom i pretvarao se da je ti (npr. na Fejsbuku, Instagramu, Viberu i sl.)?	499 (86.6)	59 (10.2)	14 (2.4)	2 (0.3)	2 (0.3)	0.18	0.51
je neko postavio onlajn lične informacije o tebi ?	516 (89.6)	46 (8.0)	11 (1.9)	3 (0.5)	-	0.13	0.43
je neko postavio onlajn posramljujuće slike	483 (83.9)	63 (10.9)	16 (2.8)	4 (0.7)	9 (1.6)	0.25	0.69

ili videe na kojima si ti ?								
je neko slike ili videe na kojima si ti i koje si ti postavio onlajn, izmenio tako da budu uvredljivi?	511 (88.7)	50 (8.7)	13 (2.3)	2 (0.3)	-	0.14	0.43	
si bio/la isključen/a ili ignorisan/a od strane drugih na društvenim mrežama, na četu ili u razmeni grupnih poruka?	373 (64.8)	107 (18.6)	58 (10.1)	26 (4.5)	12 (2.1)	0.61	0.98	
je neko širio glasine o tebi na internetu?	419 (72.7)	86 (14.9)	35 (6.1)	22 (3.8)	14 (2.4)	0.48	0.95	
Ukupno (prosečni skor)						0.39	0.42	

Napomena: Skala procene se kreće od 0 = nikada do 4 = više od jednom nedeljno.

Na osnovu grubog poređenja s istraživanjima u drugim zemljama, čini se da je viktimizacija kod nas više izražena. Na primer, na osnovu podataka na objedinjenim uzorcima iz Poljske, Italije, Ujedinjenog Kraljevstva, Nemačke i Grčke na ispitanicima od 11 do 23. god., prosečne vrednosti na pojedinačnim ajetemima iz primenjene skale se kreću u rasponu od 0.08 do 0.27 (Del Ray et al., 2015) odn. od 0.02 do 0.22 u Španiji (Ortega-Ruiz, Del Rey, & Casas, 2016), dok se na našem uzorku kreću od 0.13 do 1.02. Ipak, obrazac izraženosti pojedinačnih oblika viktimizacije je sličan onome koji je dobijen u našem istraživanju. Među najčešćim oblicima viktimizacije u drugim zemljama izdvajaju se dobijanje uvredljivih poruka lično ili preko trećeg lica, kao i kod nas, ali i hakovanje profila (Del Ray et al., 2015). Isti trend je uočljiv i u poređenju prosečnih skorova, npr. kod nas on iznosi 0.39, dok je na španskom uzorku srednjoškolaca 0.12 (Casas et al., 2013).

Kada je u pitanju vršenje nasilja, među najčešćim oblicima u kategoriji najučestalijih je onaj oblik koji se odnosi na isključivanje nekoga

ili ignorisanje nekoga na društvenim mrežama ili u četu (Tabela 13). Ovaj oblik onlajn ponašanja, međutim, može ukazivati i na to da je osoba bila maltretirana od strane nekoga, te da je ignorisala napadača, ne nužno da je namerno isključila nekoga iz društvenih aktivnosti, što bi bio tipičan primer relacione agresije. Sledeći po učestalosti je oblik koji se odnosi na slanje uvredljivih poruka, kao što je istaknuto i u slučaju viktimizacije. Među najređim oblicima nasilja jesu hakovanje naloga na društvenim mrežama, kreiranje lažnih profila i postavljanje ličnih informacija o nekome.

Tabela 13

Učestalost pojedinačnih oblika digitalnog nasilja

Koliko često...	nikad	1–2 puta godišnje	1–2 puta mesečno	jednom nedeljno	više od jednom nedeljno	AS	SD
si nekome rekao/la nešto uvredljivo ili ga nazivao/la pogrđnim imenima u SMS i onlajn porukama?	341 (59.2)	152 (26.4)	49 (8.5)	16 (2.8)	18 (3.1)	0.64	0.97
si drugima preko SMS ili onlajn poruka rekao/la nešto uvredljivo o nekome ?	299 (51.9)	161 (28.0)	61 (10.6)	33 (5.7)	22 (3.8)	0.82	1.08
si pretio/la nekome preko SMS ili onlajn poruka?	530 (92.0)	29 (5.0)	7 (1.2)	4 (0.7)	5 (0.9)	0.13	0.53
si nekome hakovao/la nalog i pristupio/la njegovim/njenim ličnim informacijama (preko mejla ili naloga na društvenim mrežama)?	547 (95.0)	21 (3.6)	7 (1.2)	1 (0.2)	-	0.06	0.31
si nekome hakovao/la nalog i pretvarao/la se da si ta osoba (preko poruka ili naloga na društvenim mrežama)?	554 (96.2)	18 (3.1)	4 (0.7)	-	-	0.05	0.24
si kreirao/la lažni nalog na ime neke tebi poznate osobe i pretvarao/la se	542 (94.1)	28 (4.9)	5 (0.9)	1 (0.2)	-	0.07	0.31

da si ta osoba (npr. na Fejsbuku, Instagramu, Viberu itd.)?							
si postavio/la onlajn lične informacije o nekome ?	548 (95.1)	16 (2.8)	9 (1.6)	3 (0.5)			0.08 0.36
si postavio/la onlajn posramljujuće videe ili slike o nekome?	539 (93.6)	18 (3.1)	14 (2.4)	2 (0.3)	3 (0.5)		0.11 0.48
si nečije slike ili videe koje su postavane onlajn izmenio/la tako da budu uvredljivi?	544 (94.4)	23 (4.0)	5 (0.9)	3 (0.5)	1 (0.2)		0.08 0.38
si isključio/la ili ignorisao nekoga na društvenim mrežama, na četu ili razmeni grupnih poruka?	317 (55.0)	126 (21.9)	68 (11.8)	36 (6.3)	29 (5.0)		0.84 1.16
si širio/la glasine o nekome na internetu?	517 (89.8)	36 (6.3)	13 (2.3)	5 (0.9)	5 (0.9)		0.17 0.58
Ukupno (prosečni skor)							0.28 0.69

Napomena: Skala procene se kreće od 0 = nikada do 4 = više od jednom nedeljno.

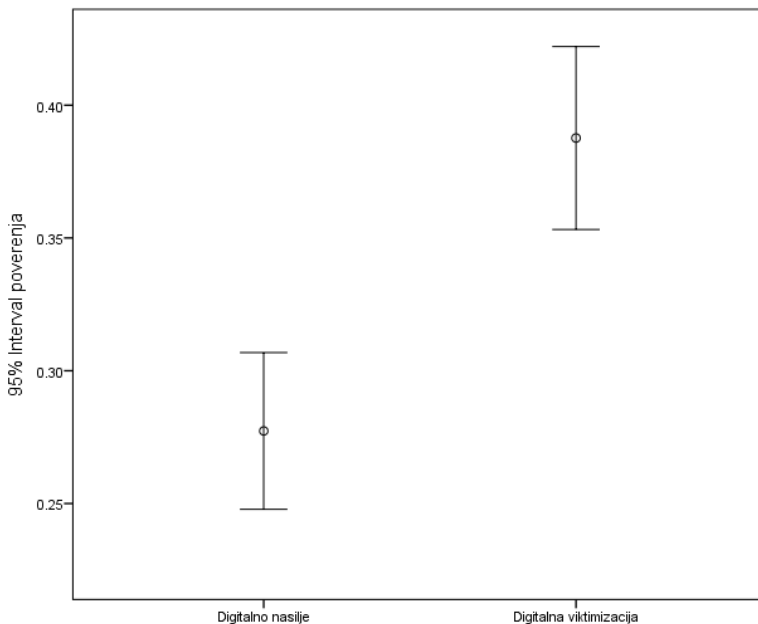
Ponovo, na osnovu grubog poređenja s istraživanjima u drugim zemljama, čini se da je i digitalno nasilje kod nas više izraženo. U kroskulturalnom istraživanju su se izraženosti ajtemskih skorova kretale u rasponu od 0.08 do 0.27 (Del Ray et al., 2015) odn. od 0.02 do 0.14 u Španiji (Ortega-Ruiz et al., 2016), dok se na našem uzorku kreću od 0.13 do 1.02. Isti trend je uočljiv i u poređenju prosečnih skorova, npr. kod nas on iznosi 0.28, dok je na španskom uzorku srednjoškolaca 0.07 (Casas et al., 2013). Takođe, primetno je da je među najizraženijim oblicima nasilja u drugim istraživanjima direktno nasilje tj. kada adolescent direktno nekome uputi uvredljivu poruku (Del Ray et al., 2015), dok je kod nas indirektno – kada se uvredljiva poruka o nekome prosledi trećem licu. Među najčešćim oblicima u drugim istraživanjima i kod nas se izdvaja na isključivanje ili ignorisanje nekoga na društvenim mrežama ili četu.

Na osnovu predloženog skorovanja za dobijanje broja ispitanika koji mogu zauzeti različite uloge u digitalnom nasilju (videti poslednje poglavlje koje uključuje metodološki deo rada), na našem uzorku je dobijeno da **16% (92 učenika) ima ulogu žrtve, 11.6% (67) ulogu nasilnika, 26.6% (153) ulogu nasilnika-žrtve** i ostalih 45.8% (264) su neuključeni u digitalno nasilje. U poređenju sa rezultatima u drugim zemljama može se primetiti da je broj ispitanika kod nas veći i kada su u pitanju žrtve (u 8 zemalja procenat žrtvi se kreće od 4.13% do 7.82%, videti u Del Ray et al., 2015 i Herrera-López, Casas, Romera, Ortega-Ruiz, & Del Ray, 2017) i kada su u pitanju nasilnici (u 8 zemalja procenat nasilnika se kreće od 0.94% do 10.7%), pa tako i nasilnici-žrtve (u 8 zemalja procenat nasilnika-žrtvi se kreće od 2.03% do 6.17%). Ipak, prethodna istraživanja obuhvataju mlađi uzrast (prosek oko 14-15 god. u zavisnosti od istraživanja). U okviru dugogodišnjeg projekta *Deca Evrope na internetu*, 41% adolescenata iz Srbije uzrasta 14-16 god. izjavilo da je na neki način bilo uznemiravano na internetu, pri čemu na celom uzorku koji uključuje širi raspon uzrasta njih 13% je bilo izloženo nekom neprijatnom iskustvu onlajn barem jednom mesečno (Smahel et al., 2020). Srbija pored Malte, Češke Republike, Rumunije, Španije i Švajcarske spada u zemlju koja ima izraženiju stopu viktimizacije (preko 30%, videti Smahel et al., 2020). U okviru istog projekta u ukupnoj proceni vršenja nasilja nije pravljena razlika u odnosu na to da li je nasilje vršeno onlajn ili uživo, ali rezultati pokazuju da je izraženost vršnjačkog nasilja u Srbiji nešto malo iznad proseka (17%, dok prosek iznosi 14%) kada se svih uključenih 19 zemalja uzme kao osnova za poređenje (Smahel et al., 2020).

Bez obzira na veću stopu viktimizacije i nasilja kod nas u odnosu na neke druge zemlje, dobijeni rezultati se moraju sagledati i u kontekstu perioda prikupljanja podataka, tj. aktuelne COVID-19 pandemije. Naime, usled preporuka za socijalnim distanciranjem i usled zabrane okupljanja,

intenzivirana upotreba društvenih mreža kod adolescenata, a 80% roditelja je navelo da je bilo popustljivije u pogledu uspostavljenih pravila u vezi s korišćenjem društvenih medija (Children's Hospital of Chicago, 2020). Prema pojedinim izveštajima, tokom pandemije za samo nekoliko meseci je digitalno nasilje bilo u porastu (Light, 2020). Adolescenti mogu biti pod većim rizikom kako za vršenje, tako i za trpljenje digitalnog nasilja tokom pandemije zbog pojačanog stresa, socijalne izolacije, smanjene roditeljske supervizije, smanjenog pristupa zabavnim sadržajima, te nestrukturiranog vremena i dosade, te smanjenog pristupa resursima za pomoć dok su škole zatvorene.

Kada se pogledaju prosečni skorovi na skali nasilja i viktimizacije, može se primetiti da je viktimizacija izraženija (Grafikon 1). Na osnovu ovog rezultata može se zaključiti da ima više žrtava nasilja, nego nasilnika.

Grafikon 1. Izraženost digitalnog nasilja i viktimizacije.

Postoji značajna povezanost sklonosti ka digitalnom nasilju i viktimizacije ($r = .57, p < .001$), što ukazuje na to da se može detektovati uloga nasilnika-žrtve.

Uloga individualnih činilaca

Demografske karakteristike

Pol. Rezultati pokazuju da ne postoje polne razlike u digitalnom nasilju ($t(574) = -0.48, p > .05$) i viktimizaciji ($t(574) = -1.00, p > .05$), tj. i mladići i devojke su podjednako skloni digitalnom nasilju i mogu biti njegova meta.

Uzrast. Nema značajne povezanosti između uzrasta adolescenata i sklonosti ka digitalnom nasilju ($\rho = .06, p > .05$) i viktimizaciji ($\rho = .06, p > .05$). Ipak, treba imati na umu da je raspon obuhvaćen uzrastom prilično uzak, od 15 do 19 godina, te da suženi opseg može uticati na dobijene niske korelacije.

Onlajn aktivnost

Razlike između onih koji imaju i onih koji nemaju nalog na određenim društvenim mrežama u digitalnom nasilju i viktimizaciji dobijene su za naloge na Tviteru (nasilje: $t(574) = -3.56, p < .001$; viktimizacija: $t(574) = -2.58, p = .01$); TikToku (nasilje: $t(574) = -2.84, p = .005$; viktimizacija: $t(574) = -3.76, p < .001$) i JuTjub kanalu (nasilje: $t(574) = -2.41, p = .016$; viktimizacija: $t(574) = -3.02, p = .003$). Naime, adolescenti koji imaju naloge na ovim društvenim mrežama su skloniji digitalnom nasilju, ali su i češće meta digitalnog nasilja. Generalno, ukupan broj naloga na društvenim mrežama, kao i prekomerna upotreba društvenih mreža povezani su i sa

digitalnim nasiljem i sa viktimizacijom (Tabela 16). Dnevno vreme provedeno na internetu, kao i prekomerna upotreba društvenih mreža, pokazali su se kao značajni korelati i digitalnog nasilja i viktimizacije (Tabela 16). Pored toga, učestalost rizičnih ponašanja na internetu (npr. odavanje ličnih informacija i komuniciranje s nepoznatima) je pozitivno povezana sa digitalnim nasiljem i viktimizacijom.

Kako bi se sagledale jedinstvene korelacije između digitalnog nasilja i predloženih korelata, izračunate su parcijalne korelacije u kojima je kontrolisana deljena varijansa između nasilja i viktimizacije. Isti princip je primenjen i u slučaju korelata viktimizacije, tj. parcijalizovan je efekat nasilja u relacijama viktimizacije i predloženih varijabli. Na taj način se može dobiti jasniji uvid u korelate (koji korelati su važniji za nasilje, a koji za viktimizaciju). Na osnovu parcijalnih korelacija može se videti da je za sklonost ka digitalnom nasilju važniji ukupan broj naloga i prekomerna upotreba društvenih mreža, dok je iskustvo viktimizacije više povezano sa vremenom provedenim na internetu na dnevnom nivou i sa rizičnim ponašanjima na internetu (Tabela 14). Moglo bi se zaključiti da je za nasilnike karakteristično da provode više vremena na društvenim mrežama, a za žrtve na internetu da su neoprezne, te da olako daju svoje lične informacije i stupaju u kontakt s nepoznatim osobama.

Tabela 14

Relacije onlajn aktivnosti i digitalnog nasilja i viktimizacije

Indikatori onlajn aktivnosti	Digitalno nasilje	Digitalno nasilje uz kontrolu viktimizacije	Viktimizacija	Viktimizacija uz kontrolu digitalnog nasilja
Ukupan broj naloga	.24***	.11**	.19***	.08
Dnevno vreme provedeno na internetu	.15***	.04	.15***	.16***
Prekomerna upotreba društvenih mreža	.28***	.18***	.24***	.09*
Rizična ponašanja na internetu	.35***	.15***	.36***	.22***

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Psihološke karakteristike

Od individualnih karakteristika adolescenata ispitivano je samopoštovanje i strategije emocionalne regulacije. Rezultati pokazuju da je samopoštovanje negativno povezano sa digitalnim nasiljem i viktimizacijom, odnosno da će adolescenti koji imaju niže samopoštovanje biti skloniji digitalnom nasilju, ali i biti žrtva ovog nasilja, i obrnuto (Tabela 15). Kada su u pitanju strategije emocionalne regulacije, može se videti da sve strategije, osim svesnosti, pozitivno koreliraju sa digitalnim nasiljem i viktimizacijom.

Tabela 15

Relacije individualnih karakteristika i digitalnog nasilja i viktimizacije

Psihološke karakteristike	Digitalno nasilje	Digitalno nasilje uz kontrolu viktimizacije	Viktimizacija	Viktimizacija uz kontrolu digitalnog nasilja
Samopoštovanje	-.17***	-.07	-.18***	-.09*
Strategije emocionalne regulacije tj. teškoće u emocionalnoj regulaciji				
Strategije (ograničen pristup strategijama emocionalne regulacije)	.20***	.01	.30***	.18***
Neprihvatanje emocionalnih reakcija (odgovora)	.19***	.02	.21***	.14***
Impulzivnost (teškoće u kontroli impulsa)	.28***	.19***	.27***	.07
Ciljevi (teškoće u održavanju usmerenosti na cilj)	.35***	.17***	.29***	.10*
Svesnost (nedostatak emocionalne svesnosti)	.04	-.05	.05	.03
Jasnoća (nedostatak emocionalne jasnoće)	.29***	.12**	.26***	.11**

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Međutim, kada se sagledaju parcijalne korelacije može se videti da samopoštovanje ostvaruje praktično zanemarljivu negativnu korelaciju sa nasiljem i viktimizacijom, pri čemu nešto višu sa viktimizacijom. U pogledu strategija može se videti jasnija razlika, te se može primetiti da oni koji su skloni nasilju, češće kao strategiju emocionalne regulacije ispoljavaju impulsivnost, ali i ciljeve, dok oni, koji su češće meta nasilja, više pribegavaju strategijama i neprihvatanju, dok je jasnoća podjednako povezana i sa nasiljem i sa viktimizacijom.

Uloga roditelja i porodične prilike

Obrazovanje roditelja i materijalni status. Obrazovanje roditelja, kao i procenjene materijalne prilike u porodici, nisu značajno povezane sa digitalnim nasiljem i viktimizacijom adolescenata (Tabela 16).

Roditeljska medijacija i kontrola. Roditeljska medijacija je negativno povezana sa sklonošću ka digitalnom nasilju – što je roditeljska medijacija manja, to je veća sklonost ka digitalnom nasilju, i obrnuto (Tabela 16). Ova veza je ostala značajna i nakon parcijalizacije. S druge strane, roditeljska kontrola nije značajno povezana ni sa digitalnim nasiljem, niti sa viktimizacijom.

Tabela 16

Relacije porodičnih činilaca i digitalnog nasilja i viktimizacije

Porodični činioци	Digitalno nasilje	Digitalno nasilje uz kontrolu viktimizacije	Viktimizacija	Viktimizacija uz kontrolu digitalnog nasilja
Obrazovanje oca	.01	.05	-.06	-.08
Obrazovanje majke	-.03	-.04	.03	.01
Procena materijalnog statusa	.05	.07	.01	-.05
Roditeljska medijacija	-.14***	-.15***	-.03	.07
Roditeljska kontrola	-.03	-.05	.02	.05

Napomena: U slučaju obrazovanja i materijalnog statusa izračunati su rang koeficijenti korelacije, a u ostalim slučajevima linearni.

*** $p < .001$.

Uloga vršnjaka

Socijalni ciljevi. U domenu socijalnih ciljeva mogu se razlikovati dve vrste ciljeva – oni koji su usmereni na bliskost i prihvatanje (odnose se na afilijativne ciljeve, usmerene na zajedništvo), i oni koji se odnose na uspostavljanje dominacije nad vršnjačkom grupom (odnose se više na delotvornost). Rezultati pokazuju da socijalni ciljevi koji se odnose na bliskost i prihvatanje nisu povezani sa digitalnim nasiljem i viktimizacijom, ali socijalni ciljevi koji se odnose na dominaciju jesu, i to u pozitivnom smeru (Tabela 17). Naime, digitalno nasilje, ali i viktimizacija, pozitivno su povezani s težnjom ka ostvarivanju dominantne pozicije u vršnjačkoj grupi. Na ovom mestu važno je ukazati na rezultat da je i viktimizacija pozitivno povezana sa dominacijom, ali bolji uvid relacije će nam dati parcijalne korelacije. U

slučaju parcijalnih korelacija jedina značajna veza dobijena je između bliskosti i prihvatanja i viktimizacije, i to negativna. Dakle, socijalni ciljevi koji se odnose na afilijaciju su negativno povezani s viktimizacijom, mada je ova korelacija veoma niska. U svakom slučaju, čini se da su ovi afilijativni ciljevi važniji za poziciju žrtve.

S druge strane, socijalni ciljevi koji se ostvaruju preko društvenih mreža jesu povezani sa digitalnim nasiljem i viktimizacijom i to pozitivno (Tabela 17). Adolescenti koji socijalne ciljeve (u pogledu prihvatanja i bliskosti sa vršnjacima), kao i ostvarivanja dominacije u vršnjačkoj grupi, zadovoljavaju preko društvenih mreža, češće će učestvovati i biti izloženi digitalnom nasilju. Međutim, kroz sagledavanje parcijalnih korelacija vidimo da nijedna od njih nije značajna.

Valja napomenuti da su korelacije između istoimenih socijalnih ciljeva, koji se ostvaruju generalno i specifično na društvenim mrežama, relativno niske ($r = .26$ za bliskost i prihvatanje i $r = .30$ za dominaciju), te se može govoriti o specifičnostima zadovoljenja socijalnih potreba preko društvenih mreža kod adolescenata. S druge strane, korelacije između dve vrste ciljeva generalno ($r = .48$) i u okviru društvenih mreža ($r = .78$) su više, što potvrđuje i zaključak da se socijalni ciljevi koji se ostvaruju na društvenim mrežama mogu razlikovati od ciljeva koji se ostvaruju u oflajn okruženju. Čak i visina korelacije socijalnih ciljeva na društvenim mrežama ukazuje pre na difuzne ciljeve u ovom okruženju.

Tabela 17

Relacije indikatora vršnjačkih odnosa i digitalnog nasilja i viktimizacije

Činioci vršnjačkih odnosa		Digitalno nasilje	Digitalno nasilje uz kontrolu viktimizacije	Viktimizacija	Viktimizacija uz kontrolu digitalnog nasilja
Socijalni ciljevi					
Bliskost i prihvatanje	i	.07	.05	.01	-.09*
Dominacija		.13**	.06	.11**	.01
Bliskost i prihvatanje na društvenim mrežama	i	.15**	.07	.16**	.06
Dominacija na društvenim mrežama		.12**	.07	.17***	.07
Pozitivne šeme vršnjačkih odnosa		-.18***	-.06	-.30***	-.21***
Vršnjačke norme (veća tolerancija na digitalno nasilje)		.35***	.15***	.35***	.19***

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Šeme vršnjačkih odnosa. Šeme vršnjačkih odnosa se na percepciju prisustva socijalne podrške i pozitivnih odnosa među vršnjacima. Rezultati pokazuju da šeme vršnjačkih odnosa negativno koreliraju sa digitalnim nasiljem i viktimizacijom – što su šeme negativnije, to je veća sklonost i izloženost digitalnom nasilju (Tabela 17). Ukoliko se vršnjaci iz razreda ne doživljavaju i ne posmatraju kao izvor podrške i poverenja, već kao neprijateljski nastrojani i sebični pojedinci, to je veći rizik da adolescent bude nasilnik ili žrtva nasilja. Ipak, kada se kontroliše zajednička varijansa,

dobija se podatak da je samo viktimizacija negativno povezana sa pozitivnim vršnjačkim šemama, te se stiče utisak da su podržavajući vršnjački odnosi i socijalna podrška protektivni faktori izloženosti nasilju.

Vršnjačke norme. Kada je uobičajenost različitih oblika digitalnog nasilja među bliskim prijateljima i vršnjacima adolescenata u pitanju, može se primetiti da je svaki oblik digitalnog nasilja nisko zastupljen i da se ne očekuje da se digitalno nasilje ispoljava među vršnjacima (Tabela 18). Iako je očekivanje različitih oblika digitalnog nasilja nisko, među nešto češćim oblicima mogu se istaći oni koji služe ismevanju vršnjaka (postavljanje fotografija/video-sadržaja vršnjaka na društvene mreže u kojima se on/ona ismeva u zatvorenoj grupi ili četetu, prosleđivanje fotografija/video-sadržaja na kojima se neki vršnjak ismeva i slanje imejlava i/ili privatnih poruka u kojima se neki vršnjak ismeva).

Rezultati pokazuju da u okruženju u kojem postoji veća tolerancija na digitalno nasilje, u kojem je digitalno nasilje očekivano, postoji i veća učestalost digitalnog nasilja i viktimizacije (Tabela 17). Povezanost između digitalnog nasilja i viktimizacije, s jedne strane, i tolerancije na nasilje s druge strane, ostaje značajna i nakon parcijalizacije zajedničke varijanse.

Tabela 18

Izraženost indikatora vršnjačkih normi

Koliko su sledeća ponašanja i situacije koje se dešavaju na društvenim mrežama uobičajene među tvojim bliskim prijateljima/vršnjacima?	AS	SD
Postavljanje statusa na društvenim mrežama u kojima se neki tvoj vršnjak javno ismeva.	1.67	1.01
Slanje imejlova i/ili privatnih poruka u kojima se neki tvoj vršnjak ismeva.	1.80	1.13
Postavljanje fotografija/videa vršnjaka na društvene mreže u kojima se on/ona ismeva u zatvorenoj grupi ili četui.	1.91	1.18
Postavljanje fotografija/videa vršnjaka na društvene mreže u kojima se on/ona ismeva javno, pred većim brojem korisnika.	1.48	0.92
Prosleđivanje fotografija/videa na kojima se neki tvoj vršnjak ismeva.	1.81	1.12
Postavljanje fotografija/videa na društvene mreže na kojima tvoji vršnjaci sebe prikazuju u provokativnim i seksi pozama.	1.73	1.14
Dobijanje od vršnjaka njihove obnažene fotografije/videe u privatnim porukama ili na imejl.	1.44	0.90
Slanje drugima sopstvene obnažene fotografije/videe u privatnim porukama ili imejлом.	1.30	0.72
Ukupno	1.64	0.75

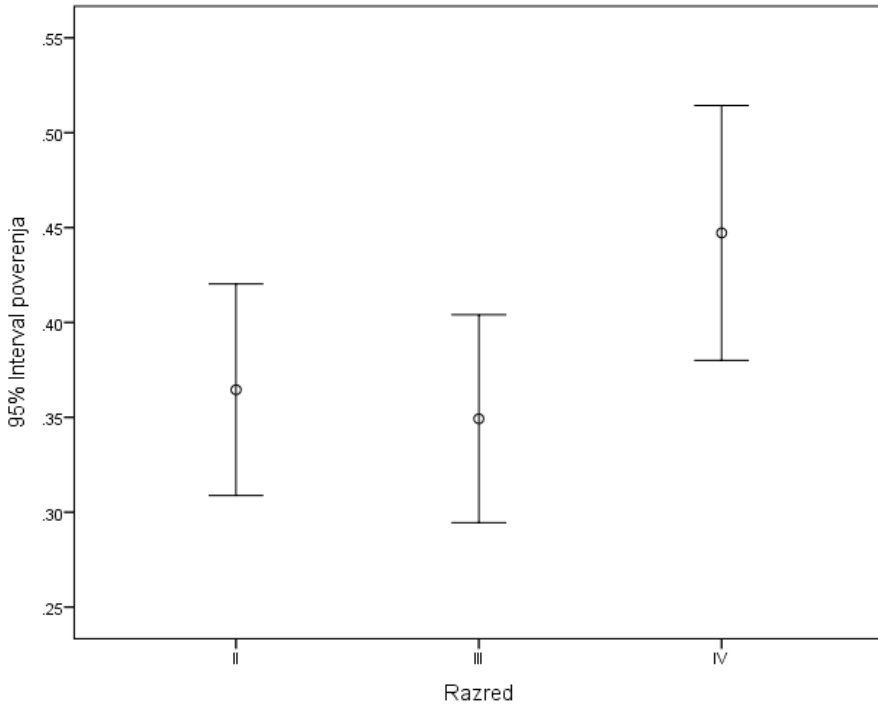
Napomena: Skala za odgovaranje je od 1 = uopšte nije uobičajeno, ne očekuje se da se to radi do 5 = vema je uobičajeno, očekuje se da se to radi.

Uloga škole

Tip škole. Nema značajnih razlika u digitalnom nasilju ($t(543) = 0.46, p > .05$) ili viktimizaciji ($t(543) = -0.14, p > .05$) s obzirom na tip škole koju učenik pohađa (gimnazija ili srednja stručna škola).

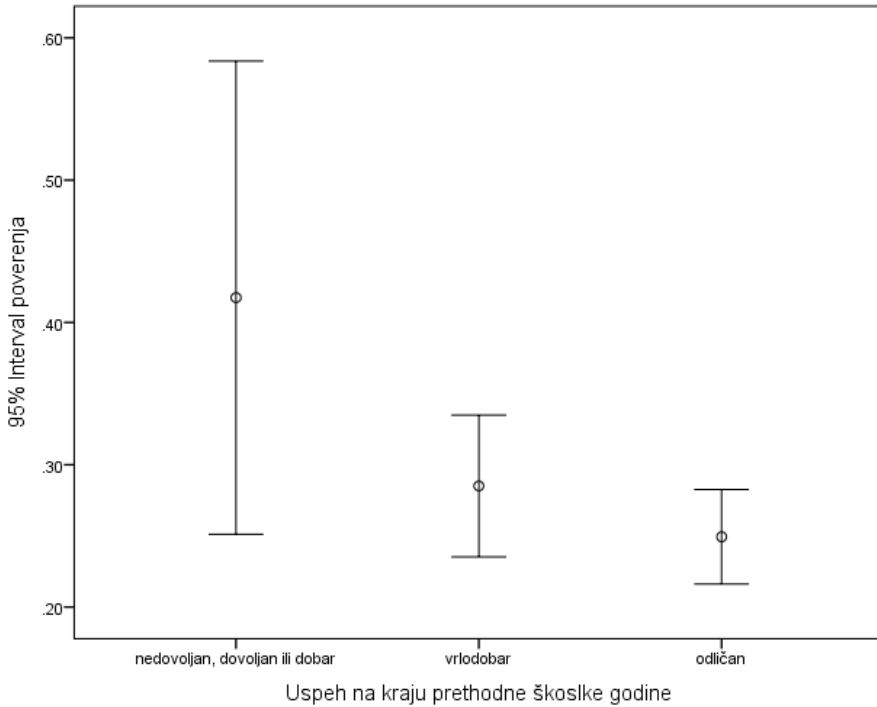
Razred. Nema značajnih razlika u sklonosti ka digitalnom nasilju ($F(2,573) = 2.02, p > .05$), ali postoje marginalno značajne razlike u viktimizaciji u odnosu na razred ($F(2,573) = 3.01, p = .050$). Post hoc Bonferroni testom dobijeno je da postoje marginalno razlike između učenika III i IV razreda, u smeru u kojem učenici IV razreda izveštavaju o većoj

viktimizaciji (Grafikon 2). Ipak, kada se kontroliše efekat nasilja, razlike između učenika različitih razreda u viktimizaciji nisu značajne ($F(2,572) = 1.41, p > .05$), te se dobijeni efekat pre može shvatiti kao tendencija.

Grafikon 2. Izraženost viktimizacije u odnosu na razred.

Uspeh. Postoje značajne razlike u digitalnom nasilju između učenika različitog uspeha ($F(2,573) = 4.73, p = .009$). Učenici sa slabijim uspehom (nedovoljnim, dovoljnim i dobrim) su skloniji digitalnom nasilju u odnosu na preostale učenike, a posebno u odnosu na učenike s odličnim uspehom (Grafikon 3). Ove razlike su značajne i nakon parcijalizacije viktimizacije ($F(2,572) = 6.46, p = .002$). U viktimizaciji nema značajnih razlika u odnosu na školski uspeh ($F(2,573) = 2.33, p > .05$).

Grafikon 3. Izraženost digitalnog nasilja u odnosu na uspeh.

Školska klima. Školska klima je negativno povezana sa digitalnim nasiljem ($r = -.28, p < .001$) i viktimizacijom ($r = -.24, p < .001$). Drugim rečima, što je školska klima procenjena kao manje bezbedna, to je i iskustvo digitalnog nasilja i viktimizacije među adolescentima prisutnije. Parcijalne korelacije takođe ukazuju na isti rezultat (nasilje: $r = -.10, p = .014$; viktimizacija: $r = -.17, p < .001$). Ipak, korelacije su niskog intenziteta, pa to treba uzeti u obzir prilikom interpretacije.

Valja napomenuti da je školska klima negativno povezana sa tolerantnijim vršnjačkim normama na digitalno nasilje ($r = -.10, p = .012$), te što je školska klima procenjena kao manje bezbedno mesto, to su i veća očekivanja da se nasilje ispolji, mada je ova korelacija generalno niska.

Predloženi model

Kako bi se ustanovilo koji su ključni faktori digitalnog nasilja i viktimizacije, sprovedena je hijerarhijska regresiona analiza s činiocima iz domena onlajn aktivnosti, individualnim, porodičnim, vršnjačkim i školskim činiocima, koji su izdvojeni kao značajni u prethodnim analizama kao posebnim koracima u obradi. U slučaju kada je kriterijum bila sklonost ka digitalnom nasilju, analiza je rađena u jednom slučaju bez kontrole viktimizacije, a u drugom slučaju uz kontrolu viktimizacije u prvom koraku analize. Isti je princip primenjen i kada je kriterijum bila viktimizacija.

U slučaju predikcije sklonosti ka digitalnom nasilju dobijeno je da svi činioci, osim vršnjačkih, ostvaruju značajan doprinos predikciji (Tabela 19).

Tabela 19

Procenat objašnjene varijanse svake grupe činilaca u predikciji digitalnog nasilja

Grupe činilaca	ΔR^2	ΔR^2
Kontrola: viktimizacija	-	.35***
Onlajn aktivnost	.15***	.03***
Psihološke karakteristike	.05***	.03***
Porodični činioci	.01	.01**
Činioci vršnjačkih odnosa	.05***	.01
Školski činioci	.03***	.02***
Ukupno	.28***	.44***

*** $p < .001$; ** $p < .01$.

U finalnom modelu, u poslednjem koraku, kada se kontroliše efekat viktimizacije, može se videti da su se kao značajni prediktori izdvojili prekomerna upotreba društvenih mreža iz domena onlajn aktivnosti i impulsivnost kao strategija emocionalne regulacije (Tabela 20). Iako strategija emocionalne regulacije ostvaruje značajan doprinos, njen

doprinos je negativan u odnosu na linearnu korelaciju koju ostvaruje sa digitalnim nasiljem. Zbog toga možemo sumnjati da u ovom slučaju postoji problem multikolinearnosti ili supresije, što se uobičajeno dešava kada prediktori visoko koreliraju. S obzirom na to, iz domena strategije emocionalne regulacije možemo izdvojiti samo impulsivnost kao dominantnu strategiju karakterističnu za nasilnike. Dalje, iz domena porodičnih činilaca, tačnije činioca koji se odnosi na roditeljsku medijaciju dobijena je značajna negativna povezanost – učenici kod kojih je uključenost roditelja u onlajn aktivnosti deteta niža, skloniji su digitalnom nasilju. Iz domena vrnjačkih odnosa mogu se izdvojiti samo vršnjačke norme kao značajan prediktor, što je povezano i sa školskom klimom, koja je takođe značajan prediktor. Na osnovu navedenih rezultata može se zaključiti da je sklonost ka digitalnom nasilju složeni fenomen koji zahvata individualno, mikro- i mezosistem.

Tabela 20

Parcijalni doprinosi prediktora digitalnog nasilja

Grupe činilaca	Prediktori	β	β
Kontrola	Viktimizacija	-	.48***
Onlajn aktivnost	Ukupan broj naloga na društvenim mrežama	.07	.04
	Dnevno vreme provedeno na internetu	.05	-.003
	Prekomerna upotreba društvenih mreža	.11**	.10**
	Rizična ponašanja na internetu	.13**	.03
Psihološke karakteristike	Samopoštovanje	.02	.01
	Strategije emocionalne regulacije		
	Strategije	-.12**	-.13**
	Neprihvatanje	-.01	-.04
	Impulsivnost	.14***	.12**
	Ciljevi	.07	.05
	Jasnoća	.04	.03
Porodični činioci	Roditeljska medijacija	-.05	-.09**
Činioci vršnjačkih odnosa	Socijalni ciljevi		
	Bliskost i prihvatanje	.02	.06
	Dominacija	-.001	.00
	Bliskost i prihvatanje na društvenim mrežama	.04	.05
	Dominacija na društvenim mrežama	.05	.02
	Pozitivne šeme vršnjačkih odnosa	-.08	-.001
	Vršnjačke norme (veća tolerancija na digitalno nasilje)	.14***	.07*
Školski činioci	Školska klima	-	-.14***
	Uspeh	.19***	-.05

*** $p < .001$; ** $p < .01$.

U slučaju kada je kriterijum digitalna viktimizacija, rezultati pokazuju da se sve grupe činilaca izdvajaju kao značajne (Tabela 21). Kada se digitalno nasilje uvede kao kontrola u prvom koraku, rezultati pokazuju da značajne doprinose objašnjenju viktimizacije ima vreme provedeno na

internetu na dnevnom nivou i rizična ponašanja na internetu iz domena onlajn aktivnosti (Tabela 22). Individualni činioci, tj. samopoštovanje i strategije emocionalne regulacije ne ostvaruju značajan doprinos. Iz domena porodičnih činilaca može se videti da roditeljska medijacija ostvaruje značajan, ali pozitivan doprinos, što nije u skladu sa ostvarenim korelacijama koje nisu značajne. Ipak, ovaj rezultat se može protumačiti na sledeći način: kada dođe do iskustva nasilja, adolescenti se obraćaju svojim roditeljima kako bi dobili podršku od njih i zaštitili se od potencijalnih budućih napada. Domen vršnjačkih činilaca takođe ostvaruje značajnu predikciju, te se iz ovog domena može izdvojiti negativan doprinos afilijativnih socijalnih ciljeva koji se ostvaruju generalno kroz interakcije s vršnjacima i vršnjačkih šema, te veća tolerancija na nasilje među vršnjačkom grupom. Činioci škole ne ostvaruju značajan efekat na viktimizaciju, kada se kontroliše nasilje. Može se zaključiti da, kada se kontroliše efekat viktimizacije, digitalno nasilje se objašnjava činiocima individualnog i mikronivoa socio-ekološkog modela.

Tabela 21

Procenat objašnjene varijanse svake grupe činilaca u predikciji viktimizacije

Grupe činilaca	ΔR^2	ΔR^2
Kontrola: nasilje	-	.35***
Onlajn aktivnost	.16***	.04***
Psihološke karakteristike	.03***	.02**
Porodični činioci	.00	.01**
Činioci vršnjačkih odnosa	.08***	.03**
Školski činioci	.03***	.02***
Ukupno	.28***	.44***

*** $p < .001$; ** $p < .01$.

Tabela 22

Parcijalni doprinosi prediktora viktimizacije

Grupe činilaca	Prediktori	β	β
Kontrola	Nasilje	-	.47***
Onlajn aktivnost	Ukupan broj naloga na društvenim mrežama	.07	.03
	Dnevno vreme provedeno na internetu	.11**	.08*
	Prekomerna upotreba društvenih mreža	.02	-.03
	Rizična ponašanja na internetu	.21***	.15***
Psihološke karakteristike	Samopoštovanje	.04	.03
	Strategije emocionalne regulacije		
	Strategije	.01	.07
	Neprihvatanje	.06	.06
	Impulsivnost	.06	-.01
	Ciljevi	.04	.01
	Jasnoća	.02	.00
Porodični činioci	Roditeljska medijacija	.07	.10**
Činioci vršnjačkih odnosa	Socijalni ciljevi		
	Bliskost i prihvatanje	-.07	-.08*
	Dominacija	-.002	-.001
	Bliskost i prihvatanje na društvenim mrežama	-.005	-.03
	Dominacija na društvenim mrežama	.08	.05
	Pozitivne šeme vršnjačkih odnosa	-.16***	-.12***
	Vršnjačke norme (veća tolerancija na digitalno nasilje)	.15***	.08*
Školski činioci	Školska klima	-.11**	-.02
	Uspeh	-.01	.02

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Zaključci i preporuke

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da se mogu mapirati zajednički prediktori digitalnog vršnjačkog nasilja i viktimizacije, ali da se mogu detektovati i specifični prediktori posebno za digitalno nasilje, a posebno za viktimizaciju. Zajednički riziko-faktor predstavljaju vršnjačke norme prema kojima je nasilje uobičajeno među učenicima. Uticaj vršnjaka je posebno važan u periodu adolescencije, te u vršnjačkom okruženju gde nasilje predstavlja učestaliji i uobičajeniji vid komunikacije i vršnjačkih odnosa, nasilje i viktimizacija su prisutniji. Pored ovog faktora iz domena vršnjačkih odnosa, javlja se i roditeljska medijacija, pri čemu je ona negativno povezana sa nasiljem, a pozitivno sa viktimizacijom. Uključenost roditelja u ponašanje adolescenata na internetu je i u ranijim istraživanjima istaknuta kao protektivni faktor za javljanje nasilja (Zych et al., 2019). Pozitivan doprinos roditeljske medijacije u predikciji viktimizacije se treba oprezno interpretirati, budući da korelacije nisu značajne, ali mogu upućivati na to da se adolescenti obraćaju roditeljima za pomoć nakon pojave iskustva nasilja.

Kao specifični faktor iz domena individualnih faktora, neophodnih za određenje sklonosti ka digitalnom nasilju, izdvaja se prekomerna upotreba društvenih mreža. Prethodna istraživanja su kao rizične faktore digitalnog nasilja izdvojila pomenutu prekomernu upotrebu društvenih mreža, ali i veliki broj sati provedenih onlajn (Giordano, Prosek, & Watson, 2021). Povećanje popularnosti društvenih mreža među adolescentima i snižavanje starosne granice za njihovo korišćenje dovode do njihovog određenja kao važnog izvora informacija za uspostavljanje socijalnih normi, socijalnog statusa i prihvaćenosti. Kako je uspostavljanje i ostvarivanje komunikacija osnovna karakteristika društvenih mreža, one takođe mogu biti i mesto gde

se mogu vršiti socijalni napadi na žrtvu. Tako su nasilnicima upravo društvene mreže važan izvor informacija o potencijalnoj žrtvi, a one takođe omogućavaju veću publiku.

Od individualnih faktora u slučaju predikcije digitalnog nasilja izdvajaju se i neadaptibilna regulacija emocija, koja se odnosi na impulsivnost i nemogućnost osobe da se smiri u situacijama kada je uznemirena. U prethodnim istraživanjima ukazano je na nedostatak emocionalne regulacije i upravljanje emocijama kod nasilnika (Segura et al., 2020). Čini se da nasilnici nemaju razvijene veštine i ne umeju da izađu na kraj sa neprijatnim emocijama, te je moguće da je nasilje jedan od načina regulisanja sopstvenog raspoloženja. Stoga je važno da učenici mogu adekvatno da prepoznaju emocije, posebno negativna osećanja, te da pronađu prihvatljiv način za njihovu redukciju ili kanalisanje u konkretnoj situaciji. Ovo je možda najuočljivije u onlajn raspravama u kojima ljudi lako planu, kada su u afektu skloni da ponižavaju druge i postuju uvredljive komentare. U toj situaciji najpre treba prepoznati momenat kada rasprava krene u negativnom smeru i dobije negativan ton. Tada ne treba odgovarati odmah, već sa diskusijom treba nastaviti kada se osoba nalazi u smirenijem stanju.

Iz domena vršnjačkih odnosa nema drugih značajnih prediktora, osim vršnjačkih normi, ali postoji značajan efekat školske klime u negativnom smeru. Veća tolerancija na nasilje i nepovoljna školska klima doprinose većoj učestalosti digitalnog nasilja, što je zabeleženo i u ranijim istraživanjima (npr. Popadić i Kuzmanović, 2013; Zych et al., 2019).

Kao specifični faktori za određenje viktimizacije, iz domena individualnih karakteristika, mogu se izdvojiti vreme provedeno na internetu i sklonost ka rizičnim ponašanjima na internetu. Nepažljivo deljenje ličnih podataka, fotografija i video-sadržaja kako poznatim tako i

nepoznatim osobama, kao i stupanje u kontakt sa nepoznatima zabeleženo je i u prethodnim istraživanjima kao rizičan faktor koji doprinosi viktimizaciji (Popadić i Kuzmanović, 2013).

Pored navedenih faktora, u slučaju viktimizacije izdvajaju se i specifični faktori vezani za vršnjačke odnose, a to su negativne šeme vršnjačkih odnosa i niska zadovoljenost afilijativnih socijalnih ciljeva. Ovaj rezultat potvrđuje važnost vršnjačkih odnosa za određenje pozicije žrtve. Dok su vršnjačke norme indikativne i za nasilje i za viktimizaciju, za viktimizaciju važniju ulogu imaju vršnjački odnosi. Ovaj rezultat je u skladu sa prethodnom metaanalizom, u kojoj je istaknuto da je uticaj vršnjaka najvažniji kontekstualni faktor viktimizacije (Guo, 2016). Ukoliko učenik dobija socijalnu podršku i prihvatanje od strane vršnjaka, te vršnjake doživljava kao osobe na koje može da se osloni i u koje može imati poverenja, onda je manja verovatnoća da će učenik postati žrtva digitalnog nasilja.

Ključni zaključci istraživanja:

- U proseku oko 25% učenika izjavljuje da je bar jednom doživelo neki od oblika digitalnog nasilja u prethodnih godinu dana i isto toliko da je bar jednom vršilo digitalno nasilje; u poređenju sa prethodnim studijama u drugim zemljama Evrope čini se da je vršenje i trpljenje nasilja nešto učestalije kod nas;
- Postoji do 5% učenika koji skoro svakodnevno trpi digitalno nasilje i do 4% učenika koji skoro svakodnevno vrši digitalno nasilje;
- Od učenika koji su bili uključeni u nasilnu interakciju, više je onih koji trpe digitalno nasilje, nego onih koji ga vrše;
- Slanje uvredljivih poruka preko digitalnih medija, direktno žrtvi ili indirektno nekom trećem, najčešći je oblik digitalnog nasilja;
- Mladići i devojke podjednako vrše i trpe digitalno nasilje;
- Prekomerna upotreba društvenih mreža je više povezana sa sklonošću ka digitalnom nasilju, a upotreba interneta i rizična onlajn ponašanja u vezi sa sigurnošću korišćenja društvenih mreža, više su povezani sa izloženošću digitalnom nasilju;
- Problemi u vezi s emocionalnom regulacijom karakteristični su za sklonost ka digitalnom nasilju;
- Slaba uključenost roditelja u onlajn ponašanje adolescenata povezana je sa većom sklonošću ka digitalnom nasilju; s druge strane, veća roditeljska uključenost povezana je sa većom izloženošću digitalnom nasilju, ali se to može shvatiti kao posledica viktimizacije;
- Roditeljska kontrola nije značajan činilac ni digitalnog nasilja, ni viktimizacije;
- Veća tolerancija na digitalno nasilje u vršnjačkoj grupi povezana je sa većom učestalošću i vršenja i trpljenja digitalnog nasilja;

- Podržavajući vršnjački odnosi su važniji protektivni faktor u slučaju viktimizacije, dok oni nisu značajno povezani sa sklonošću ka digitalnom nasilju;
- Pozitivna i bezbedna školska klima predstavljaju važan protektivni faktor u slučaju digitalnog nasilja.

Reference

- Bottino, S. M., Bottino, C. M., Regina, C. G., Correia, A. V., & Ribeiro, W. S. (2015). Cyberbullying and adolescent mental health: Systematic review. *Cadernos de saude publica*, 31(3), 463–475. <https://doi.org/10.1590/0102-311x00036114>
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments in nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. In T. Husen & T. N. Postlethwaite (Eds.), *International encyclopedia of education, Vol 3* (2nd edition, pp. 1643–1647). Oxford: Elsevier.
- Carrington, P. M. (2006). *Internet Increases Cyberbullying*. Retrieved from <http://timesdispatch.com/servlet/Satellite?pagename=Common%20FMGArticle%20Fpri>
- Casas, J. A., del Rey, R., & Ortega-Ruiz, R. (2013). Bullying and cyberbullying: Convergent and divergent predictor variables. *Computers in Human Behavior*, 29(3), 580–587. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.11.015>
- Children's Hospital of Chicago (2020). *Parenting Teens in the Age of Social Media*. Technical report. Retrieved from <https://www.luriechildrens.org/en/blog/social-media-parenting-statistics/>
- Chun, J. S., Lee, J., Kim, J., & Lee, S. (2020). An international systematic review of cyberbullying measurements. *Computers in Human Behavior*, 113, 106485. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106485>
- Čolović, P., Kodžopeljić, J., Mitrović, D., Dinić B., & Smederevac, S. (2015). Roles in violent interactions in early adolescence: Relations with personality traits, friendship and gender. *Psihologija*, 48(2), 119–133. <https://doi.org/10.2298/PSI1502119C>
- Del Rey, R., Casas, J. A., Ortega-Ruiz, R., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Smith, P., Thompson, F., Barkoukis, V., Tsorbatzoudis, H., Brighi, A., Guarini, A., Pyżalski, J., & Plichta, P. (2015). Structural validation and cross-cultural robustness of the European Cyberbullying Intervention Project Questionnaire. *Computers in Human Behavior*, 50, 141–147. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.03.065>

- Dinić, B., Kodžopeljić, J., Soklovska, V., & Milovanović, I. (2016). Empathy and peer violence among adolescents: Moderation effect of gender. *School Psychology International, 37*(4), 359–377. <https://doi.org/10.1177/0143034316649008>
- Dinić, B., Sokolovska, V., Milovanović, I. i Oljača, M. (2014). Oblici i činioci školskog nasilništva i viktimizacije. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, 46*(2), 399–424. <https://doi.org/10.2298/ZIPI1402399D>
- Giordano, A. L., Prosek, E. A., & Watson, J. C. (2021). Understanding adolescent cyberbullies: Exploring social media addiction and psychological factors. *Journal of Child and Adolescent Counseling, 7*(1), 42–55. <https://doi.org/10.1080/23727810.2020.1835420>
- Guo, S. (2016). A meta-analysis of the predictors of cyberbullying perpetration and victimization. *Psychology in the School, 53*(4), 432–453. <https://doi.org/10.1002/pits.21914>
- Herrera-López, M., Casas, J. A., Romera, E. M., Ortega-Ruiz, R., & Del Ray, R. (2017). Validation of the European Cyberbullying Intervention Project Questionnaire for Colombian Adolescents. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 20*(2), 117–125. <https://doi.org/10.1089/cyber.2016.0414>
- Kodžopeljić, J., Smederevac, S., Mitrović, D., Dinić, B., & Čolović, P. (2014). School bullying in adolescence and personality traits: A person-centered approach. *Journal of Interpersonal Violence, 29*(4), 736–757. <https://doi.org/10.1177/0886260513505216>
- Komitet pravnik za ljudska prava (2017). *Govor mržnje i zločin mržnje kao instituti međunarodnog i domaćeg prava*. Beograd, RS: Nacionalna koalicija za toleranciju protiv zločina mržnje.
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: a critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin, 140*(4), 1073–1137. <https://doi.org/10.1037/a0035618>
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & McCord, A. (2019). A developmental approach to cyberbullying: Prevalence and protective factors. *Aggression and Violent Behavior, 45*, 20–32. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.02.009>

- Kuzmanović, D., Lajović, B., Grujić, S. i Medenica, G. (2016) *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje*. Beograd, RS: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.
- Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D. i Milošević, T. (2019). *Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji: rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu*. Beograd, RS: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Preuzeto sa https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3514189
- Light (2020). *Rising Levels of Hate Speech & Online Toxicity During This Time of Crisis*. Technical report. Retrieved from https://l1ght.com/Toxicity_during_coronavirus_Report-L1ght.pdf?fbclid=IwAR12yPh-Gli1Ur1qwwZoCuu4nP2zG5dLxs590Exli5UXYORQCWp3w_ko1MQ
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: the perspective of European children: Full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries*. London, UK: EU Kids Online Network. Retrieved from <http://eprints.lse.ac.uk/33731/>
- Lozano-Blasco, R., Cortés-Pascual, A., & Latorre-Martínez, M. P. (2020). Being a cybervictim and a cyberbully – The duality of cyberbullying: A meta-analysis. *Computers in Human Behavior, 111*, 106444. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106444>
- Menesini, E., & Nocentini, A. (2009). Cyberbullying definition and measurement: Some critical considerations. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology, 217*(4), 230–232. <https://doi.org/10.1027/0044-3409.217.4.230>
- Matović, M. i Zunić-Pavlović, V. (2020). Povezanost restriktivnih strategija roditeljskog nadzora i digitalnog nasilja u adolescenciji. *Communication and Media, 15*(47), 35–56. <https://doi.org/10.5937/cm15-27100>
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., & Runions, K. C. (2014). Bullying prevalence across contexts: a meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *The Journal of adolescent health: official publication of the Society for Adolescent Medicine, 55*(5), 602–611. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.06.007>

- Opsenica Kostić, J., Panić, T. i Cakić, V. (2015). Karakteristike nosilaca uloga u elektronskom maltretiranju. *Primenjena psihologija*, 8(2), 131–146. <https://doi.org/10.19090/pp.2015.2.131-146>
- Ortega-Ruiz, R., Del Rey, R., & Casas, J. A. (2016). Evaluar el bullying y el cyberbullying validación española del EBIP-Q y del ECIP-Q [Assessing bullying and cyberbullying: Spanish validation of EBIPQ and ECIPQ]. *Psicologia Educativa*, 22(1), 71–79. <https://doi.org/10.1016/j.pse.2016.01.004>
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2012). *Preventing and responding to cyberbullying: Expert perspectives*. Thousand Oaks, CA: Routledge
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2006). Bullies Move Beyond the Schoolyard: A Preliminary Look at Cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148–169. <https://doi.org/10.1177/1541204006286288>
- Peter, I.-K., & Petermann, F. (2018). Cyberbullying: A concept analysis of defining attributes and additional influencing factors. *Computers in Human Behavior*, 86, 350–366. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.05.013>
- Popadić, D. i Kuzmanović, D. (2013). *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*. Preuzeto sa <http://sbn.rs/clientpub/uploads/Digitalno%20nasilje-Izvestaj%202013.pdf>
- Popadić, D. i Kuzmanović, D. (2016). *Mladi u svetu interneta – korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije UNICEF. Preuzeto sa http://www.unicef.rs/wpcontent/uploads/2016/09/Mladi_u_svetu_interneta_web.pdf
- Popadić, D., Pavlović, Z., Petrović, D., & Kuzmanović, D. (2016) *Global Kids Online Serbia: Balancing between opportunities and risks: Results from the pilot study*. Belgrade, RS: University of Belgrade. Retrieved from http://globalkidsonline.net/wp-content/uploads/2016/05/Country-report_Serbia-final-26-Oct-2016.pdf
- Segura, L., Estévez, J. F., & Estévez, E. (2020). Empathy and Emotional Intelligence in Adolescent Cyberaggressors and Cybervictims.

- International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13), 4681. <https://doi.org/10.3390/ijerph17134681>
- Slonje, R., Smith, P. K., & Frisén, A. (2013). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 26–32. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.05.024>
- Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S., & Hasebrink, U. (2020). *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. London, UK: London School of Economics and Political Science. <https://doi.org/10.21953/lse.47fdeqj01of0>
- Smith, P. K., & Slonje, R. (2010). Cyberbullying. The Nature and Extent of a New Kind of Bullying, In and Out of School. In S. R., Jimerson, S. M., Swearer, & D. L., Espelage (Eds.), *Handbook of Bullying in Schools* (pp. 149–262). New York and London: Routledge.
- Smith, P. K. (2019). *The Psychology of School Bullying*. New Yourk, NY: Routledge.
- Sokolovska, V., Dinić, B. i Marinković, D. (2015). Nasilništvo i viktimizacija kod učenika srednjih škola: efekti perioda ispitivanja, pola, razreda i uspeha. *Teme*, 39(2), 617–630. <http://teme2.junis.ni.ac.rs/index.php/TEME/article/download/46/16>
- Stanković, D. (2019). Sajber nasilje na društvenim mrežama među mladima u Republici Srbiji. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2, 9–23.
- Suler, J. (2004). The Online Disinhibition Effect. *CyberPsychology & Behavior*, 7(3), 321–326. <https://doi.org/10.1089/1094931041291295>
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 277–287. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.11.014>
- UNICEF (2021). *Šta je digitalno nasilje i kako da ga zaustavimo?* Preuzeto sa <https://www.unicef.org/serbia/zaustavimo-digitalno-nasilje>
- Ybarra, M. L., & J. K. Mitchell (2004). Online Aggressor=Targets, Aggressors and Targets: A Comparison of Associated Youth Characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45:13081316.

- Zych, I., Baldry, A. C., Farrington, D. P., & Llorent, V. J. (2019). Are children involved in cyberbullying low on empathy? A systematic review and meta-analysis of research on empathy versus different cyberbullying roles. *Aggression and Violent Behavior, 45*, 83–97. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.03.004>
- Zych, I., Farrington, D. P., & Ttofi, M. M. (2019). Protective factors against bullying and cyberbullying: A systematic review of meta-analyses. *Aggression and Violent Behavior, 45*, 4–19. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.06.008>

SEKSTING U ADOLESCENCIJI

Ubrzanim razvojem informacionih tehnologija (IT) i sve većom dostupnošću različitih platformi za razmenu sadržaja, otvoren je prostor za potpuno nove oblasti istraživanja u društvenim i humanističkim naukama. Do pre nekoliko godina nepoznati termini, kao što je, na primer, seksting, danas su nezaobilazni u istraživanju ponašanja mladih. Na značaj novih oblika komunikacije ukazuje podatak da je reč „seksting“ (engl. *sexting*) bila jedna od reči koje su 2009. godine konkurisale za „novu reč godine“ u *Novom oksfordskom američkom rečniku* (Stanglin, 2009), kao i činjenica da je u periodu između 2000. i 2013. godine objavljeno čak 128 naučnih članaka koje su obrađivale ovu temu (Klettke, Hallford, & Mellor, 2014). Taj broj je danas mnogostruko veći.

Pored toga, potpuno nova istraživanja zaokupljaju pažnju psihologa koji se sve češće odlučuju za istraživanja ponašanja mladih u onlajn svetu. Ove vrste ponašanja imaju svoje sličnosti sa ponašanjima uživo, ali isto tako i neke nove i specifične forme koje su nepoznate u dosadašnjim izučavanjima ponašanja ljudi.

Pomenute nove forme ponašanja, komunikacije i druženja poseban značaj imaju kada je reč o deci i adolescentima. Nije u pitanju samo kognitivni, socijalni i emotivni razvoj, koji su u ovom periodu posebno intenzivni, nego i pitanja koja se tiču legislative i zakonskih rešenja. Na primer, u kontekstu teme kojom ćemo se baviti u ovom poglavlju, izuzetno je važan podatak da li su obe strane u sekstingu maloletne ili samo jedna od njih. Ovakve vrste ponašanja bi stoga mogle da se sagledaju iz perspektive pedofilije ili uznemiravanja maloletnika. Dodatno, zakoni sporije reaguju na nove forme uznemiravanja i neretko se dešava da je potrebno dosta vremena da zakonodavci prepoznaju neke oblike sekstinga kao zakonom kažnjivo

ponašanje. Na kraju, sve dublji digitalni jaz koji postoji između adolescenata i njihovih roditelja, pogoduje manipulativnom ponašanju sa jedne strane, odnosno često preteranim roditeljskim nadzorom sa druge strane. Zbog toga je izuzetno važno definisati funkcionalne oblike digitalne komunikacije kao nove forme interakcije među mladima, kao i uzroke i posledice (ne)željene digitalne interakcije među njima.

Šta je seksting?

U većini studija seksting se definiše kao slanje, primanje ili prosleđivanje poruka seksualne prirode i/ili seksualnog sadržaja (fotografije, video-materijali i sl.) preko interneta, društvenih mreža, telefona, imejla ili bilo kog drugog digitalnog uređaja (Chalfen, 2009; Wolak & Finkelhor, 2011). Seksting (Calvert, 2009) se može podeliti na primarni (slanje ličnih materijala) i sekundarni (slanje tuđeg materijala). Na osnovu ciljeva koji leže u osnovi sekstinga, postoje eksperimentalni i nasilni seksting (Wolak, Finkelhor, & Mitchell, 2012). Seksting se, takođe, može podeliti i na aktivni (kada je osoba ta koja šalje i/ili prosleđuje sadržaj) i pasivni (kada je osoba samo primalac sadržaja). Poseban aspekt (problem?) definisanja sekstinga, kao i njegovog istraživanja, predstavljaju pravni, društveni, emocionalni i bihevioralni aspekti izražavanja ove vrste seksualnosti (Rice et al., 2014). Ovo je naročito relevantno za razlikovanje sekstinga kod odraslih i kod mladih, kod kojih je seksting pod uticajem vrlo specifične vršnjačke dinamike (Ringrose, Harvey, Gill, & Livingstone, 2013; Walrave, Heirman, & Hallam, 2014). Veoma često se ne razdvajaju dva aspekta sekstinga kod mladih, i to seksualno uznemiravanje primaoca (pogotovo kada je on/a maloletnik) i voljno učestvovanje u sekstingu kao deo

intimizacije sa potencijalnim ili aktuelnim partnerom ili partnerkom (Slane, 2010).

Vrlo često se, pogotovo u počecima bavljenja ovom temom, seksting posmatrao kao tehnološka, moralna i seksualna kriza društva, mada je već tada bilo naznaka da interaktivnost interneta i digitalnih medija generalno nudi koliko mogućnosti toliko i rizika u onlajn komunikaciji (Livingstone, 2008). Veliki broj stručnjaka danas postavlja pitanje da li je seksting kod adolescenata neka vrsta zamene za fizičku/seksualnu bliskost ili uobičajena forma savremenih oblika seksualnosti. Ovaj drugi stav je posebno zastupljen kod razvojnih psihologa, koji insistiraju na stavu da sporazumni seksting ne može da bude smatran patološkim i problematičnim ponašanjem, makar ne sam po sebi. Seksting bi se mogao posmatrati kao izraz istraživanja sopstvene seksualnosti u ovom periodu razvoja, kao i ojačavanja intimnih relacija, samoekspresije, konstrukcije identiteta i razvijanja socijalnih kontakata (Bianchi, Morelli, Baiocco, & Chirumbolo, 2016; Gordon-Messer, Bauermeister, Grodzinski, & Zimmerman, 2013; Levine, 2013). Ovo je veoma važan aspekt sekstinga zato što bi odgovor na ovo drugo pitanje ukazivao na to da li je seksting rizično ponašanje i da li kao takvo ima svoje negativne posledice, ili je u pitanju deo „normalne” lepeze seksualnosti adolescenata. Zato neki autori predlažu da se neželjeni seksting odredi na osnovu tipa saglasnosti za slanje i/ili primanje eksplicitnog sadržaja i razlikuju nedozvoljeno deljenje eksplicitnog sadržaja (Morelli, Bianchi, Baiocco, Pezzuti, & Chirumbolo, 2016) od neželjenog, ali sporazumnog učestvovanja u sekstingu (kada partner vrši pritisak da drugi partner/ka učestvuje u sekstingu, videti u Drouin & Tobin, 2014; Tobin & Drouin, 2013). Iako su obe vrste ponašanja manifestacija nasilnog sekstinga, one imaju različite posledice kako za počinioca tako i za žrtvu (Drouin, Ross, & Tobin, 2015; Morelli et al., 2016).

Učestalost i korelati sekstinga kod mladih

Kada je reč o učestalosti sekstinga, brojke drastično variraju od istraživanja do istraživanja iz nekoliko razloga. Prvo, činjenica je da bilo koji aspekt digitalne komunikacije, pa tako i seksting, postaje sve učestaliji iz godine u godinu (Madigan, Ly, Rash, Van Ouytsel, & Temple 2018). Saobrazno tome dolazi se do podatka da procenti osoba koje su voljno ili nevoljno bile učesnici sekstinga rastu svake godine. Takođe, postoji i velika razlika između učestalosti sekstinga kod mladih u odnosu na odrasle i procenat ide od 1% odraslih koji su slali erotske ili seksualne sadržaje i 7.1% onih koji su ih primili, preko 9.6% maloletnika uzrasta 10–17 godina, do čak 30% u populaciji mladih (ali punoletnih!) osoba (Dake, Price, Maziarz, & Ward, 2012; Dir, Coskunpinar, Steiner, & Cyders, 2013; Englander, 2012; Eurispes & Telefono Azzurro, 2012; Mitchell, Finkelhor, Jones, & Wolak, 2012). Prva istraživanja u svetu datiraju iz 2000-tih godina i već tada su podaci ukazivali na to da je oko 20% tinejdžera učestvovalo u sekstingu kao pošiljalac bar jedne poruke eksplicitne prirode (National Campaign to Prevent Teen and Unplanned Pregnancy, 2008). Posebno je interesantno da je u literaturi gotovo nemoguće pronaći istraživanja o sekstingu kod srednjoškolaca pre 2013. godine. Pažnja je do tada isključivo bila usmerena na studente i odrasle osobe u vezi ili one koje traže partnera (Rice et al., 2014). U nekim od retkih istraživanja na populaciji američkih srednjoškolaca ukazuje se da je prevalenca sekstinga između 15% i 17%, i da dosta zavisi od oblasti u kojoj je rađeno istraživanje (Lenhart, 2009; Rice et al., 2012), kao i od vremenskog perioda. Već 2013. godine, na sličnom uzorku, procenat onih koji su slali seksualno eksplicitne slike preko mobilnog telefona iznosi između 9% i 27%, a čak 24–65% osoba primilo je sliku ovakvog sadržaja (Strassberg, McKinnon, Sustaíta, & Rullo, 2013). U jednoj od retkih studija koja su se

bavila izloženošću seksualnim sadržajima mladih u Srbiji, dobijeni su slični podaci. Oko 17% adolescenata (11–17 godina) primilo je sadržaj seksualne prirode preko mobilnog telefona, 12% preko računara, a 3% putem imejla. Oko 20% je videlo seksualni sadržaj preko sva tri spomenuta medija (Kuzmanović, Pavlović, Popadić i Milošević, 2019).

Individualni činioci

Većina istraživanja ukazuje na podatak da su dečaci (i muškarci) skloniji korišćenju sekstinga (Delevi & Weisskirch, 2013; Gordon-Messer, Bauermeister, Grodzinski, & Zimmerman, 2013; Strassberg, McKinnon, Sustaíta, & Rullo, 2013; Van Ouytsel, van Gool, Ponnet, & Walrave, 2014), mada ovi rezultati nisu dobijeni u svim studijama (Benotsch, Snipes, Martin, & Bull, 2012; Reyns, Burek, Henson, & Fisher, 2013), kao i da su oni koji nikada nisu bili u braku skloniji slanju tzv. *sektova* od onih koji su u braku (Lenhart, Ling, Campbell, & Purcell, 2010). Ovaj rezultat je još izraženiji kod adolescenata, od kojih je čak 67% poslalo seksualno eksplicitnu poruku, a 54% eksplicitan video i/ili fotografiju svom partneru/partnerki, a i sam procenat onih koji su poslali SMS sa pozivom na seks je u ovoj populaciji značajno viši (Drouin & Landgraff, 2012; Weisskirch & Delevi, 2011). Kod nas se, uglavnom, ponavljaju rezultati pomenutih studija. Tako je oko 25% adolescenata uzrasta 11–17 godina dobilo seksualnu poruku u poslednjih godinu dana, pri čemu je procenat dečaka (30%) veći u odnosu na procenat devojčica (23%). Takođe, opet u skladu sa očekivanjima, procenat adolescenata koji su bili pasivni akteri sekstinga dramatično raste sa uzrastom – od 9% na uzrastu 11–12 godina, na čak 40% na najstarijem uzrastu (15–17 godina). Slična je situacija i sa aktivnim sekstingom, koji je mnogo manje zastupljen kod adolescenata u odnosu na pasivni seksting (8%), ali i dalje je više dečaka nego devojčica u ulozi aktera ove vrste

sekstinga (12% naspram 5%). Očekivano, procenat raste sa uzrastom i kreće se od 1% kod najmlađih adolescenata, pa sve do 14% kod najstarijih. Interesantno je da je oko 7% dece bilo akter i pasivnog i aktivnog sekstinga (Kuzmanović, Pavlović, Popadić i Milošević, 2019).

U kontekstu ranije navedene dileme u vezi sa „normalnošću“ sekstinga kao sastavnog dela seksualnog ponašanja mladih, rezultati istraživanja nedvosmisleno ukazuju na to da je seksting povezan sa seksualnom aktivnošću mladih. Rezultati koji su u vezi sa rizičnim ponašanjima, pak, nisu toliko jasni (Benotsch, Snipes, Martin, & Bull, 2013; Dake, Price, Maziarz, & Ward, 2012; Dir, Cyders, & Coskunpinar, 2013; Eraker, 2010; Ferguson, 2011; Gordon-Messer, Baurmeister, Grodzinski, & Zimmerman, 2013; Temple, Paul, van den Berg, Le, McElhany, & Temple, 2012). Stoga ćemo se kasnije u radu posebno baviti povezanošću sekstinga i mentalnog zdravlja mladih.

Iako se seksting obično povezuje sa negativnim posledicama, nema sumnje da on može biti i dobar facilitator u intimnim odnosima između adolescenata. Na primer, istraživanja pokazuju da su osobe koje su visoko socijalno anksiozne i stidljive, ujedno i otvorenije u komunikaciji preko SMS poruka i interneta (McKenna, Green, & Gleason, 2002; Reid & Reid, 2010). Zanimljiva je i veza između neuroticizma, ekstraverzije i niske savesnosti, sa jedne, i sekstinga, sa druge strane, koja se, gotovo bez izuzetka, vrlo dosledno dobija u istraživanjima (Butt & Phillips, 2008; Delevi & Weisskirch, 2013). Visok neuroticizam, praćen niskom prijatnošću, takođe je povezan za sekstingom, i to, pre svega, sa njegovim vizuelnim formama (slanje nagih i seksualno eksplicitnih fotografija; Delevi & Weisskirch, 2013), a seksting je povezan i sa traženjem uzbuđenja, kao i sa tendencijom ka iskustvenom naspram racionalnom kognitivnom stilu (Van Ouytsel, van Gool, Ponnet, & Walrave, 2014). Na kraju, rezultati istraživanja jasno ukazuju na to da se oni

koji su skloniji sekstingu (i to posebno aktivnom sekstingu) češće upuštaju u seksualna ponašanja, odnosno, češće imaju seksualne odnose (Temple & HyeJeong, 2014).

Kontekstualni činioci

Kada je reč o kontekstualnim činiocima, odnosno, činiocima socijalne sredine, istraživanja se najčešće usmeravaju na aspekte vulnerabilnosti i protektivnosti koji proizilaze iz porodice i školskog okruženja. Tako se, kao važni faktori rizičnog ponašanja koje sa sobom nosi seksting, navode nedostatak roditeljske podrške i, iako ne dosledno, socio-ekonomski status porodice. Drugi navedeni faktor se mnogo ređe sam po sebi pokazuje kao značajan za predikciju problematičnih onlajn ponašanja (pa tako i sekstinga), ali je veoma često povezan za drugim aspektima problematičnog porodičnog funkcionisanja – niska kohezivnost porodice, konflikti ili zanemarivanje (Montiel & Agustina, 2019). Ova ponašanja često uvećavaju rizik od onlajn viktimizacije, a poseban problem predstavljaju i marginalizacija mladih od strane porodice, konflikti sa roditeljima i uopšteno život u disfunkcionalnim porodicama (Mitchell, Finkelhor, & Wolak, 2007; Wells & Mitchell, 2008; Wolak, Finkelhor, & Mitchell, 2004). Ovi faktori su relevantni u manje-više svim vrstama digitalnog nasilja (ne samo kod sekstinga), pošto počinioci viktimizacije u mladima iz ovakvih porodica prepoznaju osobe koje traže empatiju, pažnju i fidbek od odraslih (a koje ne nalaze u svojim porodicama), pa su generalno skloniji rizičnijem ponašanju u onlajn komunikaciji sa nepoznatim ljudima (Santisteban & Gámez-Guadix, 2017; Webster et al., 2012).

Istraživanja se, naravno, nisu bavila samo faktorima rizika, već i protektivnim faktorima, od koji su najbitniji svakako roditeljska podrška, koja podrazumeva i dobre odnose između roditelja i dece (Wang, Iannotti, &

Nansel, 2010), vezanost za roditelje (Atwood, Beckert, & Rhodes, 2017) i roditeljska medijacija, koja podrazumeva način na koji roditelji regulišu i superviziraju onlajn ponašanje svoje dece (Eastin, Greenberg, & Hofschire, 2006). Kada je reč o roditeljskoj (ali i porodičnoj) podršci, rezultati gotovo nedvosmisleno ukazuju na to da je ova vrsta podrške izuzetno bitan činilac protiv stresora (Cakar & Tagay, 2017; Plotnik, 1993), važan protektivni faktor u preveniranju bihevioralnih problema (Kim, 2000) i negativnih efekata izloženosti rizičnim onlajn iskustvima (Hellfeldt, López-Romero, & Andershed, 2017).

Istraživanja nisu jasno pokazala koje roditeljske strategije medijacije predstavljaju najbolji protektivni faktor za zaštitu od onlajn viktimizacije i stoga se može zaključiti da samo povećanje medijacije ne smanjuje rizike za viktimizaciju (Livingstone & Helsper, 2008). Percepcija roditeljske kontrole od strane adolescenata samo marginalno smanjuje ovu opasnost (Valcke, De Wever, Van Keer, & Schellens, 2011), a i to kontrola koja se odnosi, pre svega, na superviziju vremena koje dete provodi na internetu i načina deljenja ličnih informacija (Ortega-Barón, Buelga, & Cava, 2016; Walrave & Heirman, 2011). Međutim, neke od restriktivnijih strategija, kao što su provera veb-stranica koje dete posećuje, korišćenje posebnih softvera za monitoring ili postavljanje računara u prostorije gde je moguća bolja kontrola korišćenja, nisu se pokazale kao protektivne za izloženost onlajn viktimizaciji (Lee & Chae, 2007; Mesch, 2009; Navarro, Serna, Martínez, & Ruiz-Oliva, 2012). S druge strane, strategije aktivne medijacije – naponi roditelja da objasne medijske sadržaje deci, deljenje stavova i diskusija o (ne)poželjnim aspektima medijskih sadržaja – pokazuju bolji uspeh u zaštiti od različitih vidova onlajn viktimizacije (Valkenburg, Piotrowski, Hermanns, & Leeuw, 2013). Kada je reč o sekstingu, ili pre o izloženosti seksualno eksplicitnom materijalu generalno, istraživanja pokazuju da je otvoreni razgovor između

roditelja i dece na ovu temu snažan protektivni faktor koji ne samo da smanjuje verovatnoću rizičnih ponašanja u ovom domenu, već može umanjiti snagu pritiska vršnjaka kada je reč o upuštanju u seksualne aktivnosti (East, Khoo, & Reyes, 2006; Whitaker & Miller, 2000).

Faktori koji su veoma važni u kontekstu sekstinga, a koji dolaze iz aspekta školskog okruženja, jesu povoljna školska klima (Hinduja & Patchin, 2012) i obrazovanje u sferi digitalnog sveta (Montiel & Agustina, 2019). Edukacija ne znači samo učenje o sigurnom korišćenju interneta, već i primerenu superviziju korišćenja digitalnih uređaja, pogotovo kada su u pitanju mlađi adolescenti (Osgood & Anderson, 2004), mada rezultati u vezi sa uspešnošću edukacije ovog tipa nisu jednoznačni (Doring, 2014; Klettke, Hallford, & Mellor, 2014). Ovo je donekle posledica činjenice da se percepcije rizika ponašanja u onlajn svetu ne moraju uvek poklopiti kod nastavnika i učenika (Doring, 2014), kao i toga da se pritisak vršnjaka neretko pokazuje kao snažniji faktor nego svest o rizičnim ponašanjima (Albury & Crawford, 2013). Kao i u nekim drugim sferama edukacije adolescenata, i ovde su se uspešnijim pokazali oni modeli koji u edukaciju uključuju bivše učenike srednjih škola kao vršnjačke edukatore (Strassberg, Rullo, & Mackaronis, 2014; Strohmaier, Murphy, & DeMatteo, 2014) od onih u kojima su edukatori bili sami nastavnici. Naravno, i ovde socijalna podrška (pre svega vršnjaka i nastavnika) igra važnu ulogu kao protektivni faktor za upuštanje u rizične aktivnosti, izloženost nasilju, zloupotrebu psihoaktivnih supstanci i sl. (Cakar & Tagaj, 2017; Hedge, Sianko, & McDonell, 2016; Wright, 2016). Ujedno i sam osećaj pripadnosti školi smanjuje verovatnoću upuštanja u rizična ponašanja, kako u ona u fizičkom svetu, tako i u ona u onlajn okruženju (McNeely & Falci, 2004; Rovic, Bezinović, & Bašić, 2015).

Međutim, pored prisustva roditelja i nastavnika i postojanja socijalne podrške, važan aspekt predstavlja i obrazovanje u sferi razvoja

ličnosti, kao i u sferi razumevanja digitalnog okruženja. Tako su studije pokazale da razvijanje reflektivnijeg rasuđivanja i prosocijalnog ponašanja doprinosi umanjivanju rizika od onlajn viktimizacije i upuštanja u onlajn rizična ponašanja. S tim u vezi, naglašava se da je pored ideje o sposobnim čuvarima (Hollis, Felson, & Welsh, 2013), potrebno razvijati i otvorenu komunikaciju kao adekvatan vid prevencije rizika izloženosti onlajn viktimizaciji. Na kraju, važan aspekt i školske, i roditeljske uloge jeste i razvijanje empatije, samokontrole, uspostavljanje pravila ponašanja u sajber prostoru i razumnog vremenskog okvira za korišćenje interneta, osećaja privatnosti i, možda i ključno, razvijanje jasnijeg razumevanja posledica onlajn ponašanja. Kada je reč konkretno o sekstingu, dobar način prevencije rizičnog ponašanja vezanog za ovaj vid onlajn komunikacije jeste i edukacija o seksualnoj emotivnosti i emocionalnoj samoregulaciji, kao i značaja poštovanja sopstvene i privatnosti drugih osoba, i opasnostima distribucije sadržaja koji se nađe onlajn (Montiel & Agustina, 2019).

Mentalno zdravlje, rizična ponašanja i seksting

Seksting je poslednjih desetak godina naročito zaokupio pažnju istraživača i stručnjaka zbog svojih potencijalnih negativnih efekata i povezanosti sa rizičnim ponašanjima, posebno kod mladih (Agustina & Gómez-Durán, 2012; Benotsch, Snipes, Martin, & Bull, 2012; Ngo, Jaishankar, & Agustina, 2017; Wolak & Finkelhor, 2011). Tako se danas veoma često, uporedo sa istraživanjem sekstinga, ispituju i onlajn viktimizirajuća seksualna ponašanja, definisana kao neželjena diseminacija nećijih nagih fotografija ili drugog seksualnog sadržaja, kao i izloženost pritisku ili pretnjama da se učestvuje u sekstingu (Gasso, Agustina, Mueller-Jonson, & Montiel, 2019). Posledice koje ova forma sekstinga ima na mentalno zdravlje

uglavnom ukazuju na povećan broj pokušaja suicida (Dake, Price, Maziarz, & Ward, 2012; Jasso, Lopez, & Gamez-Guadix, 2018), probleme u privrženosti (Drouin & Landgraff, 2011; Weisskirch & Delevi, 2011) i izraženu depresiju i impulsivnost (Dake, Price, Maziarz, & Ward, 2012; Temple et al., 2014; Van Ouytsel, van Gool, Ponnet, & Walrave, 2014). U samom početku bavljenja sekstingom, podaci su ukazivali na to da adolescentkinje nedozvoljenu distribuciju njihovih intimnih slika vide kao veoma uznemirujuće, čak traumatično iskustvo (Ringrose, Gill, Livingstone, & Harvey, 2012), kao i da se ova vrsta viktimizirajućeg sekstinga vidi kao nova vrsta verbalnog i fizičkog vršnjačkog nasilja (Calvete, Orue, Estevez, Villardon, & Padilla, 2010; Gámez-Guadix, Orue, Smith, & Calvete, 2013).

Naravno, postavlja se i pitanje povezanosti ova dva fenomena, i čini se razumnim da se seksting vidi kao faktor rizika za onlajn viktimizirajuća seksualna iskustva. Svako slanje seksualno eksplicitnih poruka i/ili drugog sadržaja nosi sa sobom rizik od neželjene diseminacije takvog sadržaja osobama kojima nisu namenjene. Takođe, ljudi su često skloniji da intimne sadržaje dele onlajn nego uživo, čime se rizik još više pojačava, a počinitelac nasilnog ponašanja (koji je primalac ovakvog sadržaja) može tražiti dodatne slike i/ili susret uživo kao vid ucene (Reyns, Burek, Henosn, & Fisher, 2013). Često se dešava da primalac ovakvog sadržaja nije i počinitelac nasilja, ali se povećava rizik da do sadržaja dođu i drugi i time, oni kojima sadržaj nije ni bio namenjen, postanu zlostavljači.

Od konkretnih problema sa mentalnim zdravljem i sklonosti ka rizičnom ponašanju koji se u studijama povezuju sa učestalošću sekstinga, treba istaći i neuroticizam (Butt & Phillips, 2008), sklonost ka visoko rizičnim aktivnostima kao što su analni seks, često menjanje partnera, nekorišćenje zaštite prilikom seksa, ranije stupanje u seksualne odnose, ali i korišćenje marihuane, cigareta i sklonost ka opijanju (Dake, Price, Maziarz,

& Ward, 2012; Ferguson, 2011). Dalje, istraživanja pokazuju da kombinacije nekih osobina ličnosti (npr. visok neuroticizam i niska prijatnost) koje su korelati sekstinga, takođe predstavljaju korelate drugih visoko rizičnih oblika ponašanja, kao što su konzumiranje cigareta (Malouff, Thorsteinsson, & Schutte, 2006), impulsivnost u distresu (Settles, Fischer, Cyders, Combs, Gunn, & Smith 2012), visoko rizična ponašanja vezana za HIV (Trost, Herbst, Masters, & Costa, 2002), kao i za depresiju i zloupotrebu psihoaktivnih supstanci (Juhasz et al., 2009). Veza između traženja uzbuđenja i sekstinga može biti interesantna i sa aspekta rizičnih ponašanja. Naime, procenat adolescenata koji smatraju seksting prihvatljivim značajno je niži nego kod odraslih. Time će se mladi, koji su skloniji traženju uzbuđenja, češće upuštati u rizična ponašanja povezana sa sekstingom, pošto će ona pružati zadovoljenje ove potrebe (Hinduja & Patchin, 2012). Posebnu pažnju treba posvetiti i činjenici da su osobe koje se upuštaju u seksting sklonije i agresivnom ponašanju (Dake, Price, Maziarz, & Ward, 2012; Lee, Moak, & Walker, 2016), kao i da su žene koje se upuštaju u seksting mnogo češće žrtve onlajn seksualne viktimizacije (Gamez-Guadix, Almendros, Borajjo, & Calvete, 2015) i fizičkog nasilja na sastancima (Morelli, Bianchi, Baiocco, Pezzuti, & Chirumbolo, 2016; Tobin & Drouin, 2013).

Ciljevi istraživanja

Sve navedeno nas je motivisalo da u ovom istraživanju postavimo sledeća pitanja: „Koliko je učestalo seksting ponašanje kod adolescenata u Vojvodini?“, kao i „Koji su korelati ovakvog ponašanja?“. Postavljamo, takođe, i pitanje da li je seksting jedna integralna aktivnost, ili se unutar nje mogu razlikovati različite vrste sekstinga? Posebna pažnja posvećena je socio-demografskim varijablama (pol, uzrast i onlajn aktivnost adolescenta),

osobinama ličnosti i drugim psihološkim varijablama, kao i ulozi vršnjaka, škole i roditelja u moderiranju ove vrste onlajn ponašanja. S navedenim u vezi, postavljeni su sledeći ciljevi:

(1) Ispitati pojavne forme i prevalencu sekstinga kod adolescenata u Vojvodini;

(2) Ispitati efekte individualnih i kontekstualnih činilaca na ispoljavanje različitih formi sekstinga. U skladu sa ekološkim modelom, obuhvaćeni su činioци mikro-, makro- i mezonivoa, kao i u prethodnim poglavljima.

(3) Predložiti finalni model kojim se može objasniti učestvovanje u seksting ponašanjima na osnovu značajnih individualnih i kontekstualnih činilaca.

Metodološki deo rada je detaljno opisan u poslednjem poglavlju monografije.

Rezultati istraživanja

Zastupljenost različitih formi sekstinga

Na osnovu rezultata istraživanja može se zaključiti da je najveći broj srednjoškolaca (32.3%) u prethodnih godinu dana imao pasivnu ulogu u sekstingu (Tabela 23). Tačnije, skoro trećina njih primila je od nekoga seksualni sadržaj u obliku fotografije ili video-snimka u situaciji kada nije postojala prethodna namera da se takav sadržaj traži. S druge strane, tri puta manje adolescenata (11.3%) izjavilo je da je u sekstingu uzelo aktivno učešće putem slanja ličnog seksualnog sadržaja drugima. Od ukupnog broja ispitanika, njih 42.5% je izjavilo da je u prethodnih godinu dana istovremeno učestvovalo i u aktivnim i u pasivnim formama sekstinga.

Tabela 23

Učestalost pojedinih oblika sekstinga

Vrsta seksting ponašanja	Ponašanje	<i>f</i>
Aktivni seksting	Snimio/la sam i poslao/la nekome seksualne fotografije/videe samog sebe.	65 (11,3%)
Seksting-nasilje	Snimio/la sam nečije fotografije/videe seksualnog sadržaja i poslao/la ih trećoj osobi bez pristanka onoga ko je na fotografiji/video.	26 (4,5%)
	Prosledio/la sam nekome fotografije/videe seksualnog sadržaja koje sam primio/la.	61 (10,6%)
	Vršio/la sam pritisak na nekoga (stalno insistirao/la) da mi pošalje svoju seksualnu fotografiju/video.	14 (2,4%)
	Pretio/la sam nekome da mi pošalje svoju fotografiju/video seksualnog sadržaja.	3 (0,5%)
Pasivni seksting	Primio/la sam od nekoga seksualnu fotografiju/video neke treće osobe, bez prethodne namere da to tražim.	186 (32,3%)
Seksting-viktimizacija	Neko je podelio (šerovao/share) moje fotografije/videe seksualnog sadržaja bez mog pristanka.	11 (1,9%)
	Neko je vršio pritisak na mene (stalno insistirao/la) da mu pošaljem svoje fotografije/videe seksualnog sadržaja.	83 (14,4%)
	Neko mi je pretio da mu/joj pošaljem svoje fotografije/videe seksualnog sadržaja.	19 (3,3%)

Seksting kao vid nasilja u prethodnih godinu dana pretrpelo je 19.6% adolescenata, dok je njih 18% izjavilo da je vršilo seksting kao vid nasilja. Procenat aktivnih žrtava, odnosno onih adolescenata koji su istovremeno bili i nasilnici i žrtve, u ovom istraživanju iznosio je 5.68%. Sve vrste seksting ponašanja nalaze se u značajnom pozitivnom odnosu niskog intenziteta (Tabela 24).

Tabela 24

Relacije različitih vrsta sekstinga

Vrsta sekstinga	Aktivni seksting	Pasivni seksting	Seksting-nasilje	Seksting-viktimizacija
Aktivni seksting	-			
Pasivni seksting	.22**	-		
Seksting-nasilje	.21**	.30**	-	
Seksting-viktimizacija	.29**	.27**	.17**	-

** $p < .01$.

Aktivni seksting. Od ukupnog broja adolescenata koji su aktivno učestvovali u sekstingu, njih 61.5% je izjavilo da je slalo seksualni sadržaj partneru, njih 20% bivšem partneru, dok je po 9% njih izjavilo da je slalo takav sadržaj drugu/drugarici ili osobi koju poznaju samo preko interneta. Kada se govori o učestalosti ovakvog ponašanja, rezultati istraživanja su ukazali na to da je najveći procenat adolescenata (35.4%) koji su aktivno učestvovali u sekstingu, manifestovao ovu vrstu ponašanja 2 do 3 puta tokom godine, dok je nešto manji broj njih (29.2%) vršilo aktivni seksting samo jednom u prethodnih godinu dana. Preostalih 35.4% adolescenata vršilo je aktivni seksting 1 do 2 puta mesečno ili češće. Najveći broj adolescenata koji su vršili aktivni seksting (75.4%) činio je to kao vid flertovanja, dok je 21.5% njih manifestovalo to ponašanje u kontekstu zbijanja šale. Samo 3.1% njih je izjavilo da su bili prinuđeni na takvo ponašanje.

Pasivni seksting. Od ukupnog broja adolescenata koji su imali pasivnu ulogu u sekstingu, njih 50% izjavilo je da je seksualni sadržaj primilo od druga/drugarice, dok je skoro trećina njih (31%) izjavila da je takav sadržaj primila od potpuno nepoznate osobe. Devetnaest adolescenata (10%) izjavilo je da je onlajn seksualni sadržaj primilo od nekoga koga poznaje samo preko interneta, dok je ukupno 9% njih takav sadržaj primilo od sadašnjeg ili bivšeg partnera. Ukupno 46.2% adolescenata koji su imali pasivnu ulogu u sekstingu doživelo je

takvo iskustvo 2 do 3 puta tokom prethodne godine, a 39.8% samo jednom u prethodnih godinu dana. Preostalih 14% ispitanika koji pripadaju ovoj grupi, takvo iskustvo doživelo je 1 do 2 puta mesečno ili češće od toga. Najveći broj ispitanika koji pripadaju ovoj grupi (48.9%) smatra da je primilo nečiji seksualni sadržaj kao čin zbijanja šale, dok je 32.3% njih izjavilo da smatra takvo ponašanje činom flerta. Samo 17.7% ispitanika iz ove grupe izjavilo je da takvo ponašanje smatra uznemiravanjem.

Seksting-nasilje i seksting-viktimizacija. Rezultati istraživanja ukazuju na to da je seksting kao vrstu nasilja u prethodnih godinu dana vršilo 14.6% adolescenata, dok je njih 15.5% imalo ulogu žrtve u ovoj vrsti nasilja. Aktivne žrtve onlajn seksting-nasilja zastupljene su u manjem broju (4.86%). Kao dominantan vid vršenja seksting-nasilja pokazalo se prosleđivanje nečijih fotografija/video-snimaka seksualnog sadržaja (71.43%), dok su prijatelji najčešće oni kojima se takva vrsta sadržaja prosleđivala u kontekstu zbijanja šale. Dominantan odgovor adolescenata je bio da su ovaj vid ponašanja ispoljili jednom u prethodnih godinu dana. Kada se govori o žrtvama, 94.38% njih je izjavilo da je najčešće bilo izloženo pritisku od strane drugog u cilju slanja sopstvenog seksualnog sadržaja. Nasilnik je u tim slučajevima najčešće bio neko koga žrtva poznaje samo preko interneta, a takvo ponašanje nasilnika je najčešće tumačeno kao vid flerta. Ovakvo ponašanje se takođe ispoljavalo najčešće jednom u prethodnih godinu dana.

Uloga individualnih činilaca

Demografske karakteristike

Pol. Rezultati ovog istraživanja ukazali su na to da ne postoje statistički značajne polne razlike u aktivnom sekstingu ($\chi^2(1) = 0.22, p = .64$) i seksting-nasilju ($\chi^2(1) = 0.06, p = .80$), odnosno na to da mladići i devojke podjednako učestvuju u ovim aktivnostima. S druge strane, značajne statističke razlike po

polu dobijene su u slučaju pasivnog sekstinga ($\chi^2(1) = 4.94, p < .05$) i seksting-viktimizacije ($\chi^2(1) = 11.84, p < .001$) u smeru da su devojke (35%) češće od mladića (25%) imale pasivnu ulogu u sekstingu ($t(574) = -2.23, p < .05$) i da su devojke (18.7%) češće bile žrtve ovog vida nasilja ($t(574) = -3.10, p < .001$) u poređenju sa mladićima (7.3%).

Uzrast. Uzrast adolescenata značajno je povezan samo sa aktivnim sekstingom ($r = .16, p < .01$), dok sa pasivnim sekstingom ($r = .04, p = .34$), seksting-nasiljem ($r = .06, p = .13$) i seksting-viktimizacijom ($r = .05, p = .26$) ove relacije nisu bile značajne. Sa starošću, dakle, raste verovatnoća učestvovanja adolescenata u aktivnom sekstingu, pri čemu se značajne pozitivne relacije dobijaju za devojke ($r = .18, p < .01$), ali ne i za mladiće ($r = .11, p = .15$).

Onlajn aktivnost

Razlike između onih koji imaju i koji nemaju nalog na određenim društvenim mrežama u različitim formama sekstinga dobijene su za naloge na Tviteru, TikToku i Kiku. Kada se govori o Tviteru, značajno veće učestvovanje u aktivnom ($t(574) = 2.55, p < .05$) i pasivnom sekstingu ($t(574) = 3.61, p < .001$) ostvaruju adolescenti koji poseduju profil na ovoj društvenoj mreži. Adolescenti koji poseduju TikTok profil takođe više učestvuju u pasivnom sekstingu ($t(574) = 2.79, p < .01$), seksting-nasilju ($t(574) = 2.36, p < .05$) i seksting-viktimizaciji ($t(574) = 2.36, p < .05$) od adolescenata koji ga ne poseduju. Značajno veću seksting-viktimizaciju, takođe, doživljavaju oni adolescenti koji poseduju profil na Kiku ($t(574) = 3.22, p < .001$). Generalno, ukupan broj naloga na društvenim mrežama, dnevno vreme provedeno na internetu, sklonost ka rizičnom ponašanju na internetu i zavisnost od društvenih mreža su značajno pozitivno povezani sa svim formama sekstinga (Tabela 25), ali su te relacije prilično niskog intenziteta.

Tabela 25

Relacije onlajn aktivnosti i različitih vrsta sekstinga

Indikatori onlajn aktivnosti	Aktivni seksting	Pasivni seksting	Seksting-nasilje	Seksting-viktimizacija
Ukupan broj naloga	.10*	.20**	.17**	.12**
Dnevno vreme provedeno na internetu	.15**	.13**	.13**	.11**
Zavisnost od društvenih mreža	.11**	.21**	.18**	.18**
Rizično ponašanje na internetu	.28**	.33**	.26**	.28**

** $p < .01$; * $p < .05$.

Psihološke karakteristike

Rezultati istraživanja ukazuju na to da je samopoštovanje negativno povezano sa pasivnim sekstingom i seksting-viktimizacijom, odnosno, da će adolescenti koji imaju niže samopoštovanje pre biti skloniji uzimanju pasivne uloge u sekstingu, ali da će češće biti žrtva ovog vida nasilja (Tabela 26). Kada su u pitanju strategije emocionalne regulacije može se videti da impulsivnost i ciljevi pozitivno koreliraju sa svim formama sekstinga, da strategije pozitivno koreliraju sa pasivnim sekstingom i seksting-viktimizacijom, dok jasnoća pozitivno korelira sa pasivnim sekstingom i seksting-nasiljem. Generalno, adolescenti koji imaju problema u regulaciji impulsivnih reakcija i regulaciji ciljeva u situacijama uznemirenosti su skloniji svim formama sekstinga. S druge strane, problemi u regulaciji strategija prevladavanja uznemirenosti čine adolescenta vulnerabilnim na pasivno učešće u sekstingu, ali i na uzimanje uloge žrtve u ovom vidu nasilja. Podložnost ulozi žrtve takođe je karakteristična za one adolescente koji imaju problem sa prihvatanjem stanja uznemirenosti, dok nedovoljna umešnost u proceni jasnoće uznemirenosti čini adolescente podložnijim pasivnom sekstingu i vršenju seksting-nasilja.

Tabela 26

Relacije psiholoških karakteristika i različitih vrsta sekstinga

Psihološke karakteristike	Aktivni seksting	Pasivni seksting	Seksting-nasilje	Seksting-viktimizacija
Samopoštovanje	-.06	-.12**	-.03	-.11*
Strategije emocionalne regulacije				
Strategije (ograničen pristup strategijama emocionalne regulacije)	.02	.10*	.04	.11*
Neprihvatanje emocionalnih reakcija (odgovora)	.03	.08	.08	.12**
Impulsivnost (teškoće u kontroli impulsa)	.12**	.16**	.13**	.16**
Ciljevi (teškoće u održavanju usmerenosti na cilj)	.18**	.25**	.19**	.21**
Svesnost (nedostatak emocionalne svesnosti)	.03	.05	.03	.04
Jasnoća (nedostatak emocionalne jasnoće)	.07	.13**	.16**	.06

** $p < .01$; * $p < .05$.**Uloga vršnjaka**

Socijalni ciljevi. Prema rezultatima istraživanja, socijalni ciljevi koji su usmereni na bliskost i prihvatanje, kao i na dominaciju, pozitivno su povezani sa pasivnim sekstingom i seksting-nasiljem. Dakle, adolescenti koji su usmereni na ostvarivanje dominacije u vršnjačkoj grupi, kao i oni koji su usmereni na ostvarivanje bliskih veza sa drugima u cilju međusobnog

prihvatanja, skloniji su vršenju seksting-nasilja, ali i preuzimanju pasivne uloge u seksting ponašanju. S druge strane, socijalni ciljevi koji se ostvaruju putem društvenih mreža, a koji su orijentisani na bliskost i prihvatanje, značajno pozitivno su povezani sa svim formama sekstinga (Tabela 29). Ovaj nalaz ukazuje na činjenicu da je seksting kod adolescenata potencijalno odraz konformizma grupi i da predstavlja ponašanje koje je za adolescente odraz normativa. Socijalni ciljevi koji se ostvaruju dominacijom preko društvenih mreža nalaze se u značajnim pozitivnim relacijama sa formama sekstinga koje se karakterišu kao nasilje i viktimizacija. Dakle, adolescenti koji su usmereni na ostvarivanje dominacije na društvenim mrežama, ujedno su skloniji ulogama i nasilnika i žrtve u kontekstu sekstinga.

Vršnjačke norme i šeme vršnjačkih odnosa. Na zaključak o sekstingu kao potencijalno normativnom fenomenu ukazuju i pozitivne korelacije vršnjačkih normi koje ukazuju na tolerantniji odnos prema digitalnom nasilju sa svim formama sekstinga (Tabela 27). Dakle, viši stepen tolerancije na digitalno nasilje imaju adolescenti koji su ujedno uključeni u neku od seksting formi ponašanja. Šeme vršnjačkih odnosa, s druge strane, ostvaruju negativne relacije sa aktivnim i pasivnim sekstingom (Tabela 27). Tačnije, ukoliko se vršnjaci iz razreda ne doživljavaju kao izvor socijalne podrške, već kao neprijateljski nastrojeni i sebični pojedinci, postoji veći rizik da se adolescent uključi u dva osnovna vida sekstinga.

Tabela 27

Relacije indikatora vršnjačkih odnosa i različitih vrsta sekstinga

Činioci vršnjačkih odnosa	Aktivni seksting	Pasivni seksting	Seksting-nasilje	Seksting-viktimizacija
Socijalni ciljevi				
Bliskost i prihvatanje	.02	.14**	.11**	.07
Bliskost i prihvatanje na društvenim mrežama	.09*	.11**	.12**	.09*
Dominacija	.02	.14**	.15**	.03
Dominacija na društvenim mrežama	.01	.06	.13**	.09*
Pozitivne šeme vršnjačkih odnosa	-.09*	-.14**	-.08	-.03
Vršnjačke norme (veća tolerancija na digitalno nasilje)	.17**	.33**	.24**	.20**

** $p < .01$; * $p < .05$.

Uloga roditelja i porodične prilike

Obrazovanje roditelja i materijalni status. Obrazovanje roditelja, kao i procenjeno materijalno stanje u porodici, nisu bili značajno povezani ni sa jednom vrstom seksting ponašanja (Tabela 28).

Tabela 28

Relacije porodičnih činilaca i različitih vrsta sekstinga

Porodični činioци	Aktivni seksting	Pasivni seksting	Seksting-nasilje	Seksting-viktimizacija
Obrazovanje oca	.07	.02	.07	.00
Obrazovanje majke	.02	.03	.02	-.02
Procena materijalnog statusa	.00	.00	.05	-.03
Roditeljska medijacija	-.15**	-.16**	-.12**	.00
Roditeljska kontrola	-.11**	-.10**	-.07	-.09*

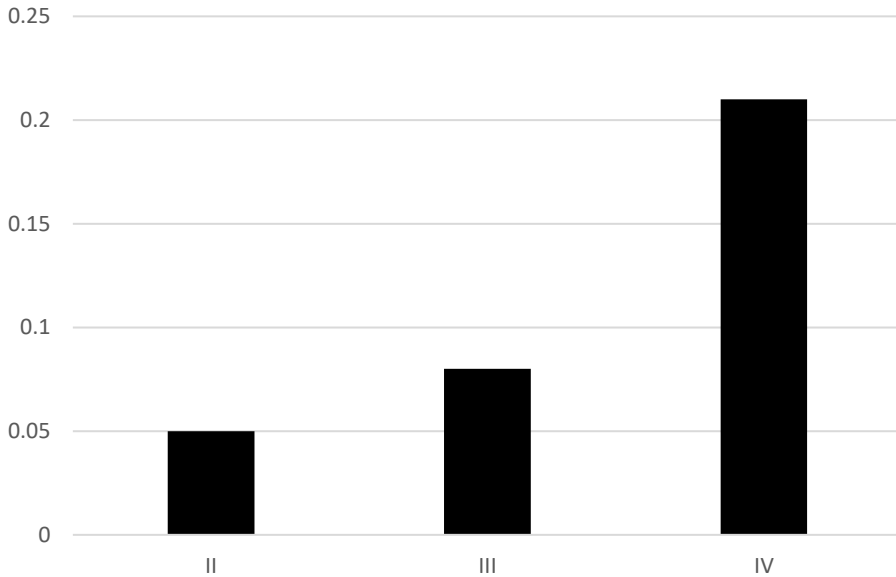
** $p < .01$; * $p < .05$.

Roditeljska medijacija i kontrola. Roditeljska medijacija je značajno negativno povezana sa svim vrstama sekstinga, osim sa seksting-viktimizacijom, dok je roditeljska kontrola značajno i negativno povezana sa svim vrstama sekstinga, osim sa seksting-nasiljem (Tabela 28). Dakle, što je posrednička uloga roditelja veća u situacijama kada deca koriste digitalne medije, postoji manja šansa da njihovo dete učestvuje u aktivnom i pasivnom sekstingu, kao i da seksting koristi kao formu digitalnog nasilja. Visoka roditeljska kontrola, pored toga što je zastupljena kod mladih koji manje učestvuju u aktivnom i pasivnom sekstingu, ujedno je povezana i sa manjim šansama da mladi budu uključeni u nasilni proces kao žrtve sekstinga.

Uloga škole

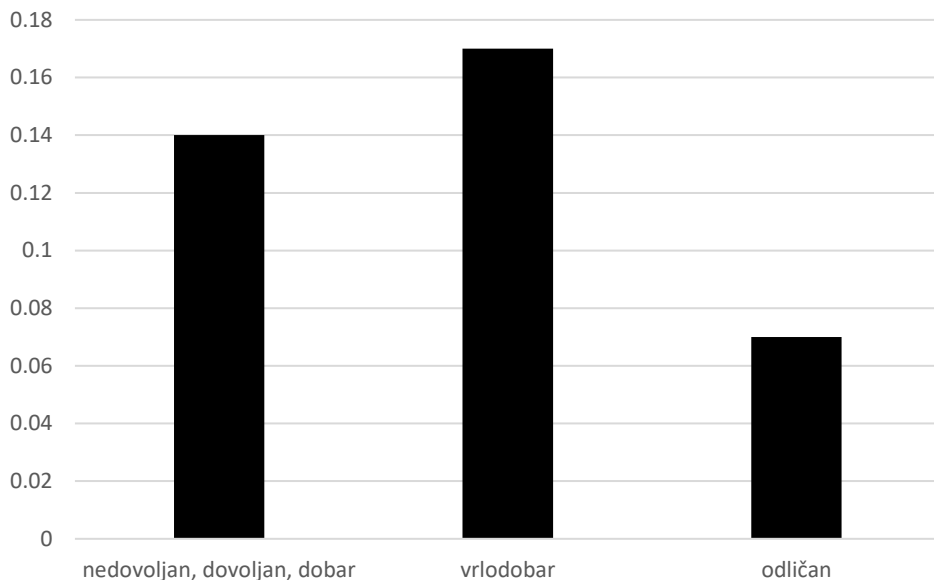
Tip škole i razred. Rezultati istraživanja su ukazali na to da ne postoje razlike u odnosu na tip škole koju učenici pohađaju ni na jednoj od formi sekstinga, dok se razred (Grafikon 4) pokazao značajnim faktorom samo u slučaju aktivnog sekstinga ($F(2,573) = 13.55, p < .001$). Bonferonijevim post hoc testom dobijeno je da postoje razlike između učenika IV i III razreda, u smeru u kojem učenici IV razreda više učestvuju u

aktivnoj formi sekstinga. Isti nalazi su dobijeni i u slučaju poređenja učenika IV i II razreda.

Grafikon 4. Izraženost aktivnog sekstinga u odnosu na razred.

Školski uspeh. U istraživanju su detektovane značajne razlike na aktivnoj formi sekstinga u odnosu na školski uspeh učenika ($F(2,573) = 6.73$, $p < .001$). Bonferonijevim post hoc testom (Grafikon 5) dobijeno je da postoje razlike između učenika koji postižu odličan uspeh u poređenju sa učenicima koji postižu vrlodobar školski uspeh, i to u smeru da su odlični učenici značajno manje skloni da sekstingu pristupaju iz aktivne uloge.

Grafikon 5. Izraženost aktivnog sekstinga u odnosu na školski uspeh.

Školska klima. Školska klima je značajno negativno povezana samo sa seksting-viktimizacijom ($r = -.10$, $p < .05$), dok sa aktivnim sekstingom ($r = -.05$, $p = .20$), pasivnim sekstingom ($r = -.04$, $p = .36$) i seksting-nasiljem ($r = -.05$, $p = .23$) ne ostvaruje značajne relacije. Drugim rečima, što se školska klima procenjuje kao manje bezbedna i što učenik izveštava o nižoj privrženosti školi, to je veći rizik da učenik preuzme ulogu žrtve u sekstingu.

Predloženi model

Kako bi se ustanovilo koji su ključni faktori različitih seksting ponašanja, sprovedena je hijerarhijska regresiona analiza s činiocima iz domena onlajn aktivnosti, individualnim, porodičnim, vršnjačkim i školskim činiocima koji su izdvojeni kao značajni u prethodnim analizama kao

posebnim koracima u obradi. U slučaju kada je kriterijum bila jedna vrsta seksting ponašanja, analiza je rađena, u jednom slučaju bez kontrole preostalih vrsti sekstinga, a u drugom slučaju uz njihovu kontrolu viktimizacije u prvom koraku analize.

U slučaju predikcije aktivnog sekstinga rezultati su ukazali na činjenicu da su varijable iz spektra onlajn aktivnosti, kao i razred učenika, njegove značajne determinante (Tabela 29). U poslednjem koraku finalnog modela (Tabela 30), prilikom kontrolisanja preostalih vrsta sekstinga, može se ustanoviti da značajnu ulogu u oblikovanju aktivnog sekstinga imaju rizično ponašanje na internetu i razred koji devojke i mladići trenutno pohađaju. Doprinosi ove dve varijable ispoljavanju aktivnog sekstinga su pozitivni, što upućuje na zaključak da sa uzrastom i sa većom sklonošću ka rizičnim ponašanjima na internetu raste i verovatnoća učestvovanja u sekstingu sa preuzimanjem aktivne uloge u njemu. Stoga se čini da aktivni seksting, zapravo, predstavlja normativni fenomen među adolescentima koji se potencijalno javlja kao posledica rizičnog ponašanja na internetu.

Tabela 29

Procenat objašnjene varijanse svake grupe činilaca u predikciji aktivnog sekstinga

Grupe činilaca	ΔR^2	ΔR^2
Kontrola - preostale vrste sekstinga	-	.13***
Demografske karakteristike	.02**	.01**
Onlajn aktivnost	.09***	.04***
Psihološke karakteristike	.01*	.00
Porodični činoci	.01	.01
Činioci vršnjačkih odnosa	.01	.00
Školski činoci	.01*	.01*
Ukupno	.15***	.20***

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Tabela 30

Parcijalni doprinosi prediktora aktivnog sekstinga

Grupe činilaca	Prediktori	β	β
Kontrola	Pasivni seksting	-	.06
	Seksting-nasilje	-	.14***
	Seksting-viktimizacija	-	.17***
Demografski činiooci	Uzrast	-.08	-.06
Onlajn aktivnost	Dnevno vreme provedeno na internetu	.08	.07
	Rizična ponašanja na internetu	.19***	.13**
	Ukupan broj naloga na društvenim mrežama	.05	.04
	Prekomerna upotreba društvenih mreža	-.05	-.07
Psihološke karakteristike	Emocionalna regulacija – neprihvatanje	-.06	-.06
	Emocionalna regulacija – impulsivnost	.10*	.06
Porodični činiooci	Roditeljska medijacija	-.07	-.07
	Roditeljska kontrola	-.01	.01
Činiooci vršnjačkih odnosa	Socijalni ciljevi – bliskost i prihvatanje na društvenim mrežama	.08*	.06
	Pozitivne šeme vršnjačkih odnosa	-.03	-.02
	Vršnjačke norme (veća tolerancija na digitalno nasilje)	.08	.05
Školski činiooci	Razred	.19***	.17*
	Školski uspeh	-.05	-.05

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

U slučaju predikcije pasivnog sekstinga rezultati su ukazali na to da su varijable iz spektra onlajn aktivnosti, individualnih karakteristika i vršnjačkih činilaca njegove značajne determinante (Tabela 31). U poslednjem koraku finalnog modela (Tabela 32), prilikom kontrolisanja preostalih vrsta sekstinga, može se ustanoviti da značajnu ulogu u

oblikovanju pasivnog sekstinga imaju rizična upotreba interneta, problemi u definisanju ciljeva kao manifestacija problema u emocionalnoj regulaciji i vršnjačke norme. Sva tri prediktora su pozitivnog usmerenja, što upućuje na zaključak da su adolescenti sa navedenim karakteristikama (skloni rizičnoj upotrebi interneta, tolerantniji na digitalno nasilje i s određenim poteškoćama u definisanju ciljeva u situacijama uznemirenosti), ujedno skloniji prihvatanju učestvovanja u sekstingu iz pasivne uloge. S obzirom na navedeno, čini se da su adolescenti, skloniji rizičnoj upotrebi društvenih mreža, a koji ujedno poseduju neadekvatne mehanizme regulacije emocija u smeru postavljanja funkcionalnih ciljeva u situacijama uznemirenosti, ujedno skloniji uzimanju uloge pasivnog učesnika u sekstingu, čemu dodatno doprinosi i viši stepen tolerancije na digitalno nasilje. Upravo ovaj složaj karakteristika je, sveukupno gledano, najverovatnije prepoznat kao indiferentnost adolescenta u evaluaciji seksting ponašanja i kao nedostatak veština prepoznavanja rizika koje seksting može da nosi, te usled toga i kao podobnost za pasivno učestvovanje u celokupnom procesu.

Tabela 31

Procenat objašnjene varijanse svake grupe činilaca u predikciji pasivnog sekstinga

Grupe činilaca	ΔR^2	ΔR^2
Kontrola – preostale vrste sekstinga	-	.22**
Demografske karakteristike	.01*	.00
Onlajn aktivnost	.14***	.05***
Psihološke karakteristike	.03***	.02*
Porodični činiooci	.01*	.01
Činiooci vršnjačkih odnosa	.05***	.03**
Ukupno	.24***	.33***

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Tabela 32

Parcijalni doprinosi prediktora pasivnog sekstinga

Grupe činilaca	Prediktori	β	β
Kontrola	Aktivni seksting	-	.21***
	Seksting-nasilje	-	.20***
	Seksting-viktimizacija	-	.03
Demografski činioci	Pol	.04	.03
Onlajn aktivnost	Dnevno vreme provedeno na internetu	.02	.01
	Rizična ponašanja na internetu	.19***	.13***
	Ukupan broj naloga na društvenim mrežama	.03	.02
	Prekomerna upotreba društvenih mreža	.05	.03
Psihološke karakteristike	Samopoštovanje	.02	.00
	Strategije emocionalne regulacije		
	Strategije	-.10	-.07
	Impulsivnost	.07	.01
	Ciljevi	.17***	.14***
Porodični činioci	Jasnoća	-.05	-.03
	Roditeljska medijacija	-.08	-.07
	Roditeljska kontrola	-.04	-.02
Činioci vršnjačkih odnosa	Socijalni ciljevi		
	Bliskost i prihvatanje	.03	.01
	Dominacija	.03	.05
	Bliskost i prihvatanje na društvenim mrežama	.07	.03
	Pozitivne šeme vršnjačkih odnosa	-.10*	-.07
	Vršnjačke norme (veća tolerancija na digitalno nasilje)	.17***	.15***

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

U slučaju predikcije seksting-nasilja rezultati su ukazali na to da su samo problemi u emocionalnoj regulaciji značajan činilac ove vrste ponašanja (Tabela 33). U poslednjem koraku finalnog modela (Tabela 34), prilikom kontrolisanja preostalih vrsta sekstinga, može se ustanoviti da značajnu ulogu

u oblikovanju seksting-nasilja ima samo impulsivnost, koja pozitivno doprinosi javljanju seksting-nasilja. Imajući u vidu navedeno, čini se da je sklonost ka ispoljavanju nasilja putem sekstinga dominantno određena problemima u emocionalnoj regulaciji kod adolescenata, koji se ispoljavaju putem dezinhibiranog i nekontrolisanog ponašanja kroz nasilnu interakciju u cilju povređivanja drugog.

Tabela 33

Procenat objašnjene varijanse svake grupe činilaca u predikciji seksting-nasilja

Grupe činilaca	ΔR^2	ΔR^2
Kontrola – preostale vrste sekstinga	-	.17***
Onlajn aktivnost	.06***	.01
Psihološke karakteristike	.02**	.01
Porodični činioci	.00	.00
Činioci vršnjačkih odnosa	.03**	.02*
Ukupno	.11***	.21***

*** $p < .001$; * $p < .05$.

Tabela 34

Parcijalni doprinosi prediktora seksting-nasilja

Grupe činilaca	Prediktori	β	β
Kontrola	Aktivni seksting	-	.15***
	Seksting-nasilje	-	.27***
	Seksting-viktimizacija	-	.01
Onlajn aktivnost	Dnevno vreme provedeno na internetu	.04	.02
	Rizična ponašanja na internetu	.09	.01
	Ukupan broj naloga na društvenim mrežama	.05	.03
	Prekomerna upotreba društvenih mreža	-.02	-.02
Psihološke karakteristike	Strategije emocionalne regulacije		
	Impulsivnost	.11*	.09*
	Ciljevi	.06	.00
	Jasnoća	-.02	.02
Porodični činioci Činioci vršnjačkih odnosa	Roditeljska medijacija	-.09*	-.06
	Socijalni ciljevi		
	Bliskost i prihvatanje	.06	.06
	Dominacija	-.01	-.03
	Bliskost i prihvatanje na društvenim mrežama	.12	.07
	Dominacija na društvenim mrežama	.01	.05
	Vršnjačke norme (veća tolerancija na digitalno nasilje)	.11*	.05

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Kada se govori o seksting-viktimizaciji, rezultati istraživanja su ukazali na to da su demografske karakteristike i neki aspekti onlajn aktivnosti njene značajne odrednice (Tabela 35). U posljednjem koraku finalnog modela (Tabela 36), prilikom kontrolisanja preostalih vrsta sekstinga, može se ustanoviti da značajnu ulogu u oblikovanju seksting-viktimizacije imaju pol i sklonost ka rizičnim ponašanjima na internetu, dok su prekomerna upotreba društvenih mreža ($p = .058$) i problemi u regulaciji

impulsivnosti u situacijama uznemirenosti ($p = .06$) marginalno značajni prediktori. S tim u vezi, može se sa sigurnošću zaključiti da ženski pol i sklonost ka rizičnoj upotrebi društvenih mreža predstavljaju faktore vulnerabilnosti za ulogu žrtve sekstinga, dok potencijalno važnu ulogu u tome, kao faktori rizika, mogu da imaju i prekomerno korišćenje društvenih mreža i poteškoće u regulaciji impulsivnih reakcija u situacijama uznemirenosti.

Tabela 35

Procenat objašnjene varijanse svake grupe činilaca u predikciji seksting-viktimizacije

Grupe činilaca	ΔR^2	ΔR^2
Kontrola – preostale vrste sekstinga	-	.14***
Demografski činioci	.02**	.01*
Onlajn aktivnost	.07***	.02*
Individualni činioci	.02	.01
Porodični činioci	.00	.00
Činioci vršnjačkih odnosa	.00	.00
Školski činioci	.01	.00
Ukupno	.12***	.18***

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Tabela 36

Parcijalni doprinosi prediktora seksting-viktimizacije

Grupe činilaca	Prediktori	β	β
Kontrola	Aktivni seksting	-	.16***
	Seksting-nasilje	-	.24***
	Seksting-viktimizacija	-	.02
Demografski činiooci	Pol	.10*	.10*
Onlajn aktivnost	Dnevno vreme provedeno na internetu	.00	-.02
	Rizična ponašanja na internetu	.18**	.10*
	Ukupan broj naloga na društvenim mrežama	-.01	.03
	Prekomerna upotreba društvenih mreža	.10*	.09†
Psihološke karakteristike	Samopoštovanje	.00	-.01
	Strategije emocionalne regulacije		
	Strategije	-.06	.00
	Neprihvatanje	.03	.04
	Impulsivnost	.11*	.09†
	Ciljevi	.01	.06
Porodični činiooci	Roditeljska kontrola	-.03	-.01
Činiooci vršnjačkih odnosa	Bliskost i prihvatanje na društvenim mrežama	-.02	-.07
	Dominacija na društvenim mrežama	.05	.08
	Vršnjačke norme (veća tolerancija na digitalno nasilje)	.01	-.04
Školski činiooci	Školska klima	-.08	-.06

*** $p < .001$; * $p < .05$; † $p = .05 - .06$.

Zaključci i preporuke

Učestalost seksting ponašanja zavisi od forme u kojoj se ispoljava, a sve forme ovog ponašanja nalaze se u pozitivnim relacijama. Učenika koji ispoljavaju aktivni seksting ima oko 10%, pasivni – 33%, dok su onih koji su skloni seksting-nasilju i onih koji trpe seksting-nasilje ima po 15%. Aktivna forma sekstinga se manifestuje u odnosu sa partnerom, 2–3 puta tokom godine, a kao glavni razlog navodi se flert. Pasivna forma se manifestuje u odnosu sa vršnjacima, ali skoro podjednako često i sa potpuno nepoznatim osobama. Najčešći uzrok je zbijanje šale. Kao čin nasilja seksting se manifestuje najčešće prosleđivanjem tuđih slika i video-zapisa svojim prijateljima, ali se retko dešava, dok je viktimizacija najčešće u vidu pritiska na osobu da šalje svoje slike i video-zapise, uglavnom od strane nepoznate osobe. Glavni razlog je opet flert. Ovde se postavlja pitanje od koje se uzrasne granice seksting počinje shvatati kao uobičajeni način komunikacije među mladima, kao i pitanje drugih faktora koji povećavaju snagu veze između rizične upotrebe društvenih mreža i sekstinga.

U pogledu demografskih karakteristika dobijen je podatak da su pripadnice ženskog pola češće žrtve sekstinga i češće u pasivnoj ulozi. Sa uzrastom raste učešće u aktivnom sekstingu, što je karakterističnije za devojke u odnosu na mladiće (povezano i sa razredom koji pohađaju; najstariji učenici su najviše skloni aktivnom sekstingu, a viši školski uspeh je protektivni faktor za javljanje aktivnog sekstinga). Generalno, ukupan broj naloga na društvenim mrežama, dnevno vreme provedeno na internetu, sklonost rizičnom ponašanju na internetu i zavisnost od društvenih mreža su značajno pozitivno povezani sa svim formama sekstinga. Najsnažnija povezanost je sa rizičnim ponašanjima na internetu.

Faktori vulnerabilnosti za seksting-viktimizaciju i pasivni seksting jesu nisko samopoštovanje i problemi u emocionalnoj regulaciji (skoro svi). Za aktivni seksting i seksting-nasilje, faktori vulnerabilnosti su samo problemi u emocionalnoj regulaciji koji se odnose na impulsivno reagovanje i nemogućnost uspostavljanja adekvatnih ciljeva u situacijama uznemirenosti.

U pogledu vršnjačkih odnosa, bliskost i prihvatanje na društvenim mrežama, kao i tolerancija na digitalno nasilje važni su činioci svih vrsta sekstinga – težnja ka prihvatanju doprinosi učestvovanju u sekstingu, ali i relativizaciji rizika koje seksting sa sobom nosi. Šeme vršnjačkih odnosa su negativno povezane samo sa aktivnim i pasivnim sekstingom – neprijateljski odnosi sa vršnjacima doprinose preuzimanju dveju uloga, moguće kao (ne)adekvatan vid socijalizacije ili kao neadekvatan vid rešavanja konflikata.

Kada je uloga roditelja u pitanju, roditeljska medijacija i kontrola povezani su negativno sa svim formama sekstinga (specifično medijacija sa nasiljem, a kontrola sa viktimizacijom, obe varijable sa aktivnim i pasivnim sekstingom). Niža involviranost roditelja vodi ka većoj sklonosti ka sekstingu. Kasnije se taj efekat gubi u konačnim analizama – roditelji sveukupno ne predstavljaju značajan faktor zbog neobaveštenosti, neuključenosti, needukovanosti o posledicama seksting nasilja i viktimizacije, ali i zbog generalno mnogo nižeg digitalnog obrazovanja od sopstvene dece.

U slučaju varijabli iz domena školskog života, učenici viših razreda skloniji su aktivnom sekstingu, a viši školski uspeh i adekvatna školska klima (osećaj pripadnost školi, osećanje sigurnosti u školi, poverenje u zaposlene i dr.) predstavljaju protektivne faktore. Ovo je i logično, s obzirom da su stariji učenici sve uključeni u seksting kao vid intimne komunikacije, ali je ovde i kontrola roditelja još niža nego na mlađim uzrastima.

Ključni zaključci istraživanja:

- Za aktivni seksting glavni prediktori su rizično ponašanje na internetu i uzrast. Aktivni seksting je potencijalno manifestacija rizične upotrebe društvenih mreža, ali sa potencijalom da postane normativ kod starijih adolescenata.
- Za pasivni seksting je, takođe, rizično ponašanje na internetu glavni prediktor, a pored njega i poteškoće u postavljanju adekvatnih ciljeva u situacijama uznemirenosti i tolerancija na digitalno nasilje. Učenici koji su procenjeni kao vulnerabilniji kao pasivni učesnici u sekstingu imaju manje izražene adekvatne strategije regulacije emocija u situacijama pasivnog sekstinga. Ovo verovatno stoga zato što seksting smatraju uzrasnim normativom, bez evaluacije takvih ponašanja, što vodi u suzdržanost i posmatračko ponašanje, više nego u proaktivnost i postavljanje ciljeva koji mogu biti opisani kao funkcionalni u tim situacijama.
- Za seksting-nasilje osnovni prediktor je problem u kontroli ponašanja, tj. impulsivnost. Seksting se može smatrati još jednom formom digitalnog vršnjačkog nasilja, te su njemu skloniji učenici koji su generalno nasilni u vršnjačkim odnosima.
- Devojke su češće žrtve sekstinga. Dalje, kontrola impulsa može biti potencijalno važan faktor seksting-viktimizacije, kao i sklonost ka prekomernoj upotrebi društvenih mreža.

Reference

- Agustina, J. R., & Gómez-Durán, E. L. (2012). Sexting: Research criteria of a globalized social phenomenon. *Archives of Sexual Behavior, 41*(6), 1325–1328. <https://doi.org/10.1007/s10508-012-0038-0>
- Albury K., & Crawford K. (2012). Sexting, consent and young people's ethics: beyond Megan's story. *Continuum, 26*, 463–473.
- Atwood, R. M., Beckert, T. E., & Rhodes, M. R. (2017). Adolescent Problematic Digital Behaviors Associated with Mobile Devices. *North American Journal of Psychology, 19*(3), 659–684.
- Benotsch, E. G., Snipes, D. J., Martin, A. M., & Bull, S. S. (2012). Sexting, substance use, and sexual risk behavior in young adults. *Journal of Adolescent Health, 52*, 307–313. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2012.06.011>.
- Bianchi, D., Morelli, M., Baiocco, R., & Chirumbolo, A. (2016). Psychometric properties of the Sexting Motivations Questionnaire for adolescents and young adults. *Rassegna di Psicologia, 33*(3), 5–18.
- Butt, S., & Phillips, J. G. (2008). Personality and self reported mobile phone use. *Computers in Human Behavior, 24*(2), 346–360. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2007.01.019>
- Çakar, F. S., & Tagay, Ö. (2017). The mediating role of self-esteem: The effects of social support and subjective well-being on adolescents' risky behaviors. *Educational Sciences: Theory & Practice, 17*(3), 859–876. <https://doi.org/10.12738/estp.2017.3.0024>
- Calvert, C. (2009). Sex, cell phones, privacy, and the first amendment: when children become child pornographers and the Lolita Effect undermines the law. *CommLaw Conspectus, 18*, 1–65.
- Calvete, E., Orue, I., Estévez, A., Villardón, L., & Padilla, P. (2010). Cyberbullying in adolescents: Modalities and aggressors' profile. *Computers in Human Behavior, 26*(5), 1128–1135. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.03.017>
- Chalfen, R. (2009). 'It's only a picture': Sexting, 'smutty' snapshots and felony charges. *Visual Studies, 24*(3), 258–268. <https://doi.org/10.1080/14725860903309203>

- Dake, J. A., Price, J. H., Maziarz, L., & Ward, B. (2012). Prevalence and correlates of sexting behavior in adolescents. *American Journal of Sexuality Education, 7*, 1–15. <https://doi.org/10.1080/15546128.2012.650959>
- De Santisteban, P., & Gámez-Guadix, M. (2017). Estrategias de persuasión en grooming *online* de menores: Un análisis cualitativo con agresores en prisión. *Psychosocial Intervention, 26*(3), 139–146.
- Delevi, R., & Weisskirch, R. S. (2013). Personality factors as predictors of sexting. *Computers in Human Behavior, 29*, 2589–2594. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.06.003>.
- Dir, A. L., Coskunpinar, A., Steiner, J. L., & Cyders, M. A. (2013). Understanding differences in sexting behaviors across gender, relationship status, and sexual identity, and the role of expectancies in sexting. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 16*(8), 568–574. <https://doi.org/10.1089/cyber.2012.0545>
- Dir, A. L., Cyders, M. A., & Coskunpinar, A. (2013). From the bar to the bed via mobile phone: A first test of the role of problematic alcohol use, sexting, and impulsivity related traits in sexual hookups. *Computers in Human Behavior, 29*(4), 1664–1670. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.01.039>
- Doring, N. (2014). Consensual sexting among adolescents: Risk prevention through abstinence education or safer sexting? *Journal of Psychosocial Research on Cyberspace, 8*(1), Article 9. <https://doi.org/10.5817/CP2014-1-9>
- Drouin, M., & Landgraff, C. (2012). Texting, sexting, and attachment in college students' romantic relationships. *Computers in Human Behaviour, 28*(2), 444–449. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.10.015>
- Drouin, M., & Tobin, E. (2014). Unwanted but consensual sexting among young adults: Relations with attachment and sexual motivations. *Computers in Human Behavior, 31*, 412–418. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.11.001>
- Drouin, M., Ross, J., & Tobin, E. (2015). Sexting: A new, digital vehicle for intimate partner aggression?. *Computers in Human Behavior, 50*, 197–204. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.04.001>

- East, P. L., Khoo, S. T., & Reyes, B. T. (2006). Risk and protective factors predictive of adolescent pregnancy: A longitudinal, prospective study. *Applied Developmental Science, 10*(4), 188–199. https://doi.org/10.1207/s1532480xads1004_3
- Eastin, M. S., Greenberg, B. S., & Hofschire, L. (2006). Parenting the internet. *Journal of communication, 56*(3), 486–504. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2006.00297.x>
- Englander, E. (2012). *Low risk associated with most teenage sexting: A study of 617 18-year olds*. Retrieved from http://vc.bridgew.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=marc_reports
- Eraker, E. C. (2010). Stemming sexting: sensible legal approaches to teenagers' exchange of self-produced pornography. *Berkeley Techonogy Law Journal, 25*, 555–596.
- Eurispes & Telefono Azzurro (2012). *Indagine conoscitiva sulla condizione dell'infanzia e dell'adolescenza in Italia* [Explorative investigation about Italian condition of infancy and adolescence]. Retrieved from http://www.azzurro.it/sites/default/files/Sintesi_Indagine_conoscitiva_Infanzia_Adolescenza_2012_1.pdf
- Ferguson, C. J. (2011). Sexting behaviors among young Hispanic women: Incidence and association with other high-risk sexual behaviors. *Psychiatric Quarterly, 82*(3), 239–243. <https://doi.org/10.1007/s11126-010-9165-8>
- Gámez-Guadix, M., Orue, I., Smith, P. K., & Calvete, E. (2013). Longitudinal and reciprocal relations of cyberbullying with depression, substance use, and problematic internet use among adolescents. *Journal of Adolescent Health, 53*(4), 446–452. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2013.03.030>
- Gassó, A. M., Mueller-Johnson, K., Agustina Sanllehí, J. R., & Montiel Juan, I. (2019). Sexting and mental health among a Spanish college sample: an exploratory analysis. *International Journal of Cyber Criminology, 13*(2), 534–547. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.3709214>
- Gordon-Messer, D., Bauermeister, J. A., Grodzinski, A., & Zimmerman, M. (2013). Sexting among young adults. *Journal of Adolescent Health, 52*(3), 301–306. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2012.05.013>

- Hedge, J. M., Sianko, N., & McDonell, J. R. (2017). Professional help-seeking for adolescent dating violence in the rural south: The role of social support and informal help-seeking. *Violence Against Women, 23*(12), 1442–1461. <https://doi.org/10.1177%2F1077801216662342>
- Hellfeldt, K., López-Romero, L., & Andershed, H. (2020). Cyberbullying and psychological well-being in young adolescence: the potential protective mediation effects of social support from family, friends, and teachers. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(1), 45. <https://doi.org/10.3390/ijerph17010045>
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2012). *School climate 2.0: Preventing cyberbullying and sexting one classroom at a time*. Thousand Oaks, CA US: Corwin Press.
- Hollis, M. E., Felson, M.; & Welsh, B. C. (2013). The capable guardian in routine activities theory: A theoretical and conceptual reappraisal. *Crime Prevention and Community Safety, 15* (1), 65–79.
- Jasso-Medrano, J. L., & Lopez-Rosales, F. (2018). Measuring the relationship between social media use and addictive behavior and depression and suicide ideation among university students. *Computers in Human Behavior, 87*, 183–191. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.05.003>
- Juhasz, G., Chase, D., Pegg, E., Downey, D., Toth, Z. G., Stones, K., ... & Deakin, J. W. (2009). CNR1 gene is associated with high neuroticism and low agreeableness and interacts with recent negative life events to predict current depressive symptoms. *Neuropsychopharmacology, 34*(8), 2019–2027. <https://doi.org/10.1038/npp.2009.19>
- Kim, T. E., & Goto, S. G. (2000). Peer delinquency and parental social support as predictors of Asian American adolescent delinquency. *Deviant Behavior, 21*(4), 331–347. <https://doi.org/10.1080/016396200404122>
- Klettke, B., Hallford, D. J., & Mellor, D. J. (2014). Sexting prevalence and correlates: A systematic literature review. *Clinical Psychology Review, 34*(1), 44–53. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2013.10.007>
- Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D. i Milošević, T. (2019). *Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji – Rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta.

- Lee, S. J., & Chae, Y. G. (2007). Children's Internet use in a family context: Influence on family relationships and parental mediation. *Cyberpsychology & Behavior, 10*(5), 640–644.
- Lee, C. H., Moak, S., & Walker, J. T. (2016). Effects of self-control, social control, and social learning on sexting behavior among South Korean youths. *Youth & Society, 48*(2), 242–264. <https://doi.org/10.1177%2F0044118X13490762>
- Lenhart A. (2010) Teens, Adults and Sexting: Data on sending and receipt of sexually suggestive nude or nearly nude images by Americans. Pew Internet and American Life Project. Available at <http://www.pewinternet.org/Presentations/2010/Oct/Teens-Adults-and-Sexting.aspx>. Accessed May 1st 2021.
- Lenhart, A., Ling, R., Campbell, S. & Purcell, K. (2010). *Teens and mobile phones*. Retrieved from <http://www.pewinternet.org/Reports/2010/Teens-and-Mobile-Phones.aspx>
- Levine, D. (2013). Sexting: a terrifying health risk... or the new normal for young adults?. *The Journal of Adolescent Health, 52*(3), 257–258. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2013.01.003>
- Livingstone, S. (2008). Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression. *New Media & Society, 10*(3), 393–411.
- Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2008). Parental mediation of children's internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media, 52*(4), 581–599. <https://doi.org/10.1080/08838150802437396>
- Madigan, S., Ly, A., Rash, C. L., Van Ouytsel, J., & Temple, J. R. (2018). Prevalence of multiple forms of sexting behavior among youth: A systematic review and meta-analysis. *JAMA pediatrics, 172*(4), 327–335. doi:10.1001/jamapediatrics.2017.5314
- Malouff, J. M., Thorsteinsson, E. B., & Schutte, N. S. (2006). The five-factor model of personality and smoking: A meta-analysis. *Journal of Drug Education, 36*(1), 47–58. <https://doi.org/10.2190%2F9EP8-17P8-EKG7-66AD>
- McKenna, K. Y., Green, A. S., & Gleason, M. E. (2002). Relationship formation on the Internet: What's the big attraction?. *Journal of Social Issues, 58*(1), 9–31. <https://doi.org/10.1111/1540-4560.00246>

- McNeely, C., & Falci, C. (2004). School connectedness and the transition into and out of health-risk behavior among adolescents: A comparison of social belonging and teacher support. *The Journal of School Health, 74*(7), 284–292.
- Mesch, G. S. (2009). Parental mediation, online activities, and cyberbullying. *Cyberpsychology and Behavior, 12*(4), 387–393.
- Mitchell, K. J., Finkelhor, D., & Wolak, J. (2007). Youth Internet users at risk for the most serious online sexual solicitations. *American Journal of Preventive Medicine, 32*(6), 532–537.
- Mitchell, K. J., Finkelhor, D., Jones, L. M., & Wolak, J. (2012). Prevalence and characteristics of youth sexting: A national study. *Pediatrics, 129*(1), 13–20. <https://doi.org/10.1542/peds.2011-1730>
- Montiel, I., & Agustina, J. R. (2019). Educational challenges of emerging risks in cyberspace: foundations of an appropriate strategy for preventing online child victimisation. *Revista Española de Pedagogía, 77*(273), 277–294.
- Morelli, M., Bianchi, D., Baiocco, R., Pezzuti, L., & Chirumbolo, A. (2016). Sexting, psychological distress and dating violence among adolescents and young adults. *Psicothema, 28*(2), 137–142.
- Navarro, R., Serna, C., Martínez, V., & Ruiz-Oliva, R. (2012). The role of Internet use and parental mediation on cyberbullying victimization among Spanish children from rural public schools. *European Journal of Psychology of Education, 28*(3), 725–745. <https://doi.org/10.1007/s10212-012-0137-2>
- Ngo, F. T., Jaishankar, K., & Agustina Sanllehí, J. R. (2017). Sexting: Current research gaps and legislative issues. *International Journal of Cyber Criminology, 11*(2), 161–168. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.1037369>
- Ortega-Barón, J., Buelga, S., & Cava, M. J. (2016). Influencia del clima escolar y familiar en adolescentes, víctimas de ciberacoso. *Comunicar, 24*(46), 57–65.
- Osgood, D. W., & Anderson, A. L. (2004). Unstructured socializing and rates of delinquency. *Criminology, 42*(3), 519–550.
- Plotnik, R. (1993). *Introduction to Psychology (3rd ed)*. Belmont, CA, USA: Brooks/Cole Publishing Company.

- Reid, F. J., & Reid, D. J. (2010). The expressive and conversational affordances of mobile messaging. *Behaviour & Information Technology*, 29(1), 3–22. <http://dx.doi.org/10.1080/01449290701497079>.
- Reyns, B. W., Burek, M. W., Henson, B., & Fisher, B. S. (2013). The unintended consequences of digital technology: Exploring the relationship between sexting and cybervictimization. *Journal of Crime and Justice*, 36(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/0735648X.2011.641816>
- Rice, E., Gibbs, J., Winetrobe, H., Rhoades, H., Plant, A., Montoya, J. and Kordic, T. (2014). Sexting and Sexual Behavior Among Middle School Students. *Pediatrics*, 134, 21–28. DOI: 10.1542/peds.2013-2991
- Rice, E., Rhoades, H., Winetrobe, H., Sanchez, M., Montoya, J., Plant, A., & Kordic, T. (2012). Sexually explicit cell phone messaging associated with sexual risk among adolescents. *Pediatrics*, 130(4), 667–673. <https://doi.org/10.1542/peds.2012-0021>
- Ringrose, J., Gill, R., Livingstone, S., & Harvey, L. (2012). *A qualitative study of children, young people and 'sexting': A report prepared for the NSPCC*. London, UK: National Society for the Prevention of Cruelty to Children. Retrieved from <http://eprints.lse.ac.uk/44216/>
- Ringrose, J., Harvey, L., Gill, R., & Livingstone, S. (2013). Teen girls, sexual double standards and 'sexting': Gendered value in digital image exchange. *Feminist Theory*, 14(3), 305–323. <https://doi.org/10.1177%2F1464700113499853>
- Rovis, D., Bezinovic, P., & Basic, J. (2015). Interactions of school bonding, disturbed family relationships, and risk behaviors among adolescents. *Journal of School Health*, 85(10), 671–679. <https://doi.org/10.1111/josh.12296>
- Settles, R. E., Fischer, S., Cyders, M. A., Combs, J. L., Gunn, R. L., & Smith, G. T. (2012). Negative urgency: a personality predictor of externalizing behavior characterized by neuroticism, low conscientiousness, and disagreeableness. *Journal of Abnormal Psychology*, 121(1), 160–172. <https://doi/10.1037/a0024948>
- Slane, A. (2010). From scanning to sexting: The scope of protection of dignity-based privacy in Canadian child pornography law. *Osgoode Hall LJ*, 48(3/4), 543–593. Retrieved from <https://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1090&context=ohlj>

- Stanglin, D. (2009). 'Unfriend' is New Oxford dictionary's Word of the Year. *USA Today*. Retrieved from <http://content.usatoday.com/communities/ondeadline/post/2009/11/unfriend-isnew-oxford-dictionarys-word-of-the-year-/1>>
- Strassberg, D. S., McKinnon, R. K., Sustaíta, M. A., & Rullo, J. (2013). Sexting by high school students: An exploratory and descriptive study. *Archives of Sexual Behavior, 42*(1), 15–21. <https://doi.org/10.1007/s10508-012-9969-8>.
- Strassberg, D. S., Rullo, J. E., & Mackaronis, J. E. (2014). The sending and receiving of sexually explicit cell phone photos ('Sexting') while in high school: One college's students' retrospective reports. *Computers in Human Behavior, 41*, 177–183. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.09.008>
- Strohmaier, H., Murphy, M., & DeMatteo, D. (2014). Youth sexting: Prevalence rates, driving motivations, and the deterrent effect of legal consequences. *Sexuality Research & Social Policy: A Journal Of The NSRC, 11*(3), 245–255. <https://doi.org/10.1007/s13178-014-0162-9>
- Temple, J. R., & Choi, H. (2014). Longitudinal association between teen sexting and sexual behavior. *Pediatrics, 134*(5), e1287–e1292. <https://doi.org/10.1542/peds.2014-1974>
- Temple, J. R., Le, V. D., van den Berg, P., Ling, Y., Paul, J. A., & Temple, B. W. (2014). Brief report: Teen sexting and psychosocial health. *Journal of Adolescence, 37*(1), 33–36. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.10.008>
- Temple, J. R., Paul, J. A., Van Den Berg, P., Le, V. D., McElhany, A., & Temple, B. W. (2012). Teen sexting and its association with sexual behaviors. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine, 166*(9), 828–833. <https://doi.org/10.1001/archpediatrics.2012.835>
- The National Campaign to Prevent Teen and Unplanned Pregnancy. Sex and tech: results from a survey of teens and young adults. Published 2008. Available at www.thenationalcampaign.org/sextech/pdf/sextech_summary.pdf
- Tobin, E., & Drouin, M. (2013). *Sexting: A possible route to physical and sexual covictimization?* Paper presented at 16th annual student research and creative endeavor symposium, Fort Wayne, IN.

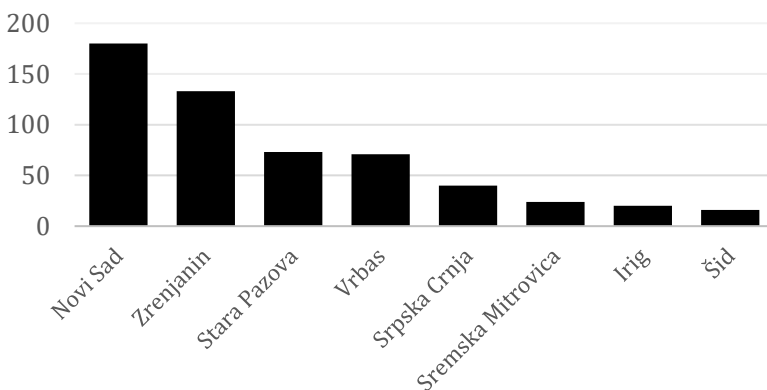
- Trobst, K. K., Herbst, J. H., Masters III, H. L., & Costa Jr, P. T. (2002). Personality pathways to unsafe sex: Personality, condom use, and HIV risk behaviors. *Journal of Research in personality, 36*(2), 117–133. <https://doi.org/10.1006/jrpe.2001.2334>
- Valcke, M., De Wever, B., Van Keer, H., & Schellens, T. (2011). Long-term study of safe Internet use of young children. *Computers and Education, 57*, 1292–1305. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2011.01.010>
- Valkenburg, P. M., Piotrowski, J. T., Hermanns, J., & De Leeuw, R. (2013). Developing and validating the perceived parental media mediation scale: A self-determination perspective. *Human Communication Research, 39*(4), 445–469. <https://doi.org/10.1111/hcre.12010>
- Van Ouytsel, J., Van Gool, E., Ponnet, K., & Walrave, M. (2014). Brief report: The association between adolescents' characteristics and engagement in sexting. *Journal of Adolescence, 37*(8), 1387–1391. <https://doi.org/10.1542/peds.2012-0021>
- Walrave, M., & Heirman, W. (2011). Cyberbullying: Predicting victimisation and perpetration. *Children & Society, 25*(1), 59–72. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2009.00260.x>
- Walrave, M., Heirman, W., & Hallam, L. (2014). Under pressure to sext? Applying the theory of planned behaviour to adolescent sexting. *Behaviour & Information Technology, 33*(1), 86–98.
- Wang, J., Iannotti, R. J., & Nansel, T. R. (2010). School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber. *Journal of Adolescent Health, 45*(4), 368–375. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2009.03.021>
- Webster, S., Davidson, J., Bifulco, A., Gottschalk, P., Caretti, V., Pham, T., ... Craparo G. (2012). *Final Report-Executive Summary. European Online Grooming Project*. Retrieved from <https://natcen.ac.uk/media/22514/european-online-grooming-projectfinalreport.pdf>
- Weisskirch, R. S., & Delevi, R. (2011). “Sexting” and adult romantic attachment. *Computers in Human Behavior, 27*(5), 1697–1701. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.02.008>

- Wells, M., & Mitchell, K. J. (2008). How do high-risk youth use the Internet? Characteristics and implications for prevention. *Child Maltreatment, 13*(3), 227–234. <https://doi.org/10.1177/1077559507312962>
- Whitaker, D. J., & Miller, K. S. (2000). Parent-adolescent discussions about sex and condoms: Impact on peer influences of sexual risk behavior. *Journal of Adolescent Research, 15*(2), 251–273. <https://doi.org/10.1177%2F0743558400152004>
- Wolak, J., & Finkelhor, D. (2011). *Sexting: A typology*. Durham, NH: Crimes against Children Research Center.
- Wolak, J., Finkelhor, D., & Mitchell, K. (2004). Internet-initiated sex crimes against minors: Implications for prevention based on findings from a national study. *Journal of Adolescent Health, 35*(5), 424e11–424e20. <https://doi.org/10.1177%2F1077559507312962>
- Wright, M. F. (2016). Cybervictimization and substance use among adolescents: The moderation of perceived social support. *Journal of Social Work Practice in the Addictions, 16*(1-2), 93–112. <https://doi.org/10.1080/1533256X.2016.1143371>

METODOLOŠKI DEO ISTRAŽIVANJA

Uzorak i postupak

U istraživanju je ukupno učestvovalo 576 učenika, od čega 165 (28.6%) muškog pola i 411 (71.4%) ženskog pola, iz 20 srednjih škola sa teritorije Vojvodine, a uzrast ispitanika kretala se u opsegu od 15 do 19 godina ($M = 16.84$, $SD = 0.99$). Ispitanici su pohađali drugi (35.2%), treći (31.1%) i četvrti (33.7%) razred gimnazije (56.1%) ili srednje stručne škole (40.3%), dok je kod 3.6% učenika izostao podatak o mestu u kom se škola nalazi, kao i o tipu škole koju pohađaju. Poduzorkom učenika srednjih stručnih škola su obuhvaćeni učenici iz poljoprivrednih, tehničkih, medicinskih, ekonomskih elektrotehničkih i građevinskih škola. Učenici prvih razreda srednje škole nisu uključeni u uzorak budući da je istraživanje sprovedeno na početku školske godine, a period procene obuhvata poslednjih godinu dana. Distribucija ispitanika prema mestu u kom se nalazi škola koju pohađaju prikazana je na Grafikonu 6.

Grafikon 6. Distribucija ispitanika prema mestu u kom se nalazi škola koju pohađaju.

Najveći broj učenika je postigao odličan (53.3%) i vrlodobar (38.2%) školski uspeh, dok je značajno niži broj ispitanika postigao dobar (8.2%), dovoljan (0.2%) i nedovoljan (0.2%) školski uspeh. Većina (83.9%) ispitanika je svoj materijalni status procenila kao prosečan, dok je manji deo ispitanika svoj materijalni status procenio kao lošiji (1.7%) ili bolji (14.4%) u odnosu na materijalni status svojih vršnjaka.

Većina adolescenata iz istraživanja izjavila je da trenutno nije u intimnoj, romantičnoj vezi (36.1%) ili da nikada nije bila u ljubavnoj vezi (29.3%). U ljubavnoj vezi je, u trenutku ispitivanja, bilo 23.6% adolescenata, dok je njih 10.9% izjavilo da se viđa sa nekim, ali da se to zvanično ne smatra romantičnom vezom. Od ukupnog broja ispitanika, 21.9% je izjavilo da je već stupilo u seksualne odnose.

Ispitivanje je sprovedeno u periodu od septembra do decembra 2020. godine, nakon dobijanja odobrenja Etičke komisije Odseka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (šifra: 202009011924_aHQK) kao drugostepene komisije Etičke komisije Društva psihologa Srbije. Nakon dobijene saglasnosti za sprovođenje istraživanja od direktora škola, kontaktirani su školski psiholozi i razredne starešine kako bi roditeljima prosledili informacije o istraživanju, zaštiti ličnih podataka i anonimnosti odgovora. Na osnovu toga roditelji su mogli da odluče da li su saglasni sa učešćem njihove dece u istraživanju. Nakon dobijanja roditeljske saglasnosti, nastavnici su učenicima na njihove imejl adrese prosledili link do seta upitnika koji je na prvoj strani sadržao informisanu saglasnost. Samo oni učenici čiji su roditelji, ali i oni sami, dali saglasnost za učešće u istraživanju su mogli pristupiti upitnicima. Veći deo uzorka prikupljen je putem Gugl Form platforme (Google Form), a ostatak putem papir-olovka ispitivanja u školama, u zavisnosti od dogovora sa direktorima škola.

Važno je napomenuti da je istraživanje sprovedeno tokom aktuelne COVID-19 pandemije kada se nastava u srednjim školama održavala kombinovano (uživo ili na daljinu) ili samo na daljinu pod posebnim režimom skraćenih časova i smena.

Instrumenti

Bergen skala zavisnosti od društvenih mreža (Bergen Social Media Addiction Scale – BSMAS; Andreassen et al., 2016, za adaptaciju na srpski videti Bodroža, 2020). Ova jednodimenzionalna skala sadrži 6 stavki, koje su namenjene proceni zavisnosti od društvenih mreža prema ključnim kriterijumima kojima se definiše zavisnost (npr. „Koliko često si u prethodnih godinu dana osećao/la poriv da koristiš društvene mreže sve više i više?“). Odgovori se daju na petostepenoj skali Likertovog tipa (od 1 = *veoma retko* do 5 = *veoma često*) pomoću koje se procenjuje učestalost nekog ponašanja kod ispitanika tokom prethodne godine, a koje proizilazi iz spektra zavisnosti od upotrebe socijalnih mreža. S obzirom na činjenicu da se skala prvi put koristi na srpskom uzorku, izračunat je fit modela i indikatori fita ukazuju na to da skala ima odličan fit² ($DWLS\chi^2(9) = 15.61$, $p = .076$, CFI = .99, TLI = .98, RMSEA = .04, 90% CI .00 - .07, SRMR = .04). Deskriptivni podaci za svaki ajtem su dati u Tabeli 3, a deskriptivni podaci i pouzdanosti svih korišćenih skala prikazani su u Tabeli 39.

Okvirne percentilne norme za interpretaciju sumacionih skorova na ovoj skali, dobijene na prosečnim skorovima našem uzorku su date u Tabeli 37.

² Granične vrednosti za ocenu fita modela su sledeće: CFI i TLI $\geq .97$ za dobar, $\geq .95$ za prihvatljiv fit, a po nekim autorima prihvatljive vrednosti su i $\geq .90$, RMSEA $\leq .05$ za dobar, odnosno $\leq .08$ za prihvatljiv fit, i SRMR $\leq .05$ za dobar i $\leq .10$ za prihvatljiv fit (Hu & Bentler, 1999; Schermelleh-Engel, Moosbrugger, & Müller, 2003).

Tabela 37

Kategorijalne percentilne norme za skorove na skali BSMAS

Kategorijalne norme na osnovu percentila	Muški pol	Ženski pol
ispodprosečni skorovi (do 25. percentila)	do 9	do 11
prosečni skorovi (između 26. i 75. percentila)	10 – 15	12 – 18
iznadprosečni skorovi (preko 75. percentila)	16 – 30	19 – 30

Napomena: Navedene norme su samo okvirne, budući da uzorak nije reprezentativan za teritoriju Srbiju.

Upitnik evropskog projekta za intervenciju digitalnog nasilja (European Cyberbullying Intervention Project Questionnaire – ECIPQ; Brighi et al., 2012). ECIPQ sadrži 22 stavke koje su namenjene proceni učestalosti viktimizacije (11 stavki; npr. „Koliko često je neko širio glasine o tebi na internetu?“) i vršenja digitalnog nasilja kod adolescenata (11 stavki; „Koliko često si širio glasine o nekome na internetu?“). Odgovori na stavke daju se na petostepenoj skali Likertovog tipa (od 0 = *nikada* do 4 = *više od jednom nedeljno*) pomoću koje se procenjuje učestalost trpljenja ili vršenja digitalnog nasilja u prethodnih godinu dana. S obzirom na to da se skala prvi put koristi na srpskom uzorku, izračunat je fit modela i indikatori fita ukazuju na to da skala ima dobar fit ($DWLS\chi^2(208) = 351.40, p < .001, CFI = .94, TLI = .93, RMSEA = .04, 90\% CI .03 - .04$), s izuzetkom za SRMR koji je iznad preporučene vrednosti (.12). Ipak, većina indikatora fita ukazuje na dobar fit, pa se fit modela ovog upitnika može smatrati prihvatljivim. Deskriptivni podaci za svaki ajtem su dati u Tabelama 12 i 13.

Okvirne percentilne norme za interpretaciju skorova na skalama ECIPQ, dobijene na prosečnim skorovima našem uzorku su date u Tabeli 38.

Tabela 38

Kategorijalne percentilne norme za skorove na skali ECIPQ

Kategorijalne norme na osnovu percentila	Digitalno nasilje		Viktimizacija	
	Muški pol	Ženski pol	Muški pol	Ženski pol
ispodprosečni skorovi (do 25. percentila)	do 0.08	do 0.08	do 0.08	do 0.09
prosečni skorovi (između 26. i 75. percentila)	0.09 0.36	– 0.09 0.36	– 0.09 0.45	– 0.10 – 0.55
iznadprosečni skorovi (preko 75. percentila)	od 0.47	od 0.37	od 0.46	od 0.56

Napomena: Navedene norme su samo okvirne, budući da uzorak nije reprezentativan za teritoriju Srbiju.

Na osnovu skorova na dve dimenzije skale, predložena je i tipologija uloga u nasilnoj interakciji (Del Ray et al., 2015). Ispitanici koji na svim ajtemima viktimizacije imaju skor ≥ 2 (*jednom mesečno*) i skor ≤ 1 (*jednom ili dva puta*) na svim ajtemima za digitalno nasilje, svrstani su u grupu onih koji trpe nasilje (žrtve). Ispitanici koji na svim ajtemima nasilja imaju skor ≥ 2 i skor ≤ 1 na svim ajtemima viktimizacije, svrstani su u grupu onih koji vrše nasilje (nasilnici). Grupa nasilnika-žrtve obuhvata ispitanike koji imaju skor ≥ 2 na barem jednom ajtemu nasilja i na barem jednom ajtemu viktimizacije. Konačno, neuključeni u nasilje su oni koji imaju skor ≤ 1 na svim ajtemima nasilja i viktimizacije.

Modifikovana verzija upitnika maloletničke internet viktimizacije – seksting (Modified Juvenile Online Victimization Questionnaire – MJOV-Q – sexting; Gassó, Mueller-Johnson, & Montiel, 2020). Pomoću 9 stavki ovog upitnika dobija se šest mera koje definišu različita digitalna seksting ponašanja: 1) aktivni seksting – stvaranje i distribucija seksualnog sadržaja samog sebe; 2) pasivni seksting – neželjeno dobijanje tuđeg seksualnog sadržaja; 3) seksting-viktimizacija – viktimizacija usled distribucije ličnog seksualnog sadržaja od strane druge

osobe bez lične saglasnosti i doživljavanje pritiska ili pretnje od strane drugog (koji su usmereni ka stvaranju i distribuciji ličnog seksualnog sadržaja); 4) seksting-nasilje – distribucija tuđeg seksualnog sadržaja bez saglasnosti i vršenje pritiska ili pretnje na drugu osobu u cilju dobijanja njegovog seksualnog sadržaja; 5) preklapanje aktivnog i pasivog sekstinga podrazumeva istovremeno učestvovanje pojedinca u aktivnoj i pasivnoj formi sekstinga i 6) ukupna mera sekstinga podrazumeva ispoljavanje bar jednog seksting ponašanja. Na svakoj od 6 mera ovog upitnika, ispitanik, u zavisnosti od ponašanja u prethodnih godinu dana, može da bude svrstan u pripadajuću ili nepripadajuću kategoriju (1 = *ispoljava ponašanje* i 0 = *ne ispoljava ponašanje*). Krajnja mera svake skale ovog upitnika može da se koristi i kao kontinuirana varijabla, u vidu frekventnosti navedenih seksting ponašanja.

Rizična ponašanja na internetu. Jednodimenzionalna mera rizičnog ponašanja na internetu procenjena je pomoću 6 stavki koje su preuzete iz Kuzmanović i sar. (2019). Odgovori na stavke daju se na petostepenoj skali Likertovog tipa (od 1 = *nikada* do 5 = *svaki dan ili skoro svaki dan*) čime se izražava frekventnost učestvovanja u različitim rizičnim ponašanjima na internetu (npr. lažiranje identiteta, slanje ličnih informacija nepoznatim osobama, itd.) u prethodnih godinu dana. S obzirom na to da se skala u ovom obliku prvi put koristi, izračunat je fit modela i indikatori fita ukazuju na to da skala ima odličan fit ($DWLS\chi^2(9) = 6.50, p < .001, CFI = 1.00, TLI = 1.00, RMSEA = .00, 90\% CI .00 - .04, SRMR = .03$). Deskriptivni podaci za svaki ajtem su dati u Tabeli 6.

Rozenbergova skala samopoštovanja (Rosenberg's Self Esteem Scale – RSES; 1965, za adaptaciju na srpskom videti Opačić, 1993). Skala je namenjena proceni samopoštovanja kod adolescenata pomoću 10 stavki (npr. „Imam pozitivan stav prema sebi”). Odgovori na stavke daju se na

čtetvorostepenoj skali Likertovog tipa (od 0 = *uopšte se ne slažem* do 4 = *u potpunosti se slažem*). Sumiranjem 10 odgovora dobija se jednodimenzionalna procena samopoštovanja kod adolescenata.

Kratka forma skale teškoća u emocionalnoj regulaciji (Difficulties in Emotion Regulation Scale Short Form – DERS-SF; Kaufman et al., 2015). DERS-SF se sastoji od 18 stavki koje su namenjene proceni poteškoća u regulaciji emocija kod adolescenata. Zadatak ispitanika je da na petostepenoj skali Likertovog tipa odgovori na pitanje koliko često ispoljava određena ponašanja ili mu je javljaju određene misli i osećanja u situacijama uznemirenosti (od 1 = *skoro nikad* do 5 = *skoro uvek*). DERS-SF sadrži 6 dimenzija, koje predstavljaju poteškoće u emocionalnoj regulaciji u različitim domenima funkcionisanja: 1) strategije (npr. „Treba mi puno vremena da se osećam bolje”) – odnose se na nemogućnost iznalaženja bilo koje strategije za suočavanje sa stresom; 2) neprihvatanje (npr. „Sramota me je što se tako osećam”) – odnosi se na javljanje osećanja posramljenosti i krivice zbog nemogućnosti kontrole uznemirenosti; 3) impulsivnost (npr. „Postanem nekontrolisan”) – odnosi se na ispoljavanje impulsivnih reakcija kao odgovor na uznemirenost; 4) ciljevi (npr. „Imam problem da uradim neki zadatak”) – odnose se na nemogućnost ponovnog uspostavljanja adekvatnog cilja usled uznemirenosti; 5) svesnost (npr. „Obraćam pažnju na to kako se osećam”) – odnosi se na usmeravanje pažnje na sopstvene emocije i 6) jasnoća (npr. „Nemam ideju o tome kako se osećam”) – odnosi se na probleme u kategorizaciji i evaluaciji emocionalnog odgovora.

Roditeljska medijacija i roditeljska kontrola. Procena roditeljskog posredovanja u situacijama korišćenja interneta od strane adolescenata, kao i roditeljske kontrole, izvršena je pomoću dve kratke skale preuzete iz Kuzmanović i sar. (2019). Jednodimenzionalna mera roditeljske medijacije dobijena je pomoću 5 stavki Likertovog tipa odgovora (od 1 =

nikada do 5 = veoma često) u vezi sa time koliko često roditelji primenjuju određene aktivnosti kako bi pokušali da utiču na to kako i u koje svrhe njihova deca koriste digitalne medije (npr. „Pomaže ti kada ti nešto zasmeta na internetu”). Skala ima odličan fit ($DWLS\chi^2(9) = 13.79, p = .017, CFI = .998, TLI = .996, RMSEA = .06, 90\% CI .02 - .09, SRMR = .03$).

Jednodimenzionalna mera roditeljske kontrole sadrži 3 pitanja u vezi sa time da li roditelj koristi neko od sredstava za kontrolu i praćenje detetovih aktivnosti tokom upotrebe interneta (npr. „Pravila kojima određuje koliko dugo ili kada smeš da koristiš internet”). Skala za odgovaranje je trostepena (*da/ne/ne znam*). S obzirom na to da se skala u ovom obliku prvi put koristi, izračunat je fit modela i indikatori fita ukazuju na to da skala ima odličan fit, mada na granici s overfitom ($DWLS\chi^2(5) = , p < .001, CFI = 1.00, TLI = 1.00, RMSEA = .00, 90\% CI .00 - .01, SRMR = .03$).

Inventar interpersonalnih ciljeva za decu (Interpersonal Goal Inventory for Children – IGI-C; Ojanen, Gröroos, & Salmivalli, 2005). Za potrebe istraživanja korišćena je skraćena forma ovog inventara koja je sastoji od 8 stavki, usmerenih na procenu važnosti agensnih i komunalnih socijalnih ciljeva za adolescente kada je u društvu vršnjaka. Agensni ciljevi, odnosno ciljevi delotvornosti podrazumevaju usmerenost pojedinca ka ostvarivanju dominantne uloge u vršnjačkim odnosima, dok su komunalni ciljevi iliti ciljevi zajedništva usmereni ka potrebi pojedinca da bude prihvaćen od strane vršnjaka i da bude blizak sa njima. Odgovori na stavke daju se na četvorostepenoj skali Likertovog tipa (od 0 = *potpuno mi je nevažno* do 3 = *potpuno mi je važno*). Kako se inventar prvi put koristi u ovom skraćenom obliku, te ne postoji ključ na osnovu kojeg bismo mogli pretpostaviti izdvajanje određenih dimenzija (a svakako pretpostavljamo višedimenzionalnost skale), primenili smo eksplorativnu faktorsku analizu (metod minimalnih reziduala) u cilju utvrđivanja latentne strukture. Na

osnovu paralelne analize ekstrahovana su dva faktora: 1) bliskost i prihvatanje – koji predstavljaju socijalne ciljeve usmerene na održavanje bliskih veza sa drugima i 2) dominacija – koja se sastoji iz socijalnih ciljeva usmerenih na sticanje moći i dobijanje poštovanja od strane drugih (faktorska struktura je prikazana u Tabeli A u Prilozima).

Ovaj inventar je, za potrebe istraživanja, adaptiran i za procenu socijalnih ciljeva koji se ispoljavaju u aktivnostima adolescenata na društvenim mrežama, čime su se, po uzoru na dobijenu faktorsku strukturu socijalnih ciljeva generalno, dobile dve dodatne skale: 1) bliskost i prihvatanje na društvenim mrežama i 2) dominacija na društvenim mrežama.

Generalizovana percepcija vršnjaka (Generalized Perception of Peers; Salmivalli, Ojanen, Haanpää, & Peets, 2005). Zadatak ispitanika je da proceni drugove i drugarice iz razreda u celini u odnosu na to kako se odnose prema njemu/njoj na trostepenoj skali Likertovog tipa (od 0 = *ne, netačno* do 2 = *da, tačno*). Budući da se skala prvi put koristi u ovoj verziji, te nema pretpostavke o njenoj faktorskoj strukturi, primenjena je eksplorativna faktorska analiza (metod minimalnih reziduala) kako bi se utvrdila njena latentna struktura. Na osnovu paralelne analize moguće je ekstrahovati jedan faktor koji ukazuje na generalno pozitivne nasuprot negativnim vršnjačkim šemama (faktorska struktura je prikazana u Tabeli B u Prilozima).

Skala vršnjačkih normi. Skala je konstruisana za potrebe ovog projekta, a odnosi se na procenu uobičajenosti dešavanja digitalnog nasilja i sekstinga na društvenim mrežama među bliskim prijateljima/vršnjacima. Skala za odgovaranje je petostepena skala Likertovog tipa (od 1 = *uopšte nije uobičajeno, ne očekuje se da se to radi* do 5 = *veoma je uobičajeno, očekuje se da se to radi*). S obzirom na to da se skala prvi put koristi u ovom istraživanju,

te da nema pretpostavki o njenoj strukturi, sprovedena je eksplorativna faktorska analiza (metod minimalnih reziduala). Na osnovu paralelne analize moguće je ekstrahovati dva faktora, međutim drugi faktor obuhvata samo dva ajtema i faktori su u međusobno visokoj korelaciji ($r = .65$). Zbog toga je odlučeno da se zadrži samo jedan faktor (faktorska struktura je prikazana u Tabeli C u Prilozima, a deskriptivni podaci za svaki ajtem su dati u Tabeli 20). Viši skor na ovom instrumentu ukazuje na veću uobičajenost dešavanja digitalnog nasilja i sekstinga među učenicima, tj. na veću toleranciju na digitalno nasilje.

Školska klima. Školska klima, odnosno pripadnost školi, procenjena je pomoću 5 stavki, preuzetih iz Kuzmanović i sar. (2019). Ova jednodimenzionalna mera školske klime sadrži 5 stavki (npr. „Nastavnici me uvažavaju kao osobu”). Odgovori na stavke daju se na četvorostepenoj Likertovoj skali (od 1 = *potpuno netačno* do 4 = *potpuno tačno*). S obzirom na to da za ovu skalu ne postoje podaci o validnosti, izračunat je fit modela i indikatori fita ukazuju na to da skala ima odličan fit ($DWLS\chi^2(5) = 5.56, p > .05, CFI = .999, TLI = .998, RMSEA = .01, 90\%CI .00 - .06, SRMR = .03$).

Tabela 39

Deskriptivni podaci i pouzdanost (α) korišćenih skala

Činioci nasilja	Skala	AS	SD	Teorijski raspon skorova	α	Br. ajtema
Digitalno nasilje	Viktimizacija	0.39	0.42	0-5	.78	11
	Nasilje	0.28	0.36	0-5	.76	11
Seksting	Ukupna mera	0.43	0.50	0-9	.79	9
Onlajn aktivnost	Rizična ponašanja na internetu	1.86	0.68	1-5	.75	6
	Prekomerna upotreba DM: prosečni skor	2.42	0.81	1-5	.71	6
	Prekomerna upotreba DM: sumacioni skor	14.51	4.89	1-30		
Psihološke karakteristike	Samopoštovanje	3.61	0.59	1-5	.83	10
	Strategije emocionalne regulacije					
	Strategije	2.13	0.93	1-5	.74	3
	Neprihvatanje	2.00	1.07	1-5	.80	3
	Impulsivnost	1.75	1.07	1-5	.90	3
	Ciljevi	2.57	1.25	1-5	.90	3
	Svesnost	3.42	0.99	1-5	.59	3
Porodični činioci	Jasnoća	2.55	1.29	1-5	.86	3
	Roditeljska medijacija	2.84	1.33	1-5	.92	5
Činioci vršnjačkih odnosa	Roditeljska kontrola	0.33	0.56	0-2	.76	3
	Socijalni ciljevi					
	Bliskost i prihvatanje	1.91	0.70	0-3	.81	4
	Dominacija	1.34	0.59	0-3	.59	4
	Bliskost i prihvatanje na društvenim mrežama	0.80	0.68	0-3	.78	4
	Dominacija na društvenim mrežama	0.67	0.62	0-3	.76	4
	Šeme vršnjačkih odnosa	1.25	0.43	0-2	.81	8
	Vršnjačke norme (veća tolerancija na digitalno nasilje)	1.64	0.74	1-5	.87	8
Školski činioci	Školska klima	3.16	0.61	1-5	.74	5

Reference

- Andreassen, C. S., Billieux, J., Griffiths, M. D., Kuss, D. J., Demetrovics, Z., Mazzoni, E., & Pallesen, S. (2016). The relationship between addictive use of social media and video games and symptoms of psychiatric disorders: A large-scale cross-sectional study. *Psychology of Addictive Behaviors, 30*(2), 252–262. <https://doi.org/10.1037/adb0000160>
- Brighi, A., Ortega, R., Pyzalski, J., Scheithauer, H., Smith, P. K., Tsormpatzoudis, H., et al. (2012). *European cyberbullying intervention project questionnaire – ECIPQ* [Unpublished questionnaire]. University of Bologna.
- Del Rey, R., Casas, J. A., Ortega-Ruiz, R., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Smith, P., Thompson, F., Barkoukis, V., Tsorbatzoudis, H., Brighi, A., Guarini, A., Pyzalski, J., & Plichta, P. (2015). Structural validation and cross-cultural robustness of the European Cyberbullying Intervention Project Questionnaire. *Computers in Human Behavior, 50*, 141–147. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.03.065>
- Gassó, A. M., Mueller-Johnson, K., & Montiel, I. (2020). Sexting, Online Sexual Victimization, and Psychopathology Correlates by Sex: Depression, Anxiety, and Global Psychopathology. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(3), 1018. <https://doi.org/10.3390/ijerph17031018>
- Hu, L.-t., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling, 6*(1), 1–55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Kaufman, E. A., Xia, M., Fosco, G., Yaptangco, M., Skidmore, C. R., & Crowell, S. E. (2015). The Difficulties in Emotion Regulation Scale Short Form (DERS-SF): Validation and Replication in Adolescent and Adult Samples. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 38*(3), 443–455. <https://doi.org/10.1007/s10862-015-9529-3>
- Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D. i Milošević, T. (2019). *Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji: rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu*. Beograd, RS: Institut za

psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Preuzeto sa https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3514189

- Ojanen, T., Grönroos, M., & Salmivalli, C. (2005). An interpersonal circumplex model of children's social goals: Links with peer-reported behavior and sociometric status. *Developmental Psychology, 41*(5), 699–710. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.41.5.699>
- Opačić, G. (1993). *Porodične varijable i koncept o sebi kod adolescenata* (Nepublikovan magistarski rad). Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton University Press.
- Salmivalli, C., Ojanen, T., Haanpää, J., & Peets, K. (2005). "I'm OK but you're not" and other peer-relational schemas: explaining individual differences in children's social goals. *Developmental Psychology, 41*(2), 363–375. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.41.2.363>
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research, 8*(2), 23–74.

Prilozi

Tabela A

Faktorska struktura skraćene verzije Inventara interpersonalnih ciljeva za decu

Koliko ti je važno...	Bliskost i prihvatanje	Dominacija
Da te poštuju i da ti se dive?		.51
Da se ne naljute na tebe?	.71	
Da si blizak sa njima?	.87	
Da ne dozvoliš da ti se neko previše približi?		.48
Da ti se ne smeju?		.40
Da saslušaju tvoje mišljenje?	.49	
Da te prihvataju?	.84	
Da rade ono što ti kažeš i predložiš?		.50

Napomena: Opterećenja < .30 su izostavljena. Procenat objašnjene zajedničke varijanse faktora bliskosti i prihvatanja je 30%, a dominacije 13%.

Tabela B

Faktorska struktura skraćene verzije Generalizovane percepcije vršnjaka

Kako doživljavaš svoje drugove i drugarice iz razreda (u celini)	Opetrećenje
Na njih se stvarno mogu osloniti.	.71
Zaista im je stalo do mene.	.71
Briga ih je za mene.	-.36
Svi misle samo na sebe.	-.56
Mogu da imam poverenja u njih.	.74
Ružno misle o meni.	-.50
Uglavnom imaju dobre namere.	.66
Neprijateljski su raspoloženi.	-.54

Napomena: Procenat objašnjene zajedničke varijanse izolovanog faktora je 37%.

Tabela C

Faktorska struktura Skale vršnjačkih normi

Koliko su sledeća ponašanja i situacije koje se dešavaju na društvenim mrežama uobičajene među tvojim bliskim prijateljima/vršnjacima?	Opterećenje
Postavljanje statusa na društvenim mrežama u kojima se neki tvoj vršnjak javno ismeva.	.73
Slanje imejlova i/ili privatnih poruka u kojima se neki tvoj vršnjak ismeva.	.67
Postavljanje fotografija/videoa vršnjaka na društvene mreže u kojima se on/ona ismeva u zatvorenoj grupi ili četu.	.78
Postavljanje fotografija/videoa vršnjaka na društvene mreže u kojima se on/ona ismeva javno, pred većim brojem korisnika.	.77
Prosleđivanje fotografija/videoa na kojima se neki tvoj vršnjak ismeva.	.83
Postavljanje fotografija/videoa na društvene mreže na kojima tvoji vršnjaci sebe prikazuju u provokativnim i seksi pozama.	.61
Dobijanje od vršnjaka njihove obnažene fotografije/videoa u privatnim porukama ili na imejl.	.53
Slanje drugima sopstvene obnažene fotografije/videoa u privatnim porukama ili imejлом.	.51

Napomena: Procenat objašnjene zajedničke varijanse izolovanog faktora je 47%.

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET NOVI SAD
21000 Novi Sad
Dr Zorana Đinđića 2
www.ff.uns.ac.rs

Elektronsko izdanje

<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-650-8>

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

004.738:316.35-053.81

ДИНИЋ, Бојана, 1983-

Rizična upotreba društvenih mreža kod adolescenata / Bojana Dinić ...
[et al.]. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 2021. - 184 str.

Način pristupa (URL): <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-650-8>. - Opis zasnovan na stanju na dan: 30. 6. 2021. -
Bibliografija.

ISBN 978-86-6065-650-8

а) Друштвене мреже -- Адолесценти -- Социјализација

COBISS.SR-ID 42022409